

ACADEMICA

REVISTĂ EDITATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ

DIRECTOR: ACAD. IOAN-AUREL POP, PREȘEDINTELE ACADEMIEI ROMÂNE

Nr. 6, IUNIE 2020

Anul XXX • 356

DIRECTORI:

Acad. Mihai DRĂGĂNESCU
(director fondator)
octombrie 1990 – ianuarie 1994

Acad. V.N. CONSTANTINESCU
februarie 1994 – ianuarie 1998

Acad. Eugen SIMION
februarie 1998 – aprilie 2006

Acad. Ionel HAIDUC
mai 2006 – aprilie 2014

Acad. Ionel-Valentin VLAD
mai 2014 – decembrie 2017

Acad. Cristian HERA
ianuarie 2018 – aprilie 2018

Acad. Ioan-Aurel POP
mai 2018

COORDONATOR:

Acad. Răzvan THEODORESCU
Vicepreședinte al Academiei Române

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Redactor-șef
Dr. Narcis ZĂRNEȘCU

Redactori I
Dr. Andrei MILCA
Mihaela-Dora NECULA
Elena SOLUNCA-MOISE

CONSILIUL EDITORIAL:

Acad. Ioan-Aurel POP
Acad. Bogdan C. SIMIONESCU
Acad. Victor SPINEI
Acad. Răzvan THEODORESCU
Acad. Victor VOICU
Acad. Ioan DUMITRACHE

Acad. Dan BĂLTEANU
Acad. Cristian HERA
Acad. Constantin IONESCU-TÎRGOVIȘTE
Acad. Eugen SIMION
Acad. Alexandru SURDU
Acad. Maria ZAHARESCU

E-mail: academica@acad.ro

revista_academica2006@yahoo.com

Adresa web: http://www.acad.ro/academica2002/pag_academica.htm

Tel. 021 3188106/2712, 2713; Fax: 021 3188106/2711

SECTOR TEHNIC:

Tehnoredactor
Dr. Roland VASILIU

Operatori-corectori
Aurora POPA
Monalisa STANCA

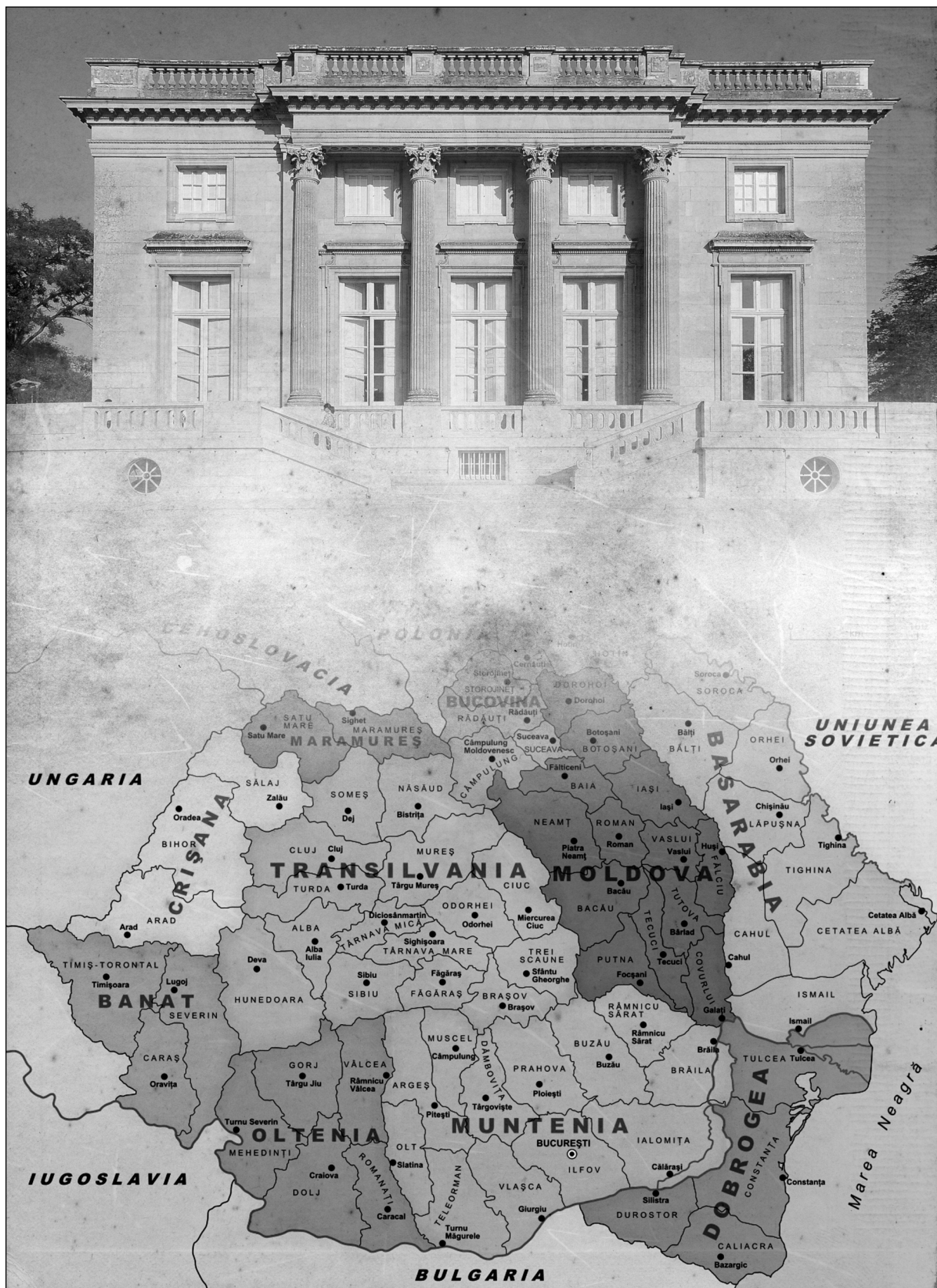
Responsabili de număr:
Mihaela-Dora Necula
Popa Aurora
Narcis Zărnescu

Cuprins

CENTENAR TRIANON	
Ioan-Aurel Pop, Importanța Tratatului de la Trianon	6
Mircea Duțu, Moștenirea seculară a hotărârilor Conferinței și tratatelor de pace de la Paris din 1919–1920 pentru drept și istorie	10
Alexandru Porțeanu, Solemnitățile semnării Tratatului de la Trianon	26
CONFERINȚĂ-DEZBATERE LA ACADEMIA ROMÂNĂ	
Nicolae N. Săulescu, Ovidiu Badea, Gheorghe Lăzăroiu, Mircea Oprean, Cercetarea științifică internațională și românească urmărind soluții de atenuare a schimbărilor climatice și de adaptare la acestea	29
EDUCAȚIA ÎN ERA TEHNOLOGIEI INFORMAȚIEI	
Ioan Dumitrache, Educația pentru societatea viitorului	37
PAGINI DE FILOSOFIE	
Alexandru Boboc, Muzică și poezie în unitatea formelor artei	39
Marin Aiftincă, Gândirea meditativă în contextul crizei culturii	46
MĂRTURII FOLCLORICE	
Marian Lupașcu, Profesorul Grigore Crețu. Documente inedite	50
CIVILIZAȚIE MEDIEVALĂ	
Răzvan Theodorescu, Despre „internaționalismul” cultural al Europei răsăritene la 1400	63
NEL MEZZO DEL CAMMIN...	
Theodor Rogin, Introducere în opera literară a juristului Valentin Al. Georgescu	65
RELAȚII INTERACADEMICE	
Maria Carmen Nadia Petre, Experiențe israeliene: stagiul de cercetare la Biblioteca Centrală Sourasky din cadrul Universității din Tel Aviv, Israel	71
IN MEMORIAM	
Narcis Dorin Ion, Un aristocrat al spiritului, Mihai Dim. Sturdza (17 septembrie 1934–25 aprilie 2020)	77

CRONICA VIETII ACADEMICE	80
APARIȚII LA EDITURA ACADEMIEI	81
GHID PENTRU AUTORI	83

Trianon – 4 iunie 1920

Importanța Tratatului de la Trianon*

Acad. Ioan-Aurel Pop

Președintele Academiei Române

Sărbătoririle, aniversările și comemorările fac parte din viața cotidiană a popoarelor civilizate. Ne gândim și la înfrângeri, așa cum ne gândim și la victorii, le readucem pe toate, din când în când, în memorie, fiindcă din toate avem de învățat. Există regimuri politice și popoare care accentuează tragediile, precum sunt altele care glorifică împlinirile. Românii nu s-au gândit niciodată cu prea multă insistență la nereușitele lor istorice – și au fost destule de-a lungul vremii! – preferând amintirea, uneori prea apăsată, a victoriilor. Poate să se reflecte în această atitudine și câte ceva din firea noastră de popor latin. Vecinii sârbi, de exemplu, dimpotrivă, au făcut din tragica bătălie de la Kossovopolje, din 1389 (în urma căreia turcii au luat inițiativa în regiune), un moment de referință pentru identitatea lor națională și un simbol al sacrificiului pentru credință. Vecinii unguri au găsit cu cale să considere anumite înfrângeri situate de-a lungul istoriei lor drept evenimente memorabile sau chiar sărbători naționale: Epoca Modernă începe, de exemplu, în istoria Ungariei, în 1526, odată cu „dezastrul” de la Mohács; 15 martie 1848 (când s-a decis, între altele, „unirea Transilvaniei cu Ungaria”) marchează gloria unei revoluții pierdute; 23 octombrie 1956 este ziua altei revoluții înăbușite în sânge, de data aceasta de tancurile sovietice; 4 iunie 1920 este ziua „catastrofei” de la Trianon etc.

În ultima vreme tot auzim de numele de Trianon, legat de semnarea, în urmă cu un secol, a unui tratat de pace. La finele Primului Război Mondial s-a încheiat câte un tratat de pace de către toate puterile învingătoare la un loc cu fiecare din-

tre statele învinse luate separat. De aceea, în anii 1919–1920, s-au semnat la Paris și în împrejurimi cinci documente care puneau capăt oficial războiului. Tratatul de la Trianon este ultimul din seria celor cinci. Se numește așa după numele palatului numit Marele Trianon, de lângă somptuosul Versailles. Dacă nu se semna acolo acest tratat dintre puterile aliatare și asociate și Ungaria, probabil că puțini români ar fi auzit de Trianon. Documentul regla toate problemele dintre învingători și Ungaria, care, la declanșarea războiului, nu fusese subiect de drept internațional. De fapt, pentru prima oară după circa o jumătate de mileniu (1541–1920), Ungaria redevenea o țară independentă, recunoscută oficial ca atare tocmai prin acest înscris. Tratatul consfințea, între multe alte lucruri, desprinderea din teritoriul Ungariei istorice („Ungaria coroanei Sfântului Ștefan”) a tuturor teritoriilor (țări, provincii) în care ungurii erau minoritari sub aspect demografic. Aceste teritorii erau, în principal, Croația și Voivodina, Slovacia și Transilvania, care au fost recunoscute ca făcând parte din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, Cehoslovacia și, respectiv, România. Prin aceste decizii (și prin cele ale Tratatului de la Saint Germain), „Ungaria istorică” pierdea în favoarea populațiilor majoritare, care-și deciseră destinul în 1918, cam două treimi din teritoriu. Acest document, ale cărui prevederi sunt valide, în general, și astăzi, este prezentat de propaganda maghiară drept „cea mai mare nedreptate istorică făcută de către marile puteri occidentale Ungariei eterne, stăpâna Bazinului Carpatic”. De aceea, mulți maghiari văd în Tratatul de la Trianon

*Prelegere susținută în ședința Prezidiului Academiei Române
(4 iunie 2020)

momentul destrămării Ungariei, în urma „răpirii” de către marile puteri a „provinciilor sale istorice”, anume Transilvania, Slovacia, Croația etc.

Care este realitatea? Mulți spun astăzi, în plin relativism, că adevărul este așa cum îl vede fiecare („adevărul semnificație”), ceea ce este, însă, evident, lipsit de consistență logică. Când vorbim despre noua arhitectură a Europei Centrale și de Sud-Est de după Primul Război Mondial, este obligatoriu să facem distincție între realitățile de fapt și cele de drept. De fapt, toată ordinea veche a regiunii s-a prăbușit în anul 1918, când au căzut patru imperii și s-au format noi state ori s-au întregit altele, după criterii etnice și naționale. Cauza acestei imense schimbări a fost, fără îndoială, lupta de emancipare națională a popoarelor, declanșată în secolul al XVIII-lea și ajunsă la apogeu în „secolul naționalităților” și în anii 1900. Ocazia schimbării iminente a fost, fără îndoială, războiul mondial, „marele război”, care a favorizat împlinirea voinței popoarelor, pe fondul înfrângerii Puterilor Centrale. De drept, noua ordine a fost acceptată în anii 1919–1920, prin pomenitele tratate de pace.

Pentru români, cehi, slovaci, croați etc., momentul culminant al schimbărilor a fost toamna anului 1918. Tratatul de la Trianon înseamnă pentru aceste popoare doar desăvârșirea procesului, prin consfințirea internațională a unei realități preexistente. În viziunea acestor popoare, nu marile puteri au creat România Întregită, Slovacia (în cadrul Cehoslovaciei) și Croația (în cadrul Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor), ci chiar popoarele respective, prin elitele lor, în urma mișcărilor de emancipare națională. Este clar pentru oricine că nu Tratatul a hotărât destrămarea Imperiului Austro-Ungar, ci chiar națiunile care nu au mai vrut să trăiască în „închisoarea popoarelor”.

Pentru români, Tratatul de la Trianon nu are cum să fie considerat drept înfăptuitor al unirii Transilvaniei cu România, din moment ce acest document a oficializat doar, în plan internațional, o realitate mai veche. Unirea provinciilor românești, inclusiv a Transilvaniei, cu România nu s-a făcut în urma tratatelor încheiate de învingători cu statele învinse (prin urmare, nici în urma Tratatului), ci datorită mișcării de emancipare națională, culminate cu deciziile luate la Chișinău,

Cernăuți și Alba Iulia. Tratatul de la Trianon nu a hotărât unirea Transilvaniei cu România, ci doar a consfințit în plan internațional actul îndeplinit de români în 1918. Frontierele României Întregite nu au fost recunoscute doar la Trianon, ci și la Saint Germain (granița de nord-est a României, cu Polonia), Neuilly-sur-Seine (granița de sud-est, cu Bulgaria); astfel, pentru români, Tratatul este doar un episod juridic, legat de granița de vest a României (este drept, extrem de importantă), din epopeea Marii Uniri.

În consecință, acțiunile organizate de România, la cei o sută de ani trecuți de la semnarea Tratatului de la Trianon, se corelează, în general, cu acelea ale țărilor și popoarelor eliberate la 1918 de sub dominația austro-ungară. Este bine ca aceste acțiuni să se refere la recunoașterea internațională a deciziilor popoarelor, la noua arhitectură europeană de după Marele Război, care nu este decizia Marilor Puteri; acestea din urmă nu au făcut decât să recunoască actele popoarelor eliberate. Aceste popoare din vecinătatea României au învățat să nu fie la remorca ofensivei ungare, să nu răspundă mereu și punctual provocărilor venite de la Budapesta.

Argumentele principale ale Ungariei împotriva Tratatului erau bazate, la 1920, pe dreptul istoric, pe dreptul sabiei, pe „misiunea civilizatoare a maghiarilor în Bazinul Carpatic”. De altminteri, în anumite documente orchestrate de cercuri oficiale ale Budapestei, se iterează și astăzi ideea rasistă că, la 1920, marile puteri occidentale au dat Transilvania, „perla Regatului Ungariei”, pe mâna „necivilizatei României balcanice”. Argumentele României, Slovaciei, Croației etc. se centreză pe etnia majorității populației, pe decizia majorității populației, pe dreptul popoarelor de a-și hotărî singure soarta (principiul autodeterminării popoarelor, susținut și impus de SUA prin președintele Woodrow Wilson). După cum se vede, este vorba despre două viziuni complet diferite. În dreptul internațional, nici la 1919–1920 și nici acum, argumentele Ungariei nu au validitate, nu fac parte din arsenalul democrației și nu au fost recunoscute de către comunitatea internațională. Poziția Ungariei este singulară, izolată, pe când poziția României este împărtășită de mai mulți actori în cadrul configurației internaționale.

Deciziile de recunoaștere a noilor state și a celor întregite la 1918 au fost revalidate (în mare măsură) după al Doilea Război Mondial, apoi la Conferința de la Helsinki (1975) și apoi după căderea Cortinei de Fier. Pentru noi, pentru români, este dureros că au rămas în vigoare urmările Pactului Ribbentrop-Molotov (încheiat la 23 august 1939), care, deși a fost denunțat, produce, în continuare, efecte. Dar acest fapt grav nu are legătură cu Trianonul. Granița de vest a României cu Ungaria, cu excepția episodului din 1940–1944 (petrecut în timpul unui regim totalitar fascist, condamnat de toate instanțele internaționale), a rămas de un secol neschimbată, fiind considerată expresia relațiilor democratice și a principiilor internaționale de conviețuire pașnică.

Unirea Transilvaniei cu România nu a fost actul unei elite (deși elita l-a votat), ci un act democratic cu caracter plebiscitar: 1228 de delegați, aleși și numiți din partea unităților administrativ-teritoriale, partidelor politice, bisericilor, asociațiilor profesionale, femeilor, studenților etc., au votat la 1 Decembrie 1918 nu doar în numele lor individual, ci și al milioanei de români care le-au delegat dreptul de vot, prin documente de încredințare, numite „credenționale” (publicate recent, în cele opt volume ale lucrării monumentale numite *Construind Unirea cea Mare*, elaborate de Universitatea „Babeș-Bolyai”). Prin urmare, un vot exprimat la Alba Iulia este votul a zeci și sute de români, iar toate cele 1228 de voturi reprezintă, de fapt, poziția tuturor românilor transilvani. Conform recensămintelor austro-ungare, românii reprezentau majoritatea absolută a Transilvaniei (cu Banatul, Crișana și Maramureșul).

După orice război, oriunde și oricând în lume, au fost învinși și învingători. Întotdeauna învinșii au fost pedepsiți, iar învingătorii au decis soarta țărilor din zona lor de acțiune. Însă, pentru prima oară în istorie, învingătorii din Primul Război Mondial au fost obligați să țină seama, în proporție covârșitoare, de voința popoarelor implicate. Învinșii, ca întotdeauna, au avut frustrările și suferințele lor, dar, în cazul special al poporului maghiar, o parte din elită (cea de extracție nobiliară) a cultivat mentalitatea de victimă obligată să se răzbune. În consecință, tot ceea ce face România legat de centenarul Trianonului

trebuie să fie detașat de contingent, trebuie tratat fără înverșunare și încadrat în contextul general de recunoaștere a noii arhitecturi a Europei prin sistemul de tratate de la Paris (Versailles, Saint Germain, Neuilly-sur-Seine, Trianon și Sèvres) din 1919–1920. România de la 1918 s-a legitimat în lume, iar legitimarea au făcut-o instanțele internaționale de atunci și au repetat-o mereu cele care au urmat, până astăzi.

Istoria este interpretată diferit de către diferitele popoare. Românii, polonezii, cehii, slovacii, croații, lituanienii, letonii, estonienii și mulți alți europeni celebrează tratatele de pace de la Paris tocmai fiindcă acestea au acceptat deciziile popoarelor de formare a noilor state naționale și federale, pe ruinele imperiilor german, austro-ungar, țarist și otoman. Este drept că aceste realități noi au fost acceptate de către puterile aliate și asociate, învingătoare în cadrul Primului Război Mondial. Dar așa s-a întâmplat de când este lumea. De-acum un secol și până astăzi, alte decizii cu putere juridică internațională au confirmat – în linii mari – tratatele din anii 1919–1920 și existența statelor naționale din regiune, așa că orice discuție nostalgică despre vechi imperii și state multinaționale devine caducă. Mai ales că astăzi statele și popoarele din fosta „Europă de Răsărit” comunistă militază pentru integrarea cât mai deplină în Uniunea Europeană. Sau, mai exact, în viziunea României, așa ar trebui să facă.

Între pozițiile oficiale ale Ungariei și României este o diferență de accent, dar accentul este grav. România vede noul eșichier politic-teritorial al Europei Centrale ca parte a unui proces împlinit de popoare (1918) și legitimat de marile puteri (1919–1920), pe când Ungaria vede doar legitimarea și doar momentul 1920, neglijând complet rolul popoarelor.

Evident, Tratatul de la Trianon are importanța sa internațională și națională greu de estimat și imposibil de minimalizat: el a legitimat voința dreaptă a poporului român și ne-a întărit în plan internațional o moștenire scumpă. Popoarele cărora li s-a recunoscut dreptatea istorică prin tratatul de la Trianon au cuvânt să-l apere și să-i susțină justetea, din moment ce toate tratatele internaționale care i-au urmat l-au confirmat. Cu alte cuvinte, cu excepția imperiului rusesc (care

s-a refăcut mereu în diferite forme), toate celelalte imperii destrămate de popoare în 1918 au rămas doar o amintire istorică. În schimb, statele polonezilor, românilor, cehilor, slovacilor, croaților, lituanienilor, letonilor, estonilor etc., create, recreate, întregite sau renăscute după Primul Război Mondial, au rămas și dăinuie și astăzi. În consecință, prima noastră menire este să ducem

mai departe moștenirea lăsată de acei mari bărbați de stat și „părinți ai patriei” care au construit deciziile de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia și care au făcut posibil Trianonul. Este bine să medităm din când în când asupra acestei moșteniri și să nu ne întrebăm atât – ca să parafrazez o mare conștiință a lumii – ce ne-a dat nouă țara, cât ce i-am dat noi țării.

Moștenirea seculară a hotărârilor Conferinței și tratatelor de pace de la Paris din 1919–1920 pentru drept și istorie

Mircea Duțu*

La 100 de ani de la Conferința de pace de la Paris din 1919–1920 și semnarea tratatelor „sistemului Versailles” care au dat expresie juridică hotărârilor sale (cu Germania de la Versailles din 28 iunie 1919, cu Austria de la Saint Germain din 10 septembrie 1919, cu Bulgaria de la Neuilly-sur-Seine din 17 noiembrie 1919, cu Ungaria de la Trianon din 4 iunie 1920 și cu Turcia de la Sevrés din 10 august 1920), adevăratele și perenele lor semnificații rămân încă nu pe deplin relevate, acceptate, conștientizate și respectate ca atare. A fost vorba atunci, fapt unic în istoria diplomației, nu numai de a rezolva problemele inerente încheierii „marelui război”, pentru prima dată devenit mondial, ci mai ales de o „lucrare pentru viitor” prin „organizarea păcii prin drept”, instituirea unei noi ordini europene și internaționale întemeiate pe principiul naționalităților și dreptul popoarelor de a dispune în mod liber de propriul destin ori inaugurarea unei noi etape în dezvoltarea dreptului internațional, ca *drept al păcii și cooperării interstatale*, iar în mod special pentru noi, românii, de consfințire a fruntariilor țării reîntregite în urma actelor de autodeterminare din 1918 de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia. Fundamentele, valorile și principiile enunțate astfel și atunci au continuat să marcheze viața internațională, îmbogățindu-și conținutul prin majorele impulsuri primite după cea de a doua conflagrație mondială, mai ales prin crearea Organizației Națiunilor Unite (O.N.U.) și a sistemului său instituțional și adoptarea Cartei sale (1945), baza dreptului internațional contemporan ori, după 1990, pe calea impunerii globalizării și prin consolidarea

construcției europene, reprezentând astăzi o moștenire comună, valorificată în interes general. Din păcate, însă, și la un secol de la evenimentele istorico-juridice concrete aniversare, surprinderea deplină și rostirea deschisă a marilor adevăruri și progrese politico-juridice care s-au exprimat și s-au înregistrat atunci riscă a fi, din nou, amânate, după unii dacă s-ar putea *sine die*, de turbulențele intenționat provocate și politicianist întreținute pe temele esențiale de atunci.

Într-adevăr, sub impactul și cu impresia produsă de noile expresii teoretice și demersuri practice – politico-legislative interne, externe, mergând chiar până în plan european – însoțite de ansamblul propagandistic aferent, devenit post-modern, care întreține idei vechi prin sloganuri și ținte noi, mitul revizuirii Tratatului de la Trianon și al consecințelor sale teritoriale este resuscitat și readus în atenție, inclusiv prin incidente oficiale impardonabile.

1. O perspectivă nouă și necesară. Argumente și propuneri concrete

O primă „cheie” în deblocarea situației și evitarea perpetuării sale, într-o încercare generală de depășire a impasului secular, o reprezintă cunoașterea profundă, înțelegerea deplină și acceptarea cuvenită a adevărurilor și valorilor deja confirmate ca durabile pe care le-a exprimat, dincolo de orice îndoială rezonabilă, Conferința și consacrat convențional „sistemul Versailles”, intrate definitiv în cadrul datului ordinii europene și internaționale și conținutul constantelor dreptului.

Fără îndoială sunt destule constatări și concluzii în această privință, unele cu valoare de principiu, care nu mai pot face obiectul unor contestări serioase și respingeri absolute, indiferent de interesele purtate și scopurile urmărite. Este de domeniul evidenței că dincolo și cu mult mai presus de pecetluirea încetării ostilităților militare și reglementarea chestiunilor raporturilor propriu-zise dintre învingători și învinși prin hotărârile adoptate și tratatele încheiate la Paris sub ideile tutelare ale „Celor 14 puncte” wilsoniene s-au exprimat și, consacrat internațional elemente fundamentale, care se vor permanentiza și dovedi persistente, până astăzi manifestându-și valențele intrinseci. A venit timpul să abandonăm abordarea de a ne concentra exclusiv și obsesiv asupra eșecurilor și experiențelor ratate și să acordăm atenția cuvenită a ceea ce s-a dovedit viabil la scara istoriei, reprezintă moștenirea comună indiscutabilă pe care o valorificăm deopotrivă și din plin în societatea globală și prin integrarea euroatlantică.

Cel puțin două constatări prealabile, convertite în argumente majore, ne dovedesc, o dată în plus, necesitatea, oportunitatea, posibilitatea și urgența unui atare demers. Mai întâi că, după tensiunile interbelice, „armistițiul forțat” dintre 1947–1989 și la peste trei decenii de la prăbușirea comunismului, este de presupus că s-a ajuns, în fine, ori cel puțin ar fi trebuit ca realitățile juridice consacrate acum un secol și dovedite durabile până astăzi să pătrundă suficient și definitiv și la nivelul mentalităților individuale și colective, așa încât să nu mai constituie obstacole de netrecut în înțelegerea mersului istoriei și promovarea colaborării constructive între state. Spre a justifica și ajunge la o asemenea concluzie se impune a porni poate de la aprecieri de genul celei formulate la începutul anilor 1990 de un reputat specialist în problemele istoriei contemporane a Europei Centrale și de Est, profesorul francez Georges Castellan (1920–2014), că tensiunile naționalist-teritoriale ale Ungariei cu mulți dintre vecinii săi, revigorate, atunci trebuiau puse și pe seama faptului că popoarele europene, care trăiseră aproape 50 de ani de opresiune sovietică, nu putuseră să-și cultive suficient „sentimentul cultural național” și era necesar deci să așteptăm pentru o perioadă să cunoască „dezvoltarea la maxi-

um a posibilităților lor culturale” spre a ajunge la conștientizarea cuvenită a realităților și acceptarea lor deplină. Și aceasta cu atât mai mult cu cât este de presupus că un asemenea proces a fost accelerat și consolidat prin condiționările apartenenței și valențele opțiunilor occidentale ferme ale integrării euroatlantice. Apoi, tot atât de relevant și întemeiat ne apare faptul că, în pofida transformării ideologiei anti-Trianon într-un adevărat cult promovat cu asiduitate și întreținut permanent, cunoașterea exactă și cât mai deplină a cauzelor, resorturilor și explicațiilor hotărârilor și prevederilor tratatului din 4 iunie 1920 reprezintă restanțe majore ale istoriografiei ungare, deopotrivă din neglijare și dezinteres, sub impulsul abordării pasionale și în lipsa de-a lungul timpului a unui acces total la arhivele străine, în special la cele franceze, care s-au deschis însă complet în ultimele două decenii. Într-adevăr, dar (aparent) surprinzător, într-o lucrare apărută în 2007 aparținătoare unui volum cu contribuții internaționale de referință privind tratatele de pace de la Paris din 1919–1920, profesorul Magda Adam, de la Institutul de Științe Istorice al Academiei Ungare, constata, fără îndoială cu o distanțare de înțeles, că abordările emoționale ale temei în continuarea tradiției interbelice nu se sprijină pe izvoare credibile și nu pot rezista criticii științifice și că „nu există pe acest subiect monografii serioase, de calitate, cu analize nuanțate. Sarcina istoricilor unguri este aceea de a scrie această istorie a Tratatului de la Trianon, o istorie nuanțată și cu fațete multiple. Condițiile sunt întrunite. Arhivele străine sunt la îndemâna cercetătorilor...”¹. Păstrând proporțiile, luând în calcul mai ales aspectele de ordin juridic și ținând seama de situația preocupărilor științifice din ultimele trei decenii, și în privința abordărilor românești se impun desigur unele ajustări și o serie de reevaluări.

O asemenea stare radicală a lucrurilor și așteptările majore de la un atare demers presupun o reflecție atentă asupra drumului de urmat și strategiei de aplicat în derularea sa. Un prim pas ar putea fi făcut după modelul de tratare, în context centenar, în Franța, a *Tratatului de la Versailles*, și el, mult timp, motiv de gâlceavă în raporturile franco-germane. Astfel, după o prezentare echilibrată, cu evidente accente de reabilitare a

controversatului tratat din 28 iunie 1919, făcută de Jacques-Alain de Sédouy în *Ils ont refait le monde: 1919–1920. Le traite de Versailles* (Editions Tallandier, Paris, 2017), profesorul Serge Berstein a avut ideea de a reuni în cadrul aceluiași volum contribuții franceze și străine asupra tratatului respectiv, din punctele de vedere ale celor șase principale țări semnatare (Franța, S.U.A., Marea Britanie, Italia, Japonia și Germania). Această „o singură istorie plecând de la șase perspective diferite”, exprimată într-un text unic, a presupus construirea unui plan detaliat urmând cronologia conferinței de pace, pornind de la care a devenit mai lesne fiecărui istoric de a vedea la ce moment și asupra cărei chestiuni să fie exprimat punctul de vedere al țării sale. Coordonatorului i-a revenit, astfel, mai ales să mențină această coerență și a articula cât mai bine contribuțiile fiecăruia dintre coautori (*Ils ont fait la paix. Le traité de Versailles vu de France et d'ailleurs*, Éditeur Les Arènes, Paris, 2018).

Desigur, inițierea unui proiect de acest gen în privința *Tratatului de la Trianon – văzut din România și din alte părți* – ar presupune luarea în calcul a unei serii de particularități și reflectarea lor corespunzătoare, așa încât să permită o abordare cât mai complexă și mai adecvată a subiectului. O primă problemă s-ar referi la asigurarea reprezentativității convenite tuturor părților la tratat, prin prezența corespunzătoare a reprezentanților școlilor istorico-juridice ale „principalelor puteri aliate” care au impus spiritul hotărârilor și litera tratatelor, inclusiv a celui cu Ungaria, nu aleatoriu, ci după reperele „Celor 14 puncte” americane, precum și cei ai statelor direct afectate de măsurile concrete astfel stabilite și care și-au spus atunci cuvântul nu atât la „masa verde” a reuniunii de la Paris, cât mai ales, și în mod hotărâtor în temeiul „principiului naționalităților”, și prin exercitarea dreptului la a-și decide liber soarta și constituirea statelor succesoare: iugoslav, cehoslovac ori reîntregirii celui român, respectiv în formula prezentului din Cehia, Slovacia, Serbia și, nu în ultimul rând, România. Cu titlu subsidiar, de natură preponderent tehnică, dar nu mai puțin important, se prefigurează precauțiile legate de patimile încă vii și sensibilitățile aproape generalizate ce ar necesita implicarea în cercetare a unor personalități de pro-

bitate profesională dincolo de orice îndoială și reprezentând entități de autoritate științifică indiscutabilă și de reprezentare națională. Metodologic, și de această dată urmând întocmai exemplul inițiatorului universitar și editorului de la Paris, s-ar impune, credem, înainte de toate, elaborarea unui plan de investigare adaptat cât mai bine temei alese, circumstanțelor existente și scopurilor urmărite și astfel promovate așa încât să-i asigure cât mai multe șanse de reușită și împlinire. Întreaga manieră de abordare, disponibilitate de acceptare și atitudine de promovare a problematicii de față trebuie să se circumscrie logicii apartenenței intrinseci și aderării neconditionate la valorile societății democratice occidentale și ale statului de drept și subordonată în același spirit procesului permanent de integrare euroatlantică cât mai deplină și mai uniformizantă cu opțiuni și practici socioacademice.

În lucrarea lor astfel înfăptuită, cei șase prestigioși istorici, coordonați de S. Berstein, concluzionau că ar fi eronat să se considere că conferința de pace și tratatele care i-au rezultat nu au lăsat nicio moștenire în istoria umanității și identificau în acest sens trei mari premiere: pentru prima oară, soluția unui mare conflict internațional a dat loc anunțului principiilor care trebuiau să-i permită aplicarea sa, unele care implicau adeziunea popoarelor și nu numai a guvernelor și diplomațiilor; tot în mod inedit s-a încercat realizarea unei ordini internaționale fondate nu pe rațiunea celui mai puternic, ci pe drept și justiție, și, în fine, pentru întâia oară negocierii conferinței de pace au încercat să lase lumii o organizare internațională destinată a prezerva pacea mondială.

Dar această „revoluție în modul de a concepe relațiile internaționale” avea să se ciocnească cu „realitatea dură a egoismelor naționale” și, astfel, s-a ajuns ca rezultatele sale finale să nu fi fost la înălțimea speranțelor, ceea ce însă nu diminuează cu nimic „din splendoarea tentativei”. Nu în ultimul rând, învingătorii din cel de al Doilea Război Mondial au tras o serie de învățăminte din experiențele primului, au încercat să evite unele dintre erorile manifeste atunci, obținând ceva în plus, dar fără ca, totuși, „să ajungă la civilizarea relațiilor dintre națiuni și la a eradica total conflictele armate”.

În pofida caracterului lor general, însă unanim acceptate într-o perspectivă comună asupra Conferinței de pace de la Paris din 1919–1920 și a tratatelor sale, aceste concluzii pot constitui un punct de plecare și repere de raportare în cadrul preconizatului și propusului „proiect Trianon” văzut de la București și Budapesta, precum și din alte părți. Modalitatea tehnică urmată, spiritul de înțelegere și cooperare care a dominat și rezultatele teoretice la care astfel s-a ajuns dovedesc, înainte de toate, că o „reconciliere a memoriilor istorice” este posibilă, cu condiția însă să fie dorită cu adevărat și percepută și promovată în litera și spiritul autenticei apartenențe europene și este benefică promovării încrederii, cooperării și solidarității, tot mai necesare în plan continental și global.

2. *Acquis-ul juridic și valențele sale*

Istoria ne arată că de-a lungul timpului au fost perioade în care *dreptul*, prin valorile proprii pe care le poartă și le promovează, tehnicile pe care le presupune, raționamentele ce le implică interpretarea și aplicarea sa ori instrumentele pe care le folosește, a reprezentat un fel de „valoare adăugată” pe care nu o posedă și o reflectă în alte timpuri. Mai mult decât atât, rolul său în inițierea și împlinirea anumitor proiecte majore ale societății umane a ținut întotdeauna și de natura civilizației și cultura dominantă, manifestându-se preponderent în lumea occidentală.

La rândul său, *discursul juridic* a avut întotdeauna și are ceva de spus în privința calităților intrinseci, în primul rând tehnice ale dreptului, exprimării și realizării prescripțiilor sale, dereglărilor pe care le provoacă sau impulsului conferit și virtuților pe care le imprimă mersului social. Așa se face că și acesta ajunge în răs-timpuri istorice particulare să fie chemat să orienteze opțiunile și acțiunile generale, printr-o plusvaloare absentă altădată sau oricum diferită ca proporție și calitate, după împrejurări.

În orice caz, *dreptul* și *discursul juridic* au manifestat acest surplus de valoare, impact și semnificații sociale superioare, mai ales în momentele de răscruce și evoluții marcante ale societății, care au impus schimbări radicale și au cerut astfel, pentru reflectarea și instituirea lor definitivă, intervenția chiar hotărâtoare a juridicului.

După experiențele epocilor istorice marcate decisiv de opera marilor legiuitori și unica experiență și manifestare juridică a Imperiului roman și a dreptului pe care l-a dăruit pentru totdeauna civilizației umane, momentul juridic internațional 1919–1920 se va dovedi, în multe privințe, fondator ori cel puțin vizionar pentru secolul care i-a urmat. Dacă veacul al XIX-lea fusese un „mare secol juridic”, „cel mai mare poate” pe care Franța l-a avut, dar „cu siguranță și Europa” (G. Ripert) în planul dreptului intern, fenomenul își extindea evoluțiile și la nivel internațional, în primele decenii ale celui următor, și dreptul era impus, prin contribuție esențială americană, ca instrument privilegiat de organizare politică a Europei și întregii lumi. Iar odată cu aceasta „legalismul” și „constituționalismul” caracteristice peste ocean deveneau treptat un model și pentru bătrânul continent, care avea să se impună după cel de al Doilea Război Mondial și „americanizarea dreptului” un fenomen real, pe cale a se desăvârși astăzi, în condițiile globalizării.

Implicarea militară – târziu și calculată, dar decisivă, în cele din urmă – a S.U.A. în Primul Război Mondial și, în consecință, participarea delegației sale la lucrările Conferinței de pace de la Paris, care, prin hotărârile ei s-a configurat în multe privințe ca o „pax americana” – a însemnat și o „impregnare” cu ideile președintelui W. Wilson a tratatelor „sistemului Versailles”, asistând astfel la un prim major val de „americanizare” a dreptului internațional. În același timp, prin materializarea proiectului „păcii prin drept” pe calea adoptării Pactului și instituirea Societății Națiunilor în scopul reglementării pașnice a diferendelor și promovării cooperării internaționale, s-a declanșat o mișcare de idei, practici și proiecte de unificare la nivelul statelor Europei care va cunoaște forme concrete de exprimare juridico-instituțională și manifestare abia după cel de al Doilea Război Mondial prin așa-zisa „construcție europeană”, având două componente principale: Consiliul Europei și Europa comunitară (U.E.), iar ca vector (juridic) dreptul european și, respectiv, dreptul comunitar (unional-european). Astfel, într-o primă etapă, după adoptarea Pactului Societății Națiunilor (28 aprilie 1919) și crearea acesteia ca primă organizație

internațională cu vocație universală, s-a născut și s-a afirmat „spiritul Genevei”, susținut și nuanțat inclusiv prin contribuțiile unei rețele asociative consistente de susținere declarată a principiului „Păcii prin drept”. Acestui context i s-a integrat, ca dimensiune intrinsecă, ideea reconcilierii europene spre a o impune, desigur nu fără dificultăți majore, prin acceptarea sa la nivelul opiniei publice generale. Ca o expresie a unor asemenea evoluții și a conștientizării, a „regionalizării securității colective”, Uniunea Juridică Internațională propunea și lansa, în 1930, un „Proiect de Uniune Internațională Europeană”. În același context interbelic, caracterizat prin impulsul inițial din 1919–1920 și urmările sale conceptual-practice, criza dreptului internațional clasic întemeiată pe suveranitatea absolută a condus, sub impactul tratatelor și organizațiilor internaționale, la dezvoltarea unei preocupări de redefinire a principiilor juridice de organizare a relațiilor internaționale, generând progrese teoretice și experiențe novatoare. În anii 1920–1930 a devenit dominantă teza priorității unui echilibru între promovarea intereselor naționale și lealitatea internațională susceptibilă să confere o autoritate inedită dreptului internațional în concertul diplomatic. Este perioada în care „confruntarea” juridică franco-americană se menținea într-un echilibru ce se va dovedi în cele din urmă precar, evident cu păstrarea temporară a unei preeminențe a celei dintâi, dar care ajungea la concluzia comună, dincolo de orice relativizare, că: „Pacea prin drept reprezintă [...] legea și scopul suprem [...], ideile juridice sunt sănătoase și durabile [...] ele rezultă din cultura greco-latină, fecundată de gândirea creștină. Avem dreptul de a gândi că ele vor salva viitorul civilizației noastre, întrucât reprezintă adevărul și justiția”. O atare încredere și creditare a dreptului avea să fie reafirmată și mult consolidată, dar în continuarea acelorași preocupări și exprimarea progresului înregistrat, după cel de al Doilea Război Mondial, mai întâi în 1945 prin adoptarea Cartei O.N.U. și prin instituirea, în temeiul său, a Organizației Națiunilor Unite (1945). Împărțirea continentului în două majore sfere de influență și trasarea „cortinei de fier” au deschis calea accentuării influenței americane în partea vestică, deopotrivă prin „Planul Marshall” în plan economic și inițierea unui proiect de genul „State-

lor Unite ale Europei” în perspectivă politică, ceea ce avea să conveargă spre „construcția europeană” integratoare, ajunsă astăzi la stadiul de Uniune Europeană și constituirea dreptului comunitar (al U.E.).

Reconcilierea europeană, în primul rând franco-germană, s-a exprimat deopotrivă economic, prin „piața comună”, politic prin permanentizarea și instituționalizarea dialogului și simbolic prin fixarea sediului la Strasbourg. Sub impactul aceluiași „juridism” american, U.E. reprezintă, înainte de toate, o construcție juridică, iar dreptul său este cu precădere opera diplomaților și judecătorilor. Pentru a explica și mai ales a descrie și a exprima o asemenea situație se afirmă, pe bună dreptate, că se poate vorbi de *Europeanization through law*; cu și prin directivele, deciziile, regulamentele și hotărârile Curții de Justiție de la Luxemburg, instituțiile comunitare au modificat profund cadrul juridic și sectoare întregi de activitate în țările membre. Europa, în organizarea sa de astăzi, avându-și rădăcinile adânci în baze afirmate în urmă cu o sută de ani, a devenit un exemplu al puterii dreptului de a diriguia politicile publice. Și tot ca un reflex al sorginții sale americane, dreptul U.E. este perceput ca un drept care se construiește într-o logică economică și liberală afirmând drepturile pieței și întreprinderilor și se aplică prin transpunerea în drepturile naționale ale statelor membre și vectorul acestora. În orice caz demonstrând că dreptul nu este făcut pur și simplu pentru a însoți mișcările societății, ci pentru a le orienta într-o anumită direcție și spre atingerea anumitor scopuri. În fine, concepute în aceeași viziune a „punții” euroatlantice, Convenția (europeană) pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale din 1950 și „pretoriul” său de la Strasbourg, și anume Curtea Europeană a Drepturilor Omului (C.E.D.O.), au dezvoltat de-a lungul timpului un „drept internațional/european al drepturilor omului” în aceeași viziune inițiată imediat după prima conflagrație mondială în care individul, persoana fizică devenea titular de drepturi și obiect de protecție juridică internațională.

3. Premise ale abordării românești

Percepția, analiza și concluziile juriștilor români ai perioadei asupra momentului juridic

internațional 1918–1920 s-au circumscris cadrului general al confluenței și confruntărilor dintre viziunea americană victorioasă exprimată de ideile wilsoniene și promovate prin participarea delegației S.U.A. la lucrările Conferinței de pace și realitățile și pozițiile europene în sensul urmăririi prin (noul) drept internațional astfel prefigurată a propriilor interese naționale, promovării statului național ca subiect principal al acestuia și a valorilor sale în noua ordine europeană și internațională, precum și surprinderii și exprimării excepționalității situației românilor în acest context general.

„[...]cu toate contingențele, cu toate tradițiile, cu toate relele trecutului care apasă și azi cu atâta greutate asupra prezentului, aceste tratate reprezintă o mare afirmare morală”, arăta Mircea Djuvara într-un studiu din 1925 despre *Principiile și spiritul* tratatelor de pace din 1919–1920 rămas până astăzi singular în literatura juridică românească, nu numai prin faptul că s-au așezat bazele „organizației internaționale”, pornind de la „principiul naționalităților” și de la „un principiu nou, în afară de principiul propriu-zis al naționalităților [...] anume acela al autodeterminării popoarelor”, ci mai ales grație faptului că Woodrow Wilson, „marele prezident al Statelor Unite, făuritorul celor 14 puncte în toată abstracția și vagul lor” și, dincolo de multe aspecte criticate, „figura cea mai senină și cea mai frumoasă, desigur” dintre toți participanții la Conferința de Pace, așezase aceste principii sub semnul *justiției*: „...acest Wilson, convins de însemnătatea *ideii de dreptate* în numele căreia venea, declara el însuși într-un rezumat pe care singur l-a făcut asupra principiilor tratatelor de pace, că a intrat în numele Statelor Unite Americane în război – și n-avem niciun motiv să nu-l credem – numai și numai spre a face să triumfe acea idee”². Venită din partea unui teoretician care, precum Djuvara, avea să scrie mai târziu că „putem spune pe drept cuvânt că la baza dreptului stau [...] și utilitatea, și justiția, dar în ultimă analiză stă ideea de justiție”³, o asemenea caracterizare a lui Wilson invita la studiul aprofundat al felului în care concepția acestuia din urmă despre drept și *justiție* s-a confruntat în cadrul Conferinței cu poziția tuturor participanților.

La rândul lor, lucrările reprezentative consacrate principiului naționalităților și exprimării semnificațiilor sale în lucrările reuniunii și litera tratatelor de pace cu aplicare concretă la România cuprind referiri și invocări substanțiale la textul celor „14 Puncte din 8 ianuarie 1918” și la cele „4 Principii”, care completaseră programul wilsonian cinci săptămâni mai târziu⁴, ori la „declarațiile lui Wilson” din timpul războiului în care Statele Unite intraseră „atât pentru că legea de neînfrânt a *interdependenței internaționale* o cerea, cât și pentru a contribui la triumful *ideii de drept*”⁵.

Într-un plan mai general se aprecia că tratatele de pace respective „au pus bazele de drept ale noii Comunități internaționale”, reprezentând o adevărată „reconstrucție a dreptului internațional”, deschizându-se „o nouă epocă în dezvoltarea acestei discipline juridice”⁶.

4. Moștenirile politico-juridice și semnificațiile dobândite

În plan general, lucrările conferinței s-au ghidat, au vizat și au oferit răspunsuri consacrate juridic la trei mari principii-obiective: restituire, reparații și garanții. Primul se referea la reveniri, alipiri și reconstituiri teritoriale; secundul privea indemnizarea pagubelor de război suferite de părți și în condițiile date; în fine, importantă și preocupantă a fost și stabilirea garanțiilor necesare asigurării perenității primelor două mari rezultate. Ele s-au exprimat în posibilitățile de reflectare și impunere pe cale diplomatică a intereselor și revendicărilor proprii și mai ales în termenii particularizanți ai textelor celor cinci tratate încheiate cu puterile învinse și în privința cărora era de dorit, pe cât posibil, nu atât un scop vindicativ, cât un compromis în care să se îmbine datele concrete, soluțiile de mijloc cu exigențele unei minime stabilități viitoare. Rezultatele au fost, mai ales, unele de moment, întrucât soluțiile finale aveau să se amâne în unele privințe pentru mai târziu, precum cele referitoare la reglementarea reparațiilor pentru conferințele din 1930 sau în plan politico-teritorial fiind reportate de istorie după cel de al Doilea Război Mondial, pe agenda Conferinței de pace de la Paris din

1946–1947. „Sistemul Versailles” reprezintă, prin semnificațiile exprimate și urmele lăsate în istoria secolului care i-a urmat și dezvoltarea dreptului internațional, cu mult mai mult decât cele cinci tratate care puneau capăt Primului Război Mondial. El a imprimat, în special din perspectiva celor „14 puncte” wilsoniene care i-au servit drept reper, jaloanele unei noi ordini europene și internaționale, plănuită prin drept, a impus principiul naționalităților și dreptul popoarelor de a dispune de ele însele, generând o nouă etapă în dezvoltarea dreptului internațional, și a instituționalizat relațiile internaționale prin crearea Societății Națiunilor și a Biroului (Organizației) Internațional al Muncii. De aceea hotărârilor și tratatelor Conferinței de pace de la Paris din 1919–1920 nu trebuie să li se impute și să li se reproșeze consecințe negative și nici să li se aroge merite necuvenite, dincolo de ceea ce nu au constituit decât rezultatele unor evoluții obiective, implacabile, a căror manifestare a fost ocazionată de conflagrația mondială și numai înregistrate internațional și consfințite juridic de Conferința de pace.

„Distrușgerea Imperiului austro-ungar, pentru a nu lua decât un exemplu – remarcă în acest sens un autor de astăzi – a fost sancționată prin tratate, dar ea le-a precedat.” Se poate spune același lucru despre dispariția Imperiului rus și, într-o anumită măsură, de Imperiul otoman.⁷

Prin deciziile sale – adoptate în primul rând de reprezentanții marilor puteri învingătoare față de învinși, statele mici, chiar cobeligerante, precum România, neavând niciun cuvânt de spus, inclusiv clauzele teritoriale –, *summit*-ul a „redecupat” harta Europei cu precădere conform principiului naționalităților și, în temeiul autodeterminării popoarelor eliberate prin prăbușirea imperiilor, a încercat să organizeze pacea prin drept, securitatea colectivă și construcția europeană pe calea mecanismelor Societății Națiunilor și pacea socială prin recunoașterea drepturilor și justiției sociale ca valoare majoră. Ceea ce nu a putut face însă reuniunea politico-diplomatică și documentele sale, poate în pofida eforturilor depuse și ideii wilsoniene a unei păci „fără învinși” și perpetue promovate, a fost să șteargă resentimentele și prejudecățile generate în acest context și care

aveau să fie întreținute peste ani. Nu s-a reușit astfel să se înlăture convingerea învingătorilor de responsabilitate absolută, directă și nenuanțată a celor învinși în declanșarea și amploarea dramei celor patru ani de război și necesitatea morală de a stabili vina și de a constata răspunderea, precum și de a aplica sancțiuni vinovaților; și, mai ales, nu s-a ajuns nici până astăzi să se accepte, ci, dimpotrivă, revizionismul interbelic a fost înlocuit cu neorevizionismul postmodern, că răspunderile angajate, condamnarea morală, ajustările teritoriale pe temeuri etnice și voințe liber exprimate nu ar fi fost profund injuste și inacceptabile, ci s-au înscris mai degrabă sensului istoriei și adevărurilor sale.

Nu este mai puțin dificil să se înțeleagă și să se conștientizeze că era greu, dacă nu imposibil, a se face cu totul altfel la conclavul păcii și că opera realizată nu putea satisface toate pretențiile și mulțumi pe toți și în deplină măsură; era și a rămas expresia unui compromis și fructul unei medieri.

Cea mai mare slăbiciune a „sistemului Versailles” a constat în aceea că hotărârile sale nu au putut fi aplicate de cei îndrituiți așa cum au fost concepute în litera și spiritul tratatelor de pace care le-au reflectat oficial, împlinirea lor rămânând astfel pe seama deznodământului celei de a doua conflagrații mondiale. Dintr-o asemenea perspectivă, frecvența acuzație adusă că ar fi reprezentat antecamera războiului care i-a urmat peste două decenii capătă un anume înțeles, dar departe de marea și reaua reputație care i-a fost cultivată intenționat în această privință.

În plan opus perspectivei unei critici exagerate s-a afirmat, pe bună dreptate, că, prin cauzele care au provocat-o, actorii implicați, lucrările prin care s-a desfășurat, hotărârile adoptate și tratatele încheiate, precum și urmările avute asupra dezvoltării comunității internaționale în secolul care i-a urmat, Conferința de pace de la Paris din 1919–1920 a reprezentat „evenimentul fondator al lumii în care trăim”. Într-adevăr, așa și atunci s-au trasat liniile generale de evoluție a societății internaționale urmate cu consecvență până astăzi, având ca etape fundamentale cea de-a doua conflagrație mondială și noua ordine post-1989 și drept constante dreptul și instituțiile internaționale relevante de gestionare a stărilor conflictuale și

promovare a cooperării interstatale. Susținând obiectivul fundamental al organizării păcii prin drept și ideea de respectare a normelor juridice internaționale, Conferința a fost momentul fondator al acreditării definitive a dreptului ca instrument de structurare a acțiunii internaționale ca principiu-vector și normă de conduită. Aceasta a avut drept consecință construirea unei ordini juridice interstatale a cărei respectare să fie asigurată prin mijloace juridico-instituționale adecvate și a generat un proces de cristalizare a unei societăți internaționale de drept. Moștenirea momentului juridico-diplomatic 1919–1920 rămâne, așadar, una importantă pentru dreptul internațional public, caracterizantă pentru perioada modernă a dezvoltării sale și cu prelungiri viguroase în privința epocii contemporane și pentru viitor.

A trebuit să se aștepte sfârșitul primei conflagrații mondiale și, în consecință, o globalizare simultană a războiului pentru ca să se pună problema mondializării unui sistem de menținere a păcii (pornind de la Societatea Națiunilor), precum și să se elaboreze progresiv prin acorduri internaționale interzicerea de principiu a statelor de a recurge la război ca mod de reglementare a diferendelor internaționale.

Prin impunerea tezei „organizării păcii prin drept”, hotărârile Conferinței de pace și tratatele încheiate la Paris în 1919–1920 s-au pus bazele juridice care, în scurt timp (1928, prin Pactul Briand-Kellogg de la Paris), aveau să consacre dreptul internațional public, până atunci un „drept al războiului”, ca un „*drept al păcii*”.

După antecedente modeste (prin „comisiile fluviale” ori „uniuni administrative” din veacul al XIX-lea), organizațiile internaționale au cunoscut abia după sfârșitul Primului Război Mondial o dezvoltare spectaculoasă și multiformă⁸, în special în secolul al XX-lea, ajungându-se ca numărul lor să fie mai ridicat decât cel al statelor și reprezentând o tehnică de cooperare instituționalizată între state cu competențe atribuite ori derivate. Într-adevăr, un merit important al „sistemului Versailles” rămâne acela de a fi consacrat și instrumentalizat ideea unui sistem de menținere a păcii și creării unei *organizații internaționale cu vocație universală*, în vederea îndeplinirii acestei funcții. Inspirat și prevăzut de „Cele 14 puncte” ale președintelui Wilson, proiectul

Societății Națiunilor de „organizare a păcii prin drept” a prins viață prin adoptarea Pactului constitutiv, adoptat la 28 aprilie 1919, și care va fi inserat în toate cele cinci tratate de pace de acum un veac.⁹ Societatea Națiunilor încarna nu numai o nouă ordine europeană, ci și una mondială, bazate pe egalitatea statelor, reglementarea pașnică a conflictelor și o diplomatie dinamică, și deschidea calea O.N.U., precum și pe cea a construcției europene din perioada postbelică și de astăzi.

Prin misiunea încredințată de Pact și asumată prin comitetul de experți pentru codificarea progresivă a dreptului internațional s-a *promovat dezvoltarea sistematică a dreptului internațional public* prin intermediul marilor conferințe internaționale de codificare în vederea elaborării de convenții internaționale destinate să asigure, în anumite domenii, trecerea de la dreptul cutumiar la dreptul scris, adăugându-se, după caz, reguli noi adaptate la necesitățile secolului al XX-lea. Dincolo de rezultatele concrete obținute, a rămas mecanismul care, perenizându-se, s-a transformat într-un veritabil „motor” de revigorare a normativității internaționale.

Tot grație contribuției „sistemului Versailles”, respectiv Pactului Societății Națiunilor care a *creat prima jurisdicție internațională permanentă* – Curtea Permanentă de Justiție Internațională (C.P.J.I.) –, prin cele 31 hotărâri pronunțate și 27 avize consultative eliberate de aceasta s-a născut jurisprudența de drept internațional, care apoi avea să fie consacrată printre izvoarele sale. Într-adevăr, alături de doctrină, art. 38 din Statutul Curții de Justiție Internațională va consacra deciziile judiciare ca izvor de drept internațional, mijloace auxiliare de determinare a regulilor de drept internațional.

Nu în ultimul rând, *sistemul de mandate* organizat direct de Pactul Societății Națiunilor (art. 22 și urm.) și având ca funcții instituirea responsabilității pentru marile puteri aliate învingătoare în război de a administra teritoriile neautonome retrase puterilor învinse ori dezmembrate și regimul juridic aferent au servit ca model reglementărilor pertinente, care vor fi cuprinse în Carta O.N.U. și drept premise procesului general de decolonizare din anii 1950–1960.

În fine, o formulă politico-diplomatică stabilită în acest context internațional, care avea să fie

preluată și repetată ulterior până la a se cvasiinstituționaliza, este cea a așa-ziselor „conferințe deschise ale puterilor interesate”, ca procedeu de reglare colectivă a marilor probleme internaționale. Astfel, după cum este cunoscut, după închiderea Conferinței de la Versailles din 1919, Aliații au decis să prelungească lucrările în vederea urmării aplicării tratatelor de pace, scop în care au creat Consiliul Suprem Interaliat, secondat de o conferință a ambasadorilor. O atare practică a fost reluată, cu adaptările necesare, și în timpul și imediat după cel de-al Doilea Război Mondial (sub forma Conferinței de la Yalta din 1943 și a Consiliului miniștrilor afacerilor străine), ajungându-se astăzi la instanțe de coordonare și decizie de genul reuniunilor grupurilor G-7, G-8 ș.a.

Din punct de vedere cultural-istoric, negocierile purtate, hotărârile adoptate și tratatele încheiate au purtat o evidentă marcă franceză și au exprimat o tendință de sporire a influenței americane; limba principală de desfășurare a lucrărilor și redactare a textelor a fost franceza și, în consecință, și terminologia juridică aferentă, dar a intervenit și debușeul redactării tratatelor și în engleză; avizul juridic asupra chestiunilor relative la conținutul dezbaterilor a fost dat, în 1919, de un Comitet format din profesori de drept, magistrați și avocați constituit în jurul și coordonat de decanul Facultății de Drept din Paris, Ferdinand Larnaude. Literatura juridică – folosită și generată – privind problema reparațiilor a fost considerabilă. Nu a lipsit nicio confruntare de idei – începută încă din 1914 cu așa-zisul „război al drepturilor” – în fața unei Germanii învinse, dar ale cărei idei juridice erau considerate încă amenințătoare, vorbindu-se de divergența concepțiilor statului de drept, fără a uita și spectrul unei revoluții bolșevice care bântuia o parte din legiștii reuniunii.¹¹

În planul ideilor, juriști renumiți din toate colțurile lumii sub auspiciul franceze au trebuit să țină seama de tradițiile dreptului internațional clasic și de deschiderile spre marile probleme care aveau să aparțină prin excelență de secolul al XX-lea, precum și de semnalul evident al unei implicări și influențe crescânde americane: apărarea păcii prin drept, legalitatea internațională, problema socială, reparațiile de război.¹²

Prin modul de concepere, redactare și aplicare, spre deosebire de generația anterioară de tratate

internaționale (al căror tipar fusese stabilit de Conferința de la Viena în 1815), cele ale „sistemului Versailles” erau riguroase prin prevederile stipulate și rămâneau deschise în aplicarea lor prin mecanisme ferme, care permiteau asimilarea și orientarea situațiilor evolutive. Faptul de a nu stabili un cadru fix și definitiv, explicabil conjunctural și prin presiunea a diverși factori la încheierea lor, conferea o anumită instabilitate și imprevizibilitate, dăunătoare securității juridice, mai ales rigurozității tradiționale („de contract”), dar lăsa deschisă adaptarea rapidă la realitățile în grabnică mișcare și exprima suplețea caracteristică diplomației și vieții internaționale.

Se apreciază adesea că, prin hotărârile și tratatele sale, momentul 1918–1920 nu a făcut decât să amâne soluționarea temeinică a marilor probleme internaționale pentru și după noua conflagrație mondială, a cărei producere ar fi stimulat-o într-un anumit fel (mai ales prin tratamentul aplicat Germaniei și Ungariei), favorizând astfel ascensiunea fascismului și avântul revizionismului. Se uită însă adevărul celor scrise de Raymond Aron decenii mai târziu: „Niciun statut teritorial nu se menține prin el însuși dacă statele învingătoare care l-au impus statelor momentan învinse se dezinteresează de el sau îl slăbesc prin dezacorduri asupra sa”.¹³

5. Conferința și tratatele de pace din perspectiva programului istorico-juridic românesc

Desigur, lucrările, hotărârile și tratatele Conferinței de la pace de la Paris pot și trebuie analizate și evaluate și din perspectivă românească, respectiv cea a intereselor majore, a obiectivelor propuse atunci și a rezultatelor astfel obținute în acest context.

Programul românesc al acțiunii în cadrul Conferinței și al așteptărilor din partea tratatelor sale a fost acela al înregistrării și recunoașterii internaționale a voinței exprimate în actele de autodeterminare și condițiilor consacrate în înțelegerile cu aliații pentru participarea la război. În cele din urmă, în pofida justeței revendicărilor noastre și a diligențelor depuse în acest sens de delegațiile românești, poziția românească a fost, după o caracterizare sugestivă, o concesiune adusă păcii, compromisului istoric și noii Europe, a statului național și cooperării interstatale.

Liniile de forță ale poziției românești, trasate cu contribuția decisivă a primei echipe de negociatori conduse de prim-ministrul Ion I.C. Brătianu, însușite și urmate cu consecvența posibilă până la semnarea tratatelor pertinente, au avut în vedere respectarea obiectivelor stabilite prin Convenția politică dintre România și Antantă (Franța, Marea Britanie, Italia și Rusia) din 4/17 august 1916. Într-o paranteză, vedem aici o poziție legalistă – încrederea în actul internațional – și o grijă deosebită ca în relațiile cu marile puteri obligațiile asumate să fie clar exprimate și ferm consemnate într-un document scris, care să poată fi invocat, la nevoie. Era, poate, în privința lui I.I.C. Brătianu și o tradiție de familie, amintind de poziția lui Ion C. Brătianu în cadrul războiului ruso-turc din 1877–1878 care, în privința traversării teritoriului țării de armata țaristă spre Balcani, pe lângă Înțelegerea principală de la Livadia (Crimeea), 29 septembrie/11 octombrie 1876, a încheiat și o Convenție scrisă la București (4/16 aprilie 1877) prin care se îngăduia trecerea și se stipula respectarea strictă „a drepturilor politice ale statului român așa cum rezultă din legile interioare și tratatele existente”, precum și a integrității și fruntariilor țării. Era vorba, în principal, de îndreptățirea României de a se „bucura de aceleași drepturi ca și Alianții ei, de tot ce are legătură cu preliminariile, cu negocierile păcii, precum și cu dezbaterile problemelor ce vor fi supuse hotărârilor Conferinței de Pace” (art. VI); „dreptul de a anexa teritoriile monarhiei austro-ungare stipulate și delimitate la art. IV” (art. III); puterile Antantei se obligau, de asemenea, ca, „la tratativele de pace, teritoriile Monarhiei austro-ungare stipulate la articolul IV să fie anexate Coroanei României” (art. V); în condițiile în care Banatul revenea în totalitate României, guvernul acesteia se îndatora „a indemniza pe sârbii din regiunea Banatului care părăsind proprietățile lor ar voi să emigreze, în timp de doi ani de la încheierea păcii” (art. IV), precum și de a nu ridica fortificații. Totodată, cele cinci părți semnatare se angajau, în virtutea prevederilor art. V, „să nu încheie pace separată sau pace generală decât împreună și în același timp”.

Referitor la chestiunea prealabilă, dar deosebit de importantă a calității de cobeligerant alături de Antantă și, în consecință, a statutului de partici-

pare la conferința de pace, soluție ce se repercuta și asupra valabilității convenției din 1916 și a revendicărilor românești acolo recunoscute, i s-a reproșat României semnarea păcii separate cu Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia prin Tratatul de la București din 24 aprilie/7 mai 1918, Bucureștiul replicând că a fost constrâns la un asemenea act de condițiile excepționale ale războiului la care el a contribuit și nedeplinirea angajamentelor de ajutor militar asumate de către Antantă. Din punct de vedere formal juridic se mai adăuga și faptul că tratatul respectiv nu intrase în vigoare și nu-și produsese efectele, din moment ce nu a fost niciodată sancționat de Rege (Ferdinand tergiversând actul, la sfatul lui Ion I.C. Brătianu, în așteptarea evoluției pozitive a evenimentelor de ordin militar, ceea ce semnifica și inexistența reală a unui consimțământ la încheierea actului internațional respectiv). Mai mult decât atât, țara noastră a reintrat în război la 10 noiembrie 1918 în urma ultimatumului adresat armatei germane de ocupație și înainte de încheierea armistițiului general la insistențele Antantei, din rațiuni majore de acțiune militară, Franța recunoscându-i, la 30 decembrie, din nou statutul de aliat, act la care s-au raliat și celelalte puteri ale alianței, chiar dacă „fără entuziasm”. Contribuția militară românească avea să devină și mai importantă în urma intervenției în Ungaria (martie-august 1919) împotriva revoluției bolșevice a lui Bela Kun și înfrângerii definitive a armatei germane.

Cu toate acestea, România nu a fost invitată și nu a participat la încheierea niciuneia dintre convențiile de armistițiu prealabile, iar în cadrul conferinței de pace i s-a acordat statutul de stat beligerant cu interese limitate (speciale) cu dreptul, și acela limitat, la a-și expune poziția și de a participa doar la lucrările ce o priveau în mod direct și cu titlu principal. În aceste condiții și în pofida poziției clare, argumentate și documentate exprimate în *Memoriul* său din 6 martie 1919 și prezentările directe din reuniunile din 31 ianuarie și 1 februarie 1919 în fața Consiliului celor 10, linia de frontieră a fost trasată de Comisia teritorială a Conferinței fără consultarea și participarea României și fără a respecta limitele convenite prin tratatul de alianță din 4/17 august 1916, principiul naționalităților fiind doar parțial respectat.

La protestele lui Ion I.C. Brătianu i s-a comunicat, la 11 iunie 1919, „că trebuie să înțeleagă că Comitetul este cel care a aprobat și a votat frontiera” și întrucât era vorba de o comunicare despre ceea ce s-a hotărât „nu poate fi vorba de discutarea liniei de frontieră”. Problema cea mai spinoasă a reprezentat-o cea a Banatului în sensul că în temeiul Convenției de alianță din 1916 acesta revenea în totalitate României și, în consecință, Ion I.C. Brătianu susținea în plus că acesta formează un tot, un întreg și România nu se putea limita la partea sa estică, cea mai săracă, iar sârbii revendicau Torontalul (zona de vest a provinciei, mai bogată) invocând legăturile istorice ce îi uneau, precum și dezavantajul strategic ce s-ar fi născut prin o frontieră românească așa de apropiată de însăși capitala țării. În cele din urmă, au contat mult în impunerea unei rezolvări de compromis și poziția specială a Serbiei în cadrul războiului, statutul său de primă victimă a agresiunii austro-ungare, comportamentul de-a lungul ostilităților militare și rolul ce i se preconiza în viitoarea organizare a Europei.

Așa cum s-a remarcat încă din lucrările interbelice consacrate problemei, poziția arogantă și inflexibilă adoptată inițial, în special de delegația condusă de Ion I.C. Brătianu, s-a dovedit a nu fi fost cea mai potrivită în fața unei atitudini autoritare, de impunere și nu de negociere din partea reprezentanților marilor puteri; mai degrabă calea negocierilor directe cu sârbii și soluțiilor bilaterale, care apoi să fie ratificate de conferință, recomandată de Take Ionescu, părea a fi mai sortită succesului. Tactica faptului împlinit și a forței conjuncturilor concrete supralicitată în prima fază a lucrărilor de delegația română, fără luarea în calcul a unor aspecte ținând de fundalul abscons, dar adesea determinant al unor interese inclusiv de ordin economic, legat de concesionarea resurselor naturale strategice ne apare, cel puțin din perspectiva de acum, cu o serie de limite. Atitudinea românească de a solicita un tratament egal, conform alianței prealabile încheiate și implicării efective în război s-a izbit, așadar, de intransigența marilor puteri care și-au arogat exclusiv rolul de arbitru în desemnarea noii hărți a Europei și a lumii, în virtutea unor principii

generoase, dar mai mult sau mai puțin respectate în concret și peste tot.

6. România modernă și contemporană – operă a dreptului și a tratatelor de pace

România Mare, în ipostaza sa de maximă cuprindere a națiunii române în cadrul aceluiași stat a fost și va rămâne, înainte de toate, o operă a dreptului, un rezultat al exercitării dreptului la autodeterminare de către românii din provinciile reunite prin actele din 1918: de la 27 martie/9 aprilie de la Chișinău, 15/28 noiembrie de la Cernăuți și 18 noiembrie/1 decembrie de la Alba Iulia; o recunoaștere internațională și o consfințire a fruntariilor prin aplicarea principiului naționalităților de către cele cinci tratate de pace din 1919–1920: prin Tratatul de la Versailles (28 iunie 1919), Germania se obliga să recunoască noile granițe ale României, prin Tratatul de la Saint Germain (10 septembrie 1919), Austria recunoștea unirea Bucovinei cu România, Tratatul cu Bulgaria de la Neuilly-sur-Seine (17 noiembrie 1919) confirma granița cu România din 1913, prin Tratatul de la Trianon (4 iunie 1920), Ungaria recunoștea unirea Transilvaniei cu România și se stabilea frontiera dintre cele două state, iar prin Tratatul de la Paris (28 octombrie 1920), Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia confirmau unirea Basarabiei cu România; în fine, o arhitectură instituțională de stat național unitar consacrată prin legea fundamentală din 29 martie 1923 al cărei teritoriu este inalienabil și în care „Toate puterile statului emană de la națiune...” (art. 5). Așadar, între aceste repere juridico-temporale – 27 martie 1918 și 29 martie 1923 –, timp de cinci ani s-au cristalizat astfel bazele juridice definitorii ale statului național unitar român, proiectul național absolut împlinit la scara istoriei acum 100 de ani și rămas ca reper ideal peste timpuri.

Constituirea, consolidarea și desăvârșirea, la 1 decembrie 1918, a statului național unitar român sunt, în bună parte, lucrarea afirmării și aplicării în plan european a principiului naționalităților, o consecință a lanțului de tratate de pace – îndeosebi a celor din 1856, Paris, 1878, Berlin și 1919–1920, Paris – care au marcat istoria perioadei pentru popoarele și formațiunile politico-statale din această parte a Europei. România Mare reprezintă, poate, unul dintre rezultatele cele mai

remarcabile ale Conferinței de pace de la Paris și a hotărârilor sale exprimate juridic și a cărei existență, redusă la perioada interbelică, a avut aceeași soartă și durată cu cele ale sistemului Versailles și a ordinii europene pe care acesta a întruchipat-o juridico-instituțional și a garantat-o internațional. Într-adevăr, crearea statului român modern, inspirată de idealurile Revoluției de la 1848, a început cu unirea din 1859, prima experiență europeană, sub influență preponderent franceză de înfăptuire a principiului naționalităților, conjugat cu consultarea populației interesate.¹⁴ Acționau, în acest sens, în mod convergent *interesul* celor două țări românești (unite rezistau mai bine atât presiunii Rusiei, cât și celei a puterii suzerane otomane, pregătindu-se în această ultimă privință calea dobândirii mai rapide a independenței), *interesul european* (creându-se o organizare statală de tip și sub influență vest-europeană la Gurile Dunării, menită să stopeze tendințele expansioniste ale Moscovei în echilibru cu interesele marilor puteri europene în privința navigației pe marele fluviu) și dorința prezumată (dar evidentă) a populației celor două principate, care aparțineau aceleiași „naționalități”. Constituirea divanurilor ad-hoc ca adunări reprezentative, dar nu pentru exercitarea puterii legislative, ci în vederea tranșării unei probleme precise, cea a unirii, a reprezentat astfel o aplicare la „obiecturile din orient” a formulei de consultare populară (referendum). Se consideră, în acest context, că art. 24 al Tratatului de pace de la Paris din 30 martie 1856 (încheiat în urma războiului Crimeei) a făcut „să intre principiul consultării democratice al unei populații în dreptul public al Europei”.¹⁵ Tot așa, potrivit art. 20–21 ale aceluiași act internațional se „rectifica fruntalia, în Basarabia” în sensul „cedării de către Rusia” și „anexării la Principatul Moldovei, sub suzeranitatea sublimiei Porți”, a celor trei județe: Bolgrad, Balta-Albă și Ismail ale Basarabiei istorice. Conferința de la Paris (1858) și Convenția constitutivă adoptată de ea spre a servi ca bază juridică a reformelor ce urmau întreprinse a „oferit ocazia întăririi principiului naționalităților în privința provinciilor dunărene”.¹⁶

Asemenea experiențe – consultarea în cele două țări românești, alături de plebiscitele din Savoia, Nisa și Veneția, din aceeași perioadă –

aveau ca punct comun faptul de a rezulta din acte diplomatice (toate multilaterale sau bilaterale) și a urmări drept scop darea unui plus de forță transformărilor favorabile naționalităților, dar negociate între guverne. Această practică a lui Napoleon al III-lea de a „mărita diplomația cu democrația” (Y. Bruley) avea să dobândească noi dimensiuni și adâncimi odată cu programul de pace transmis de W. Wilson în mesajul său din 8 ianuarie 1918 („Cele 14 puncte”) și să se exprime plenar în „redocupajul Europei” pe baza principiului naționalităților. Instituirea acestuia din urmă a stat la baza „stabilirii limitelor teritoriale” ale noilor entități statale, constituite în urma exercitării dreptului la autodeterminare de naționalitățile Imperiului austro-ungar ori ale celui țarist și consfințite prin tratatele de pace din 1919–1920.

Și de această dată România a beneficiat de ecuația „naționalitate – diplomație – democrație” acceptată și promovată ca axiomă, ceea ce i-a permis să se împlinească proiectul „România Mare” și întreaga națiune română să se reunească într-un „stat național unitar”.

Ca urmare a acestor tratate, România dobânda un nou statut internațional, intrând în categoria statelor cu o suprafață medie în Europa; în zona cuprinsă între Marea Baltică și Marea Neagră, țara noastră era cel mai mare stat, după Polonia.

România Mare se năștea, avea să fie în concret și *va rămâne* pentru totdeauna ca ideal și supremă aspirație națională un rezultat în primul rând al principiului naționalităților, recunoscut internațional și înfăptuit plenar, rod al exercitării dreptului la autodeterminare de către românii din provinciile reunite, în condițiile unei păci care prevedea „o Europă de drept” și într-o perioadă dintre puținele cunoscute de istorie de adevărată libertate a popoarelor. Ea a constituit expresia deplină a reîntregirii aceleiași națiuni într-un singur stat, național unitar, cu frontiere etnice, naturale, într-un context regional de prăbușire a unui ordinii imperiale asupraitoare și de înlocuire a ei cu o alta democratică, a suveranității naționale. A fost *un exemplu* remarcabil și crucial al modului în care o atare formulă de constituire statală și existență națională poate concentra și permite energiilor creatoare ale unui popor să se afirme și

să genereze rezultate fără de egal. Deși *avea să dureze* în parametrii săi teritoriali, desăvârșiți la 1 decembrie 1918 și consfințiți prin tratatele de pace din 1919–1920, numai două decenii, *la fel ca și sistemul Versailles* care i-a conferit recunoașterea și i-a consacrat juridic garanțiile internaționale, avea să marcheze definitiv istoria românilor; înfăptuirile sale în toate domeniile, deopotrivă cantitativ și calitativ, au reprezentat *vârful* de manifestare a spiritului *creator românesc*, modelul absolut de devenire a țării și al măsurii capacităților ei, precum și a contribuțiilor proprii la civilizația și cultura universale.

De aceea, *consolidarea reușitei naționale și apărarea consecințelor tratatelor de pace* din 1919–1920 au fost asumate și promovate de generația interbelică, în frunte cu cea de juriști, drept un imperativ al epocii și o datorie supremă a istoriei, marcându-i astfel major activitatea și opera creatoare. Fără de excepții, *sporul românesc* de creație a înregistrat atunci o culme și a fost marcat inconfundabil de specificul și împlinirea idealului național. Chiar dacă din perspectiva timpului istoric și sub loviturile vitregiilor vremurilor marile înfăptuiri de acum un veac au rezistat numai în parte – în plan teritorial reajustările impuse în perioada 1940–1947 fiind considerabile –, România de azi nu putea arăta așa cum este fără *Rezoluția de la Alba Iulia* din 1 decembrie 1918 și completarea ei internațională de la *Trianon* și va rămâne astfel pentru totdeauna una a tratatului încheiat la 4 iunie 1920. Cele două secvențe istorico-temporale – 1 decembrie 1918 și 4 iunie 1920 – constituie două componente ale aceluiași act, două împliniri centenare și două fațete inseparabile ale aceluiași adevăr: *România nu poate fi întreagă și nu poate exista fără Ardeal!* și se cuvine a fi prețuite și tratate ca atare.

6.1. România de azi: și ea lucrare a dreptului

România, la 100 de ani de la atingerea vârfului maxim al cuprinderii sale teritoriale și afirmării ca stat național unitar, devenită prin ajustările impuse de istorie un stat cu caracter național și unitar politico-administrativ, potrivit Constituției din 8 decembrie 1991 (revizuită), își are garantate granițele actuale în condițiile integrării euro-atlantice. Și astăzi statutul său teritorial este rezultatul confirmării lui ultime pe calea dreptului,

chiar dacă nu întotdeauna suprapuse perfect pe realitățile etnico-geografice.

Într-adevăr, prima ajustare teritorială a privit frontierele stabilite prin clauzele teritoriale ale Tratatului din 27 noiembrie 1919 de la Neuilly-sur-Seine și a constat în cedarea Cadrilaterului (Dobrogea de Sud, cuprinzând județele Durostor și Caliacra) prin Acordul de la Craiova din 7 septembrie 1940 și revenirea la granița cu Bulgaria, stabilită prin Tratatul de la Berlin din 1878, și avea să fie confirmată prin Conferința de la Paris din 1947. Pierderea Basarabiei, revenită internațional prin Tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920, avea să cunoască, mai întâi, forma raptului de fapt, ca act de agresiune și forță, prin ultimatumul Moscovei din 28 iunie 1940 în aplicarea Pactului Ribbentrop-Molotov (1939), confirmat formal prin Tratatul de pace de la Paris din 10 februarie 1947, dar va sfârși prin acoperirea de drept prin recunoașterea de către guvernul de la București, la 27 august 1991, a Republicii Moldova și stabilirea de relații diplomatice la nivel de ambasadă. Renunțarea la Bucovina de nord (a cărei unire cu România fusese consfințită prin Tratatul de la Saint Germain din 10 septembrie 1919 cu Austria), acaparată prin forță de fosta U.R.S.S. la 28 iunie 1940 și încorporată ulterior Ucrainei, a fost o condiționare a integrării în NATO și s-a săvârșit prin Tratatul cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare dintre România și Ucraina, semnat la Constanța la 2 iunie 1997 (prin recunoașterea inviolabilității frontierelor existente).

În fine, tot lucrare a dreptului rămâne și granița de vest, în special cea cu Ungaria. Stabilită în dimensiunile sale concrete prin clauzele teritoriale ale Tratatului de la Trianon (1920), aceasta a suferit o modificare prin Arbitrajul de la Viena din 30 august 1940, prin care 43 492 km² din teritoriul României, cu o populație de 2 609 007 locuitori, majoritar românească (Ardealul de Nord), era cedat Ungariei. Conceput ca un diferend teritorial supus arbitrajului guvernelor Reich-ului german și Italiei fasciste, dictatul a fost declarat ulterior, prin documente internaționale relevante, „nul și neavenit”, considerat ca inexistent, ceea ce însemna că statul ungar nu dobândise niciun moment astfel suveranitatea asupra Transilvaniei de Nord, ocuparea acestui teritoriu reprezentând o

simplă stare de fapt, fără niciun suport juridic. S-a considerat, așadar, că efectele Tratatului din 4 iunie 1920 au continuat să fie în vigoare, iar ocupația ungară ca simplă stare de fapt nu a putut produce decât consecințe de aceeași natură, dintre care cea mai importantă a fost aceea de a pune statul român în imposibilitatea de a-și exercita suveranitatea asupra respectivului teritoriu, sustras destinatarului său legitim, care din perspectiva dreptului s-a menținut și aici fără întrerupere.

De aceea, o problemă majoră a reprezentat-o cea a dreptului aplicabil în zona ocupată în perioada 30 august 1940–24 octombrie 1944. Prin Legea nr. 260/1945 se declara că legiurile introduse de ocupant în Transilvania de nord „sunt fără ființă legală”, ceea ce însemna că dispozițiile legislației de la momentul intervenirii dictatului au fost și au rămas în vigoare și în timpul ocupației, operând doar o simplă suspendare de fapt, forțată a aplicării lor, ceea ce a impus o reglementare a situațiilor tranzitorii. În plus, situația se complica prin faptul că, între timp, la 15 septembrie 1943, intervenise extinderea legislației civile din Vechiul Regat și în Transilvania, ceea ce însemna desăvârșirea unificării legislative a țării reîntregite. Tratatul de pace de la Paris, din 10 februarie 1947, a recunoscut frontiera româno-ungară așa cum era ea la 1 ianuarie 1938, adică cea stabilită la 4 iunie 1920, situație reconfirmată prin actele bilaterale pertinente care au urmat, precum Tratatul româno-ungar referitor la regimul de frontieră din 1963 și Acordul privind regimul frontierei de stat româno-ungare, colaborare și asistență mutuală în probleme de frontieră (1983) [care trimit expres la faptul că „Frontiera de stat este stabilită în conformitate cu art. 27 pct. 3 din Tratatul de pace, semnat la Trianon la 4 iunie 1920”], inclusiv Tratatul de înțelegere, cooperare și bună vecinătate între România și Republica Ungară din 1996.

7. În loc de concluzii

Marile cuceriri și veritabilele moșteniri ale momentului juridico-istoric de acum 100 de ani transmise până azi sunt datorate, înainte de toate, popoarelor însăși, animate de spiritul național cultivat de-a lungul veacului al 19-lea și irumpt efectiv cu ocazia bulversărilor generate de Primul Război Mondial, și avansurilor juridice astfel ofe-

rite spre afirmare a libertății și emancipării individuale și colective.

Este de domeniul evidenței că marile transformări și reconfigurări ale statelor au fost în primul rând opera popoarelor trezite la viață națională și încurajate de slăbiciunile și prăbușirea marilor imperii sub impulsul opțiunii decisive în favoarea principiului naționalităților. Prin actele de autodeterminare din 1918 s-a prefigurat și impus o situație de fapt a ordinii în Europa Centrală, dorită de populația majoritară și acceptată de minorități astfel generată, care nu a putut decât să fie definită în contururile sale teritoriale și acceptată juridico-internațional prin tratatele de pace de la Paris.

Dintr-o perspectivă mai generală este de observat că hotărârile de autodeterminare și înlăturare concrete din 1918 ale popoarelor europene au depășit cu mult intențiile declarațiilor programatice, mergând semnificativ mai departe în afirmarea conținutului efectiv și a semnificațiilor generale ale noilor principii pe atunci ale organizării europene și a lumii, și, totodată, repere ale evoluției dreptului internațional public. Așa, de pildă, contrar unei idei general răspândite și larg acceptate, însuși termenul de *autodeterminare națională* nu a figurat niciodată în discursul manifest al lui W. Wilson; în celebrul document definitiv din 8 ianuarie 1918, la punctul X se prevedea că popoarelor din Austro-Ungaria trebuia să li se ofere „o largă ocazie de dezvoltare autonomă” și nimic mai mult, fără a tranșa radical, complet și definitiv problema menținerii sau disoluției monarhiei habsburgilor. Or, prin deciziile lor de a-și hotărî singure soarta prin separare totală și constituire de noi state ori de reîntregire a statului național preexistent (cazul românilor transilvăneni), aceste popoare au exprimat deschis și manifest dreptul la autodeterminare și dezvoltat practica implicațiilor sale în viața internațională. Ca document politico-juridic și act de voință istorică, Rezoluția de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 reprezintă un exemplu de reflectare a elocvenței acestei constatări. Experimentele astfel generate au îmbogățit cultura politico-juridică și diplomatică internațională și stimulat avântul noului spirit al relațiilor europene și internaționale.

Ideea păcii prin drept, departe de a fi eșuat, a găsit în tratatele de pace din 1919–1920 și în

Societatea Națiunilor un moment semnificativ și un actor important în istoria și dezvoltarea sa. Momentul juridico-diplomatic de acum un secol s-a înscris în dinamica unei mișcări de fond care a transcens cele două războaie mondiale, începută prin conferințele de pace din 1899 și 1907, întreruptă de marele război, dar amplificată prin hotărârile care îi puneau capăt și stabileau bazele noii ordini europene și mondiale. Trinomul instituțional al organizării păcii rezultat imediat după „Marele Război” – Societatea Națiunilor, Curtea Permanentă de Justiție Internațională, Academia de Drept Internațional de la Haga – prin obiectivele asumate și activitatea desfășurată a reprezentat o încercare și a rămas ca o experiență extraordinară, cu un rol precursor și cu influențe majore asupra structurării ulterioare a vieții internaționale. Asemenea tradiții aveau să continue și să consolideze prin Pactul Briand-Kellogg (1928) și să se desăvârșească prin Carta O.N.U. (1945) și construcția europeană, arhitectura contemporană a păcii și cooperării.

La 75 de ani de la crearea sa și de activitate susținută, O.N.U. și sistemul său instituțional au contribuit major la asigurarea dreptului la pace și întărirea dreptului păcii. Chiar dacă nu au reușit împiedicarea izbucnirii a diverse conflicte, acestea au rămas localizate și s-a evitat o nouă conflagrație mondială. În plus, și deosebit de semnificativ, în plan regional, fapt care privește în mod esențial și moștenirea tratatelor de pace din 1919–1920, s-a reușit în cele din urmă edificarea unei păci structurale prin dezvoltarea Uniunii Europene. Desigur, „momentul centenarizat” a implicat particularismele sale, unele ținând de conjunctura concretă a primei conflagrații mondiale. Dorindu-se și constituind o ruptură cu ordinea veche, de sorginte și practică europeană, „wilsonismul” și „pax americana”, pe care o proiecta pentru următorul secol, propovăduia un sistem de echilibru și o diplomatie secretă, propunea inițial proiectul unei „păci fără victorie”, fără anexiuni și fără indemnizări fondată pe dorința popoarelor, și nu pe imperialismul guvernelor, după „modelul” lui Lenin care o caracteriza însă ca una „fără precedent, o pace tâlhărească”¹⁷ sau mai degrabă ca o reacție la gestul acestuia de a se adresa direct popoarelor. De altfel, cele „14 Puncte” formalizate

în Mesajul adresat Congresului la 8 ianuarie 1918 constituiau un contramanifest la Declarația drepturilor popoarelor din Rusia din 15 noiembrie 1917 a regimului bolșevic privind dreptul la autodeterminare a popoarelor, inaugurându-se astfel rivalitatea între mesianismul american și cel ruso-sovietic. Cel puțin trei mari elemente concrete rezultate din demersul american – crearea Societății Națiunilor, dezmembrarea imperiului austro-ungar și sistemul de mandate – rămân repere inconfundabile. După cum, în continuitatea generală a momentului 1919–1920 cu cel 1945–1947, F. Roosevelt a participat la definitivarea organizării mondiale postbelice în cadrul aceluiași „sindrom Wilson” caracterizat printr-un amestec de moralism și spirit misionar, idealism și juridism. Negat apoi în timpul „războiului rece” în favoarea pragmatismului și realismului, el pare a reveni în ultima perioadă, metamorfozat în post-globalizare.

Cu atari „moșteniri”, Conferința și tratatele de pace de la Paris din 1919–1920 se înscriu în istoria românească, europeană și internațională ca un moment politico-statal important și un capitol semnificativ în dezvoltarea dreptului internațional.

Note

¹ Magda Adam, *Nouvelles recherches et perspectives de l'historiographie hongroise du Traité de Trianon*, în: François Boulet (dir.), „Les traités de paix 1919–1920 et L'Europe aux XXème siècle”, Les Presses Franciliennes, Paris, 2007, p. 37.

² M. Djuvara, *Principiile și spiritul ultimelor tratate de pace*, în Institutul Social Român (ed.), *Politica externă a României*, București, Cultura Națională, 1925, p. 1–33 (13–14, 17), cu trimitere la „largul expozeu” prin care Wilson a prezentat Senatului S.U.A., la 10 iulie 1919, tratatul de pace încheiat la Versailles cu Germania.

³ M. Djuvara, *Teoria generală a dreptului* (1930), ed. M. Ioan, Ed. All Beck, București, 1995, p. 131.

⁴ R. Seișanu, *Principiul naționalităților: originile, evoluția și elementele constitutive ale naționalității*, Universul, București, 1935, p. 203–206.

⁵ G. Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919–1920*, Universul, București, 1936, p. 46.

⁶ G. Sofronie, *Curs de drept internațional public*, Cluj, 1936, p. 61.

⁷ Jean-Jacques Becker, *Le traité de Versailles*, 2e édition corrigée, PUF, Paris, 2019, p. 123.

⁸ Jean Combacau, Serge Sur, *Droit international public*, 13ème édition, LGDJ, Paris, 2019, p. 753.

⁹ Jean-Paul Pancracio, *Dictionnaire de la Diplomatie*, 3e édition, Paris, 2019, p. 637.

¹⁰ Nguyen Quoc Dinh, P. Daillier, M. Forteau, A. Pellet, *Droit international public*, 8e édition, *op. cit.*, p. 77–78.

¹¹ La insistențele președintelui S.U.A., Woodrow Wilson, Tratatul de la Versailles a fost redactat și în engleză, pe lângă franceză, fapt ce a fost considerat o „breșă” în practica juridico-diplomatică.

¹² Frederic Audren, Jean-Louis Halpérin, *La culture juridique française*, CNRS Editions, Paris, 2013, p. 178–179.

¹³ Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Ed. Calman-Lévy, Paris, 1962, 2e partie, p. 201.

¹⁴ Yves Bruley, *La consultation des populations dans la diplomatie du Second Empire*, în vol. *Société d'histoire générale et d'histoire diplomatique*, „L'usage de referendum dans les relations internationales”, Ed. A. Pedone, Paris, 2018, p. 16.

¹⁵ *Ibidem*, p. 17. Potrivit textului invocat: „Majestatea Sa Sultanul promite de a convoca imediat, în fiecare dintre cele două provincii, un *Divan ad-hoc* compus așa cum se constituia reprezentățiunea cea mai exactă a intereselor tuturor claselor societății. Aceste Divanuri vor fi chemate a exprima dorințele populațiunilor în ceea ce privește organizațiunea definitivă a principatelor”.

¹⁶ René Girault, *Peuples et nations d'Europe au XIXe siècle*, Editions Hachette, Paris, 1996, p. 153.

¹⁷ În concepția sovietică „Aceste tratate au stabilit reîmpărțirea lumii în favoarea învingătorilor, limitarea armamentelor pentru țările învinse și plata de reparații substanțiale în sarcina lor” iar sistemul tratatelor de la Versailles, la adoptarea căroră „statul sovietic nu a participat”, a „reprezentat o încercare de a se crea un front antisovietic” și avea să fie supus în perioada interbelică unui „proces de destrămare neconținută”. Academia de Științe a U.R.S.S., *Dreptul internațional*, Ed. Științifică, București, 1959, p. 70.

Solemnitatea semnării Tratatului de la Trianon

*Alexandru Porțeanu**

Negocierile, elaborarea și finalizarea Tratatului de pace dintre Puterile Aliate și Asociate și Ungaria au comportat o complexitate deosebită și durată considerabilă a eforturilor diplomatice, de la începutul Conferinței de Pace de la Paris (18 ianuarie 1919) și Nota Vix din 20 martie 1919, până la „scrisoarea Millerand” din 6 mai 1920, semnarea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920) și ratificarea sa (26 iulie 1921), adică doi ani și jumătate.

Momentul semnării Tratatului de la Trianon avea semnificația esențială a realizării scopului cauzei, precum și pe aceea a ceremonialului ce însoțea îndeplinirea actului solemn. Era firesc ca el să atragă atenția opiniei publice și a presei timpului în Franța, România, Ungaria ș.a.

Presa franceză – situată în proximitatea imediată a evenimentului – s-a ilustrat în acest sens prin articolul lui Stéphane Lausanne, publicat imediat după eveniment. Autorul articolului era unul dintre gazetarii care în anii războiului au susținut cauza românească. „Vineri 4 iunie [1920] ora 16.30, printr-o operațiune de dreptate, Alianții aduceau Ungaria la simțul proporțiunilor și al realității [...]. În sala luminoasă de la Trianon, în jurul unei mese-potcoavă, dl Millerand a luat loc având alături pe Hugh Wallace, ambasadorul american, pe lordul Derby, pe contele Rossin-Langare și pe toți ceilalți delegați aliați și asociați. Regele Greciei asista de asemenea la ședință, precum și generalul Franchet d’Esperey [...]. Plenipotențiarilor unguri au fost introduși și invitați să semneze, s-au apropiat și au semnat. Au urmat apoi

reprezentanții Aliați în frunte cu dl Hugh Wallace reprezentând America, dnii Cantacuzino și Titulescu din partea României [...]”.

Acest articol al lui Stéphane Lausanne a ajuns la cunoștința publicului din România la 20 iunie 1920, când a apărut tradus, la București, în „România Nouă”, ziarul Societății pentru Educația Cetățenească (anul I, nr. 104, p. 1–2), sub titlul *Trimful dreptății. Ungaria în granițele ei adevărate. Cum a fost semnat Tratatul*, însoțit de o hartă a zonei central-sud-estice a Europei. Textul articolului era însoțit de comentariul concluziv al redacției: „Ungaria nu poate uita cele întâmplate. În momentul când se semna pacea, în întreaga Ungarie magazinele au fost închise, tramvaiele și trenurile au stat pe loc în semn de doliu. Lucrul a încetat în toate birourile și atelier-rele, iar clopotele bisericilor au sunat. Este un doliu care însă luminează calea popoarelor înviate din morți”. Articolul lui Stéphane Lausanne a fost reprodus și în *gazeta populară „Turda”* (anul II, nr. 25, din 27 iunie 1920, p. 1–2), ceea ce dovedea o dată în plus interesul său în România.

Examinarea atentă a acestor relatări ne relevă însă și insatisfacția de a nu fi menționat titlul și data ziarului francez în care a apărut, desigur la scurt timp după eveniment. Reversul pozitiv al acestei situații constă în posibilitatea ce o sugerează, privind identificarea datelor în Biblioteca Națională de la Paris și eventuala completare a informațiilor.

Înainte de apariția din 20 iunie a articolului susmenționat, ziarul de dimineață „Dacia” din

București (an II, nr. 150, p. 1) publica amplul reportaj *La Versailles. Tratatul Ungariei. Impresii. De la trimisul nostru*, semnat de Gabriel Dichther. Numele autorului a mai apărut în paginile aceluiași ziar, la rubrica literară „Traduceri din Vladimir Korolenko și Gabriel Dichther”. Era, deci, un publicist și scriitor de limbă germană, colaborator al ziarului bucureștean, probabil originar din Transilvania.

Reportajul de la Trianon, semnat de Gabriel Dichther, rămâne principala sursă informativă a evenimentului, prioritară ca apariție și de întindere considerabil mai mare față de articolul lui Stephane Lausanne.

Reportajul lui Dichther reușește în bună măsură să introducă pe cititor în atmosfera locului și a momentului, nu este lipsit de impresii subiective, dar interesul său primordial este cel de ordin informativ. Aflăm astfel din această sursă numele personalităților românești prezente la eveniment: „Domnișoara Văcărescu, cu două doamne care mânduiesc cu febrilitate aparatele fotografice, D. Brediceanu, D. Cantacuzino, atașatul militar în uniformă D. Ghica, ministrul nostru la Paris d. Neculcea, d. Caracostea, d. inginer Popescu, directorul navigației fluviale, d. Antoniaade, d. Șerban, secretarul Academiei de Agricultură din Cluj și mai multe doamne, între cari dnele Brediceanu și Șerban. Pe băncile presei sunt dșoara Nedelcovici, dnii Lugoșanu, Constantinidi, Ianculescu, Bobancu și d. inginer Vuia. Celebrul constructor de aeroplane, cel dintâi om care s-a înălțat cu un aparat, își are hangarul și atelierile în

apropiere de Versailles, astfel că nu putea lipsi de la ceremonia aceasta”.

De real interes rămâne și descrierea stării de spirit a delegaților ungari în momentul semnării Tratatului, „cari se scoală de la locurile lor agitați. Bernard, ministrul muncii, e galben la față, nervos, buimăcit. Ba își ia jobenul, ba îl lasă pe masă. Își scoate mănușa din mâna dreaptă, se întoarce și o aruncă pe masă. Scoate un toc negru, pleacă, se întoarce să lase cutia și în sfârșit se așează în fața paginilor sigilate și iscălește. Distrat, sau mai bine zis buimăcit, se întoarce la locul lui. Al doilea delegat (Drasche Lazar, n.n.) iscălește și el cu un toc negru și salută direct pe președintele Adunării. Apoi iscălesc întâi marile puteri: Statele Unite, Anglia, Franța, Italia, Japonia, coloniile engleze, apoi puterile mici în ordine alfabetică. Dnii dr. Cantacuzino și Titulescu iscălesc unul după altul, cu inima plină de bucurie”. După încheierea iscăliturilor, „o doamnă ungară se adresează ziariștilor unguri. Unul dintre ei emite în unguște părerea săracă potrivit căreia «a fost o înscenare infamă» [...] Apoi se îndreaptă cu toții spre pavilionul unde li se oferă un ceai. Delegația ungară a plecat la «Réservoirs». Concluzia reporterului era clară și lapidară: «Trufia ungară s-a năruit»”.

Cele două surse documentare care evocă ceremonialul de la Trianon sunt desigur reciproc complementare, atât în privința observării tensiunii deosebite a evenimentului, cât și în aceea a unor contribuții informativ-istorice inedite, de real interes.

Efectele schimbărilor climatice

Cercetarea științifică internațională și românească urmărind soluții de atenuare a schimbărilor climatice și de adaptare la acestea*

Acad. Nicolae N. Săulescu

Ovidiu Badea

Membru corespondent al Academiei Române

Gheorghe Lăzăroiu**

Mircea Oprean***

Cea de a treia conferință din ciclul organizat de Academia Română referitor la schimbările climatice s-a concentrat pe contribuția pe care o poate aduce cercetarea științifică la contracararea efectelor negative pe care modificările prognozate ale climei le pot aduce.

Pentru început au fost puse în discuție cele două categorii mari de măsuri de răspuns la provocările impuse de schimbările climatice, și anume măsuri de **adaptare la efectele schimbărilor** și încercarea de **atenuare a schimbărilor** viitoare, prin reducerea contribuției antropice la cauzele ce le produc.

S-a subliniat faptul că măsurile de adaptare, deși au obiective și posibilități limitate, pot fi întreprinse și pot avea rezultate imediate eficiente chiar la nivel local, în timp ce măsurile de atenuare au un caracter mai general, necesitând un efort conjugat de durată la nivel global, ceea ce explică existența unor îndoieli asupra eficienței lor imediate.

În continuare, referatul „Contribuții ale cercetării științifice din agricultură privind adaptarea la efectele schimbărilor climatice și la atenuarea acestora” (prezentat de acad. N.N. Săulescu, dar la care au contribuit mai mulți cercetători, mai ales de la INCDA Fundulea) a prezentat câteva exemple dintre preocupările în acest dome-

niu. Agricultură este unul dintre domeniile cele mai afectate de efectele pe care schimbările climatice le au asupra temperaturilor, asupra precipitațiilor și asupra frecvenței fenomenelor meteorologice extreme. În același timp, agricultura contribuie semnificativ la emisiile de gaze cu efect de seră, care agravează schimbările climatice. De aceea atât adaptarea la schimbările climatice, cât și atenuarea acestora constituie tot mai mult preocupări ale cercetării științifice din agricultură.

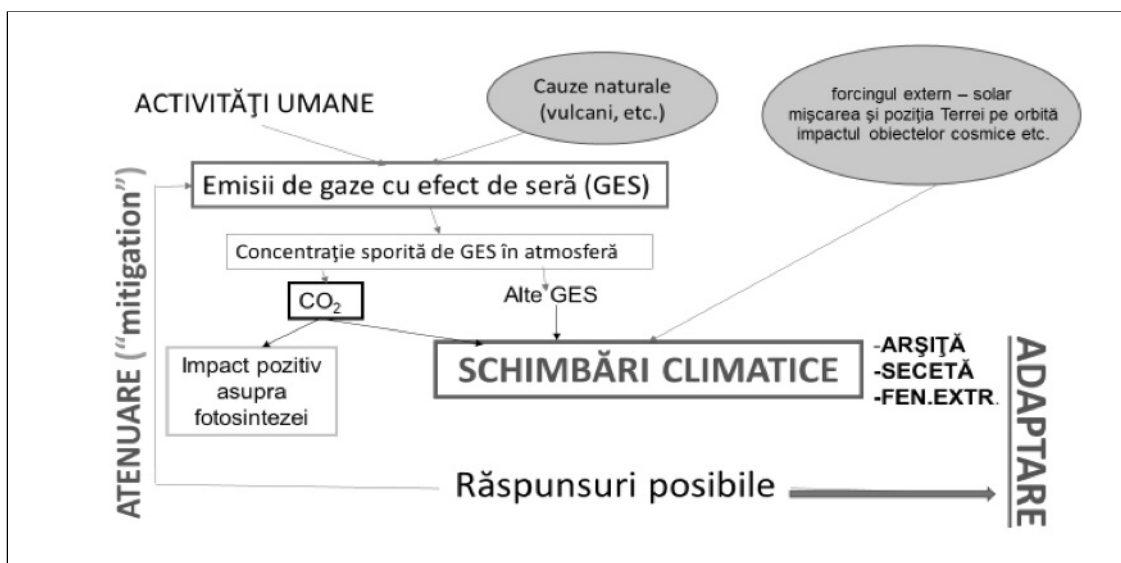
Cercetări care vizează adaptarea la creșterea temperaturilor

Date cumulate la Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare Agricolă (INCDA) Fundulea ilustrează convingător efectul schimbărilor climatice care s-au manifestat în ultimii ani asupra producției de grâu, dar și posibilități de contracarare a acestor efecte. Dincolo de fluctuațiile foarte mari de la un an la altul, cauzate în special de variația cantității de precipitații, soiul de referință a arătat o tendință clară de scădere a producțiilor cu 32kg/ha/an, pe măsura creșterii continue a temperaturilor. Progresul genetic realizat în crearea de noi soiuri a putut acoperi această scădere, schimbările climatice reducând însă semnificativ câștigul genetic realizat (Marinciu et al., 2013).

*Ciclul de conferințe organizate de Academia Română referitoare la schimbările globale, partea a III-a (28 februarie 2020, Aula Academiei Române)

**Profesor dr. inginer

***Profesor dr. inginer

Aceste date confirmă studiile de fiziologie efectuate în Australia, care arată că o creștere a temperaturilor de 1°C reduce producția de boabe cu 6% (Asseng et al. 2015).

Cercetările de ameliorare a plantelor pot contribui la adaptarea la efectele creșterii temperaturilor prin **optimizarea duratei perioadei de vegetație**, astfel încât să se asigure compromisul optim între evitarea stresurilor produse de temperaturile ridicate și folosirea cât mai completă a resurselor naturale. La grâu, această optimizare a fost realizată prin ajustarea cerințelor de vernalizare fotoperioadă și a „timpului termic” la resursele climatice prognozate și a fost confirmată prin modelarea matematică a recoltelor cu modele de simulare (în colaborare cu ANM).

O cale de adaptare la efectele prognozate ale creșterii temperaturilor peste valorile atinse în prezent este utilizarea unor noi surse de rezistență din zone frecvent afectate de arșițe puternice. De exemplu, la grâu se folosesc în prezent ca genitori soiuri provenite din Australia, Egipt și India.

Pentru testarea reacției materialelor de ameliorare la temperaturile mai ridicate decât cele înregistrate în prezent, dar prognozate pentru viitor, la INCDA Fundulea s-a pus la punct o metodă simplă de amplificarea temperaturilor în perioada de umplere a boabelor la grâu prin acoperirea plantelor cu folie de plastic după înflorire (Șerban și colab. 2019). Progresul în ameliorarea pentru toleranța la temperaturi ridicate va fi mult facilitat de faptul că dispunem de markeri moleculari pentru unele dintre sursele de rezistență identificate.

Perspectivă de progres în ameliorarea toleranței la creșterea temperaturilor sunt deschise și de utilizarea unor specii sălbatice înrudite. La INCDA Fundulea a fost identificată o linie de grâu rezistentă la arșiță, provenită din hibridare cu *Aegilops speltoides*, specia înrudită cu grâul demonstrată a avea cea mai bună rezistență la temperaturi ridicate.

O modalitate de a evita expunerea plantelor la temperaturi ridicate este oferită de posibilitatea ca o parte din radiația solară care încălzește lanurile să fie reflectată, o reflectanță mai mare a lanului putând reduce temperatura plantelor. Ridgwell și colab. (2009) au calculat că un albedo mai mare cu 20% poate reduce temperatura medie în zonă cu mai mult de 1°C. Cercetări efectuate la INCDA Fundulea în colaborare cu Universitatea din Brașov au identificat diferențe genetice importante între genotipurile de grâu în privința valorilor albedoului, diferențe ce vor putea fi exploatate în ameliorarea de soiuri capabile să păstreze o temperatură mai scăzută a lanului (Șerban și colab., 2011).

Temperaturile mai ridicate favorizează anumite boli și dăunători care atacă plantele agricole. Ameliorarea poate reduce impactul acestora prin exploatarea diferitelor mecanisme de rezistență disponibile în germoplasma mondială. Un exemplu poate fi viroza piticirii galbene (BYDV), transmisă de afide, care sunt mai active în toamnele călduroase. La INCDA Fundulea sunt folosite în programul de ameliorare surse de rezistență la această viroză, transferate de la *Thinopyrum* și *Triticale*.

În sfârșit trebuie menționat că, pe plan mondial, se încearcă realizarea unei mai bune adaptări a plantelor la temperaturi ridicate prin manipulare genetică, folosind tehnologii transgenice. Au fost raportate diferite abordări privind gene care codifică factori de transcripție, superexpresia HSP („Heat Shock Proteins”), chaperoni, osmoliți, antioxidanți, regulatori de creștere etc., transferarea de gene de la bacterii etc., dar până în prezent rezultatele nu au ajuns în faza în care să se întrevadă utilizarea lor practică în agricultură.

Și sectorul creșterii animalelor este afectat de schimbările climatice, îndeosebi de creșterea temperaturilor. Cercetările pentru adaptarea acestui sector la creșterea temperaturilor vizează și în țara noastră îmbunătățirea condițiilor de microclimat din adăposturi pentru confortul termic al animalelor, prin sisteme perfecționate de ventilație cu consumuri mici de energie, tehnologii care să ducă la economisirea resurselor de apă (având în vedere că în condiții de stres termic animalele consumă de două-trei ori mai multă apă), ameliorarea pentru însușiri care conferă robustețe și adaptabilitate la stres termic etc.

Cercetări care vizează adaptarea la stresul hidric

Insuficienta disponibilitate a apei pentru obținerea unor producții normale la culturile agricole a fost un fenomen destul de frecvent în România. Ionescu-Șișești, în anul 1946, afirma că 3% din ani sunt foarte secetoși, 58% secetoși, iar 15% foarte ploioși. Încercând să facem o asemenea clasificare folosind criterii asemănătoare pentru ultimii 20 ani, am găsit 10% ani foarte secetoși, 55% ani secetoși, dar în același timp 25% ani foarte ploioși. A crescut deci frecvența anilor extremi, ceea ce creează probleme deosebite pentru agricultură.

Anii secetoși din ultima vreme (2003, 2007) au evidențiat diferențe genetice importante între soiurile de grâu, diferențe care nu sunt vizibile în anii „normali”. Soiul Izvor, care s-a evidențiat vizibil în acești ani, s-a dovedit a poseda o mai bună reglare osmotică, ceea ce îl face să poată extrage apa mai greu accesibilă din sol. Cum condițiile care permit evidențierea acestei însușiri nu sunt prezente în fiecare an, la INCDA Fundulea au fost puse la punct teste artificiale și a fost identifi-

cat un marker molecular, care permite selecția în fiecare an. Pentru realizarea în continuare a progresului genetic în direcția rezistenței la secetă se folosesc la grâu noi surse de rezistență (soiuri din Australia, Anatolia, Oklahoma și Nebraska din SUA).

Cercetări pentru ameliorarea toleranței la fenomene meteorologice extreme

Furtunile care produc căderea culturilor, ploile la recoltare care determină întârzierea recoltării, scuturarea și încolțirea în spic, episoadele de temperaturi foarte scăzute etc. pot produce pierderi importante agricultorilor. Rezistența sau toleranța la aceste fenomene au constituit și constituie obiective majore ale cercetărilor de ameliorare.

Cercetări privind atenuarea schimbărilor climatice

Alături de cercetările care vizează adaptarea la multiplele efecte negative pe care modificările climatice le au asupra agriculturii, cercetarea agricolă se preocupă tot mai mult de posibilitățile de atenuare a schimbărilor climatice, prin scăderea contribuției pe care activitățile legate de agricultură le au asupra emisiei de gaze cu efect de seră.

Un loc important în această privință îl ocupă cercetările din zootehnie, având în vedere contribuția deosebită a creșterii animalelor la emisiile de gaze cu efect de seră, estimată pe plan global la 18% (Raport FAO, 2006). Reducerea acestei contribuții este avută în vedere prin optimizarea furajării, introducerea de bacterii metanotrofe în rumen (Parmar & colab. 2015), selecție genetică etc. Se discută mult pe plan internațional chiar despre substituirea cărnii de bovine și a produselor lactate cu „carne artificială” și „lapte vegetal”.

Deși are o contribuție mai mică decât sectorul zootehnic, cultura plantelor poate contribui și ea la reducerea emisiilor de gaze de seră, în primul rând prin optimizarea managementului azotului. S-a estimat că fixarea chimică a azotului (prin procesul Haber-Bosch) pentru fabricarea îngrășămintelor azotate conduce la emisii de 41Mt CO₂, iar emisiile de N₂O pot atinge 1,25% N₂O din azotul aplicat ca îngrășământ. De aceea, cercetările efectuate și în țara noastră au fost orientate de mulți ani spre optimizarea fertilizării cu îngrășăminte azotate, inclusiv prin aplicarea lor

fracționată sau prin folosirea de îngrășăminte cu eliberare treptată, dar și printr-o atenție deosebită acordată fixării biologice a azotului, prin extinderea plantelor leguminoase în rotația culturilor pentru folosirea fixării simbiotice a N.

Pe plan internațional se fac cercetări intense, chiar dacă neîncununate deocamdată de succes, pentru transferul capacității de fixare a azotului atmosferic la plante neleguminoase.

Posibilități considerabile de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră sunt oferite de cercetările privind reducerea folosirii combustibililor fosili prin aplicarea de lucrări minime. La INCDA Fundulea există o platformă pentru agricultura conservativă unde se efectuează cercetări și sunt promovate mai multe măsuri cu efect benefic în reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră. Acest sistem de agricultură include, alături de practicarea continuă a unei disturbări minime a solului prin *no tillage*, rotația culturilor, acoperirea permanentă a solului cu resturi vegetale sau culturi de acoperire, care reduc pierderile de apă din sol și moderează temperaturile ridicate prin creșterea albedoului. În plus, agricultura conservativă conduce la o sechestrare sporită a carbonului și reducerea corespunzătoare a emisiilor de gaze cu efect de seră.

Toate măsurile care duc la creșterea producției agricole sporesc sechestrarea carbonului, dar în cea mai mare parte sechestrarea este de scurtă durată. De aceea se are în vedere crearea de soiuri cu morfologie și biomasă modificată a rădăcinilor (mai multe rădăcini distribuite mai adânc, mai recalcitrante la descompunere), pentru a sechestra și a menține mai mult carbon în sol, iar în perspectivă, perenizarea cerealelor și plantelor oleaginoase. În SUA, o firmă comercializează deja o cereală perenă, cu rădăcini de două ori mai lungi decât grâul, care se speră că va înlocui, cel puțin parțial, actualele cereale anuale.

În concluzie, exemplele prezentate, deși s-au referit mai ales la cercetările efectuate la INCDA Fundulea în domeniul grâului, demonstrează că cercetarea are deja soluții disponibile și poate furniza noi soluții de adaptare și/sau atenuare a schimbărilor climatice, capabile de a crește șansele de asigurare a producției agricole viitoare a României, în măsura în care se va investi imediat în stimularea acestor cercetări.

În continuare, comunicarea „Contribuția cercetării științifice din silvicultură cu privire la adaptarea pădurilor la schimbările climatice și la atenuarea efectelor acestora” (prezentată de dr. Ovidiu Badea, membru corespondent al Academiei Române, dar redactată împreună cu acad. Victor Giurgiu și cercetători de la Institutul Național de Cercetare Dezvoltare în Silvicultură „Marin Drăcea”) s-a referit la importantul sector al silviculturii.

Schimbările climatice constituie o provocare manifestată la nivel global care nu respectă frontierele naționale și afectează în prezent pădurile din întreaga lume. Acestea se manifestă în principal prin creșterea temperaturilor la nivel global cu până la 3,2^o–3,9^o C până la sfârșitul acestui secol (COP Madrid, 2019), iar la nivel regional prin producerea de evenimente meteorologice extreme (valuri de căldură, furtuni, precipitații abundente, perioade secetoase din ce în ce mai intense și mai îndelungate) (Giurgiu și Badea, 2015). În același timp, depunerile atmosferice din aer și din apa de precipitații, diferiți agenți cu efect fitotoxic asupra vegetației (NO_x, SO₂, NH₃, O₃ etc.) sunt unii dintre factorii determinanți ai intensificării procesului schimbărilor climatice și au un impact semnificativ, direct și cumulat, asupra structurii și funcționalității pădurilor (Badea et al., 2013). Pe lângă aceștia, efecte majore asupra stării pădurilor sunt cauzate de o diversitate de alți factori de stres și tulburări, cum ar fi: incendiile de vegetație, atacuri de insecte, degradarea terenurilor și eroziunea solului, inundații etc. Așadar, funcționalitatea și starea pădurilor sunt rezultatul interacțiunilor multiple și cumulate a diferiților factori de stres și depind semnificativ de modul de promovare a sistemului de management, care trebuie să fie adaptativ și durabil, pentru ca acestea să-și poată îndeplini funcțiile și multiplele servicii ecosistemice (Fisichelli et al., 2014).

Evidențierea efectelor schimbărilor climatice, al poluării atmosferice și al celorlalți factori de stres asupra stării pădurilor și biodiversității acestora poate fi realizată numai prin furnizarea de **informații științifice obținute prin cercetări** menite să permită evaluarea capacității adaptative a pădurilor, dar și de atenuare a efectelor negative produse de acești factori, în principal de

schimbările climatice, în vederea adoptării unui management specific, adaptativ (Rok-For, 2013).

În țara noastră, în condițiile actuale de manifestare tot mai intensă a procesului schimbărilor climatice, sunt abordate tematici de cercetare inter- și multidisciplinare în cadrul unor rețele speciale de cercetare/monitorizare pe termen lung a ecosistemelor forestiere, armonizate și integrate la nivel european și internațional. Cercetările efectuate în aceste rețele contribuie esențial, prin rezultatele obținute, la evidențierea efectelor schimbărilor climatice, poluării aerului și a altor factori de stres asupra stării pădurilor și a biodiversității lor, estimarea capacității de stocare a carbonului la nivelul ecosistemelor forestiere, reconstrucția climatului, a istoricului evenimentelor și a evoluției anterioare a stării pădurilor (rețelele Programului Națiunilor de Cooperare Internațională pentru protecția pădurilor din Europa – ICP Forests, nivelurile I și II; rețelele națională, europeană și internațională de cercetare ecologică pe termen lung – RO LTER – Europe și ILTER; rețeaua de monitorizare a ozonului troposferic bazat pe monitorizare activă – MOTTLES; rețeaua de inventar forestier național IFN și rețeaua auxologică și de dendrocronologie DENDRONet). Totodată, astfel de cercetări contribuie la evaluarea potențialului de adaptare a principalelor specii forestiere la schimbările climatice în experimente multistaționale de proveniență, la dezvoltarea cunoștințelor privind răspunsul pe termen lung al ecosistemelor forestiere la acțiunea factorilor de mediu, sociali și economici și, nu în ultimul rând, la dezvoltarea bazei de cunoaștere și a politicilor de informare cu privire la acțiunile de management forestier (rețelele LTER – Europe și ILTER) (Badea și colab., 2013, Ciceu și colab., 2020). Rezultatele obținute sunt utilizate la elaborarea unor rapoarte naționale (*Starea Pădurilor și Starea Mediului, Emisiile Naționale de Poluanți Atmosferici – Directiva NEC, 2016/2284/EU*), *Starea Resurselor Forestiere Naționale, Inventarul Gazelor cu Efect de Seră – INEGES, Planul Național de Contabilizare a Pădurilor pentru România – LULUCF*) și internaționale (*Raportul tehnic al ICP Forests, Raportul executiv al ICP Forests, Raportul FAO privind starea pădurilor Europei, Raportul FAO privind evaluarea resurselor forestiere la nivel global*).

Pentru **adaptarea pădurilor la schimbările climatice**, în contextul gestionării durabile a acestora, se impune ca prioritate *promovarea unei silviculturi apropiate de natură*, prin adoptarea unui sistem de gospodărire care să asigure funcționarea ecosistemului forestier ca un sistem biologic complex (Comisia Europeană, 2013). De asemenea, se urmărește *întărirea capacității adaptative* a acestora, manifestată prin asigurarea multifuncționalității lor, exprimată de biodiversitate, furnizarea de bunuri și servicii (lemn, alte produse nelemnoase, CO₂, calitatea aerului, protecția apelor, protecția împotriva eroziunii solului, recreare etc.). Aceste măsuri, alături de *adoptarea unor tratamente silviculturale intensive* (selective), cu restrângerea până la eliminarea totală a tăierilor rase, *promovarea regenerării naturale și reducerea volumului exploatărilor* la nivelul capacității de suport a pădurilor, sunt concepte de *promovare a celor mai bune practici de management al pădurilor* (Carcea și Seceleanu, 2013).

Cunoașterea **capacității pădurilor de atenuare a efectelor schimbărilor climatice** prezintă un interes major și o preocupare permanentă a cercetării științifice la nivel național, european și global. Clarificarea lacunelor de cunoaștere care limitează mecanismele de răspuns la **impactul schimbărilor climatice**, una dintre principalele arii de interes în domeniu, presupune realizarea de studii și cercetări inter- și transdisciplinare (Badea și colab., 2008), inclusiv utilizarea celor mai actuale instrumente de cercetare (integrarea cercetărilor, monitorizarea pe termen lung, modelarea datelor existente etc.). Totodată, se impune în același scop cunoașterea **impactului pădurilor asupra cliimei**, care presupune *îmbunătățirea cunoștințelor legate de emisiile de gaze cu efect de seră*. Acest obiectiv se poate realiza, în sistem integrat, prin cercetări privind modalitățile de atenuare a încălzirii globale pe baza cunoașterii și a controlului acumulării de gaze cu efect de seră (GES) (MMAP, 2019), cauzate de sistemul de management forestier, degradarea pădurilor indusă de climă, incendiile forestiere, poluarea aerului (MMAP, 2019) etc.

O importanță deosebită o constituie, de asemenea, *îmbunătățirea cunoștințelor privind efectele schimbării folosinței terenurilor* asupra proceselor climatice, *emisiilor de compuși volatili biogeni și*

ale *serviciilor de reglare oferite de păduri*. Se impune, totodată, abordarea cu prioritate și a altor arii tematice extrem de importante, cu relevanță deosebită în cunoașterea rolului pădurilor în atenuarea schimbărilor climatice, cum ar fi: **stoparea defrișărilor și degradării terenurilor** prin acțiuni naționale și internaționale de combatere a acestor fenomene; **gestionarea rezilienței pădurilor și capacitatea de adaptare la impactul schimbărilor climatice** prin creșterea stabilității, calității, productivității și rezistenței la adversități a speciilor forestiere și prin implementarea programelor de ameliorare; **dezvoltarea strategiilor pentru transformarea opțiunilor de adaptare și atenuare bazate pe cunoaștere, elaborarea de soluții practice** de întărire a rezistenței pădurilor la acțiunea factorilor climatici și pentru *managementul și conservarea resurselor genetice forestiere*.

În viitor, cercetarea științifică în domeniul forestier va trebui să se dezvolte în continuare în mod integrat și armonizat pe plan național, european și global cu luarea în considerare a următoarelor recomandări (MMSC, 2013; MEN, 2014; Comisia Europeană, 2013):

- Continuarea cercetării/monitorizării forestiere în conformitate cu cele mai noi politici și strategii naționale, europene și globale.

- Standardizarea infrastructurii și instalarea de stații complexe ecosistemice pentru îmbunătățirea și/sau extinderea experimentelor pe termen lung.

- Armonizarea metodologiilor de inventar forestier național pentru evaluarea resurselor forestiere și cuantificarea serviciilor ecosistemelor forestiere.

- Îmbunătățirea tuturor acestor rețele de cercetare/monitorizare și integrarea și armonizarea acestora la diferite niveluri.

- Elaborarea de strategii de atenuare a schimbărilor climatice și adaptare a pădurilor pentru asigurarea continuă a sănătății și stabilității acestora.

- Furnizarea de cunoștințe și soluții specifice diferitelor condiții de mediu forestier.

- Îmbinarea cunoștințelor științifice cu mediul politic, pentru adoptarea unor strategii de atenuare și adaptare de succes.

- Identificarea unor modalități eficiente de comunicare pentru a sprijini dezvoltarea strategiilor care se concentrează pe păduri.

- Cooperarea internațională în scopul unei economii cu emisii reduse de carbon și adoptarea Acordului de la Paris și a prevederilor COP25 Madrid.

Numai cu luarea în considerare a acestor recomandări cu caracter general, cercetarea științifică din silvicultură va putea veni în întâmpinarea realizării unui deziderat de mare însemnătate pentru întreaga omenire, în contextul schimbărilor climatice: **cunoaștere, adaptare, atenuare**.

Următoarea comunicare s-a referit la „Energii regenerabile în contextul schimbărilor climatice” și a fost prezentată de prof. dr. ing. Gheorghe Lăzăroiu. Comunicarea a subliniat necesitatea demarării unor teme de cercetare care să permită evaluarea precisă a impactului creșterii nivelului de CO₂ asupra diferitelor tipuri de culturi și poate chiar asupra creșterii animalelor.

S-a arătat că este necesară o analiză la nivel de localitate a necesarului de energie, surse locale valorificabile (biomasă agricolă diversă, precum resturi vegetale, gunoi neutilizat, gunoi de la crescătoriile de păsări etc.) și găsirea soluțiilor adecvate de valorificare, prin colaborare cu specialiști din domeniul arderii și valorificării energetice.

De asemenea, s-a arătat că este necesară demararea unor cercetări de mediu care să releve impactul noilor construcții și surselor regenerabile asupra albedoului zonei, cât și asupra parametrilor climatici (temperatură, umiditate etc.).

Cea din urmă comunicare s-a intitulat „Contribuția transporturilor la emisia globală de gaze cu efect de seră” și a fost prezentată de prof. dr. ing. Mircea Oprean.

Comunicarea a atras atenția asupra faptului că gazele din natură cu accentuat efect de seră sunt vaporii de apă, bioxidul de carbon (CO₂), metanul (CH₄), protoxidul de azot – gazul ilariant (N₂O) și ozonul (O₃). De asemenea, câteva substanțe din clasa halogenilor, care conțin fluor, clor sau brom, au puternic efect de seră, de peste o mie de ori mai mare față de bioxidul de carbon.

Participația gazelor cu efect de seră produse ca urmare a activităților umane este evaluată la 0,5–1,5% din total, din care 35–65% CO₂, 10–25% CH₄, 5–25% halocarburi, 0–10% vapori de apă din stratosferă, 2–10% N₂O, 2–10% O₃. Concentrația atmosferică de CO₂, CH₄ și N₂O a crescut ca urmare a activităților umane. Din 1800

și până astăzi concentrațiile acestora au crescut cu 30%, 145% și, respectiv, cu 15%. Această creștere a alterat compoziția atmosferei și a putut afecta clima globală.

Se apreciază că CO₂ este cel mai activ pentru încălzirea globală dintre gazele produse de activitățile umane. Participația sa la efectul global este evaluată la 0,3–0,6 %. Cele mai recente cercetări evaluează emisia totală de CO₂ în medie de 800 miliarde tone, din care surselor naturale (oceanele – 43%, vegetația – 28% și solul – 28 %) le revin 95%, iar activităților umane (centralele electrotermice – 25%, sistemele de încălzire a locuințelor – 23%, industria – 19%, arderea biomasei – 15% și **transporturile**) le revin în medie 40 miliarde tone, adică circa 5%. Partea care revine traficului rutier (autoturisme, autocamioane, autobuze și motocicletele) este de aproximativ de 13,5%, ceea ce reprezintă abia 0,5% din totalul emisiilor. Contribuția traficului aerian, în creștere, este aproape jumătate din cea a autoturismelor (3%).

Transporturile de persoane și de mărfuri s-au dublat în ultimii 25 de ani, cea mai puternică creștere înregistrându-se în transporturile aeriene și rutiere.

Contribuția globală la emisia de CO₂ a transporturilor rutiere din Europa este de circa 20%! În Japonia, sectorului transporturi îi revine aproximativ un sfert din totalul emisiilor de CO₂: 55,1% – autoturisme, 12,2% – autovehicule ușoare de transport marfă, 17,1% – autocamioane, 1,8% autobuze, 1,8% – taxiuri, 5,8% – vapoare, 2,8% – locomotive și 3,4% – avioane. Emisia de CO₂ la autoturisme se produce astfel: 85,8% – în timpul exploatării, 4,0% – în timpul fabricării, 7,1% – în timpul producerii materialelor care intră în componența acestora, 1,7% – în timpul transportului vehiculului și 1,4 % – în timpul întreținerii.

Un avion Boeing 747 consumă la decolare aproximativ 2500 l/100 km, cât 360 de autoturisme. Emisia de CO₂ la avioane este în jur de 3%. Un vas de croazieră consumă în jur de 150 t/zi, cât 75 000 de automobile de clasă medie și emite 450 kg PM/zi, adică tot atât de mult cât 75 000 de automobile cu motor diesel.

Conținutul de sulf din combustibilul naval (HDO) nu poate depăși 0,5% începând din 2020, față de 3,5% până acum și sub 10 ppm în combustibilul diesel pentru automobile!

Emisiile autovehiculelor nu au numai efect negativ asupra încălzirii globale, ci și asupra sănătății oamenilor. Abia în 2000, the National Institute for Environmental Health Sciences (NIEHS) a trecut particulele diesel pe lista sa de substanțe responsabile de cancerul uman, în special de cel de plămân. Un studiu sanitar european realizat în intervalul iulie 2008–martie 2011 constata că, în apropierea arterelor de trafic, această poluare cauzează mai mult de 15% din cazurile de astm la copii. Studiile epidemiologice pun în evidență o legătură semnificativă între mortalitate și poluarea dieselului. Dacă valorile preconizate de OMS ar fi respectate, locuitorii orașelor Paris și Lille ar câștiga aproape 6 luni la speranța de viață, iar cei din Marsillia 7,5 luni. Un studiu efectuat pe cobai, care au inhalat gaz de eșapament cu NO₂, a pus în evidență faptul că sistemul respirator a fost afectat și mai ales că au apărut aritmii cardiace care ar fi putut determina chiar infarct miocardic!

Comisia Europeană (EC) a adoptat, în 2017, „Strategic Transport Research and Innovation Agenda” (STRIA) ca parte a pachetului „Europe on the move”, cu scopul de a-l decarboniza până în 2050!

Comunicarea a evidențiat 7 Foi de Parcurs (Roadmaps), formulate pe plan european, care ar trebui să fie preocupări majore ale cercetării:

1. Vehicule automate și autonome!
2. Vehicule electrice care utilizează electricitate „curată”. • Baterii cu densitate de energie și durată de viață ridicate. • Rețea europeană de încărcare a bateriilor. • Tehnologii avansate ale sistemelor de propulsie, arhitecturi noi ale autovehiculelor, reducerea masei, îmbunătățirea aerodinamicității și rulării, precum și dezvoltarea componentelor pentru vehiculele cu combustibili alternativ.

3. Electrificarea transportului pentru reducerea dependenței acestuia de combustibilul fosil și deci a emisiei de bioxid de carbon. Cu cât mai multă electricitate produsă din energie nepoluantă, cu atât vor fi mai „curate” automobilele electrice.

4. Energie alternativă cu emisii joase pentru transporturi. Bateriile electrice și sistemele *fuel-cell* reprezintă soluția viabilă pentru multe vehicule rutiere. Transportul aerian, pe apă și anumite vehicule grele vor utiliza încă motoarele cu

ardere internă cu combustibil lichid în viitorul apropiat.

5. Sisteme inteligente de management pentru rețele de transport multi-modal și trafic informatizat.

6. Mobilitate inteligentă și servicii. Viitoarele servicii de transport și mobilitate trebuie să fie parte a strategiei orașelor smart și sustenabile pentru îmbunătățirea eficienței resurselor urbane și asigurarea unui sistem de transport decarbonizat și integrat cu o mai bună mișcare a bunurilor și a călătorilor.

7. Infrastructura de transport.

Deși au abordat doar patru dintre domeniile implicate în problematica schimbărilor climatice, cele câteva exemple discutate în comunicările prezentate la cea de a treia conferință organizată de Academia Română dovedesc că cercetarea științifică desfășurată pe plan mondial, dar și în țara noastră, poate oferi soluții care să reducă impactul prognozat al acestor schimbări. Efectul acestora va depinde de măsura în care factorii de decizie vor înțelege urgența finanțării corespunzătoare a cercetărilor dedicate acestei problematici.

Bibliografie

Asseng, S., Ewert, F., Martre, P. *et al.* 2015. Rising temperatures reduce global wheat production. *Nature Clim Change* 5, 143–147 (2015). <https://doi.org/10.1038/nclimate2470>

Marinciu C., Mustăța P., Șerban G., Ittu G., Săulescu N.N. 2013. Effects of climate change and genetic progress on performance of wheat cultivars, during the last twenty years in South Romania. *Romanian Agricultural Research* 30:3-11.

Șerban G., D.T. Cotfas, P.A. Cotfas. 2011. Significant differences in crop albedo among Romanian winter wheat cultivars. *Romanian Agricultural Research* 28:11-15.

Giura A., G. Șerban, M. Ciucă, D. Cristina, A.G. Turcu, N.N. Săulescu. 2019. IMPROVED TOLERANCE TO INCREASED TEMPERATURES DURING GRAIN FILLING IN A WINTER WHEAT (*Triticum aestivum* L.) LINE SELECTED FROM A CROSS INVOLVING *Aegilops speltoides* Tausch. *Romanian Agricultural Research* 36:21-26.

Șerban G., C.-M. Marinciu, V. Manda, G. Ittu, N.N. Săulescu. 2019. A SIMPLE APPROACH TO SELECT FOR TOLERANCE TO HEAT STRESS DURING GRAIN FILLING IN WINTER WHEAT (*Triticum aestivum* L.). *Romanian Agricultural Research* 36:11-19.

Ridgwell A., J.S. Singarayer, A.M. Hetherington, Valdes P.J. 2009. Tackling Regional Climate Change By

Leaf Albedo Bio-geoengineering. *Current Biology* 19 (2):146-150. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2008.12.025>

Badea, Ov., 2008, *Manual privind metodologia de supraveghere pe termen lung a stării ecosistemelor forestiere aflate sub acțiunea poluării atmosferice și modificărilor climatice*, Editura Silvică, ISBN 978-973-88379-5-9, 98 p.

Badea, O., 2013, *Cercetări ecologice pe termen lung în ecosisteme forestiere reprezentative din Parcul Natural Bucegi*, Editura Silvică, ISBN 978-606-8020-34-1, 200 p.

Badea, O., Silaghi, D., Taut, I., Neagu, St., Leca, St., 2013, Forest Monitoring – Assessment, Analysis and Warning System for Forest Ecosystem Status, *Notulae Botanicae Horti Agrobotanici Cluj-Napoca*, 41, 613 625 p.

Badea, O., Apostol, E., (2019). *Forest science innovation for sustainable forest management, improvement of human welfare, and quality of life under global environmental changes*. *Science of The Total Environment*, 701,1-4, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.134429>

Carcea, F., Seceleanu, I., 2013, *Resursele de lemn ale României și valorificarea lor durabilă*. Dezbateri științifică „Valorificarea durabilă, cu maximă eficiență economică a resurselor forestiere ale României”, Academia Română și ASAS, 8 noiembrie.

Ciceu, A., Popa, I., Leca, S., Pitar, D., Chivulescu, S., Badea, O., (2020). Climate change effects on tree growth from Romanian forest monitoring Level II plots. *Science of the Total Environment*, 698,134129 (online august 2019), <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.134129>

Comisia Europeană, 2013, *O nouă strategie a Uniunii Europene pentru păduri și sectorul forestier*, Bruxelles.

Comisia Europeană, 2013, *Programul de Cercetare și Inovare al Uniunii Europene – Orizont 2020 (Horizon 2020)*, Bruxelles.

Fisichelli, N.A., Abella, S.R., Peters, M., Krist Jr., F.J., 2014, *Climate, trees, pests, and weeds: Change, un certainty and biotic stressors in eastern U.S. national park forests*. *Forest Ecology and Management* 327: 31-39.

Giurgiu, V., 2010, *Pădurile și schimbările climatice*, *Revista Pădurilor* 3: 3-17.

Giurgiu V., Badea O., 2015, *Pădurile și schimbările de mediu în România*. *Schimbări Climatice Globale – Grija Pentru Resurse Naturale*, Editura Academiei Române, 69–92 p.

MMSC, 2013, *Strategia națională a României privind schimbările climatice*.

MM, 2016, *Strategia națională privind schimbările climatice și creșterea economică bazată pe emisii reduse de carbon pentru perioada 2016–2020*.

MMAP, 2019, *Inventarul național al gazelor cu efect de seră*, Raport de țară.

MMAP, 2019, *Contabilizarea pădurilor*. Raportul de țară privind Nivelul de Referință al Pădurilor (FRL).

MEN, 2014, *Strategia Națională de Cercetare-Dezvoltare și Inovare pentru perioada 2014–2020*.

Rok-For, 2013, *The influence of climate change on European forests and forest sector*, http://www.rokfor.eu/in_english/reports_and_publications/deliverables/

Educația pentru societatea viitorului

Acad. Ioan Dumitrache

Secretarul general al Academiei Române

Ne îndreptăm cu sau fără entuziasm spre o nouă revoluție industrială bazată esențialmente pe integrarea calculatoarelor, comunicațiilor cu obiectele fizice prin rețele complexe de senzori și elemente de execuție în timp real. Comunicarea între mașini (obiecte), între mașini și operatorii umani, internetul obiectelor, internetul serviciilor și internetul industrial sunt doar câteva dintre elementele care susțin implementarea noii revoluții industriale având ca suport paradigma „Cyber-Physical Systems” (sisteme cyber-fizice).

În mod firesc, nivelul avansat de automatizare a proceselor de fabricație, robotică și inteligență artificială se vor constitui în factori determinanți ai susținerii noii revoluții industriale. Rolul operatorilor umani se va schimba, iar nivelul de pregătire va trebui adaptat la cerințele impuse de noile tehnologii.

În acest context se impune regândirea întregului sistem de educație în concordanță cu cerințele noii economii bazate pe cunoaștere și inovare. Evoluția fără precedent a tehnologiilor informației și comunicațiilor, a roboticii și inteligenței artificiale în ultimii zece ani impune o nouă viziune asupra formării resurselor umane pentru societatea viitorului.

O abordare holistică a educației și cercetării științifice presupune asigurarea unui echilibru între pregătirea generală a tinerilor capabili să se integreze și să se adapteze cerințelor impuse de noua societate cognitivă și pregătirea de specialitate cerută de piața muncii tot mai diversificată. Aceasta presupune conceperea unui sistem de educație flexibil, adaptabil și predictiv care să permită formarea tinerilor atât pentru a fi compatibili cu cerințele prezentului, dar mai ales cu cerințele societății viitoare. Rolul educației este de a identifica noile specializări și cerințele formative pentru

o societate în continuă schimbare în care tehnologia joacă un rol esențial.

Educația STEM (știință, tehnologie, inginerie și matematică) reprezintă o reală opțiune pentru pregătirea generațiilor viitoare de ingineri. Formarea gândirii bazate pe raționamente logice, înțelegerea fenomenelor și a instrumentelor formale utile în procesul de concepție, proiectare și realizare tehnologică a artefactelor se poate realiza prin promovarea unui asemenea sistem coerent de pregătire a viitorilor ingineri, începând încă din faza de pregătire gimnazială.

Adaptarea la cerințele noii societăți bazate pe cunoaștere, creativitate și inovare presupune formarea deprinderilor de a învăța, de a descoperi și de a aplica inovativ cunoștințele. Abilitățile de a concepe, de a proiecta și a aplica artefacte inovatoare se obțin printr-un sistem evoluat de educație în cadrul căruia, studentul și profesorul comunică într-o formă participativă. Dascălul (profesorul) va juca rolul de instructor într-un proces avansat de identificare și promovare a potențialului cognitiv al elevului (studentului), în direcția dezvoltării de abilități creative cu reale capacități de a descoperi elemente noi și de a le valorifica.

Societatea se schimbă rapid, educația trebuie să reprezinte motorul schimbării, dar în același timp va trebui să se adapteze noilor tehnologii disruptive cu impact major asupra evoluției omului și societății. Parcurgem o nouă etapă în evoluția omenirii, în cadrul căreia schimbările tehnologice și economice în contextul globalizării domină existența noastră. Robotica, inteligența artificială, sistemele autonome, mașinile inteligente, calculatoarele și comunicațiile ne schimbă modul existențial convențional, generând noi comportamente și noi modalități de socializare. Gradul înalt de automatizare, dispozitivele domestice

asociate activităților uzuale umane determină o nouă poziționare a omului în raport cu tehnologia și o schimbare radicală a rolului pe care-l va avea în context social și economic.

Se impune o schimbare de paradigmă în procesul de pregătire a cetățeanului pentru noua societate cognitivă, nivelul de educație va trebui să răspundă provocărilor viitoare generate de tehnologie, știință și de comunicare socială avansată.

Parcurgem o etapă unică în evoluția noastră în care creatorii și beneficiarii de artefacte inteligente trebuie să conviețuiască pe cât posibil cu aceste noi mașini și sisteme dotate cu autonomie.

Accesul la informații și cunoștințe a atins un nivel impresionant în ultimii zece ani, iar tehnologia informației și comunicațiilor ne oferă un suport cu totul remarcabil de a valorifica această sursă. Școala are rolul de a forma cetățeni pentru compatibilitate cu tehnologiile avansate, de a valorifica eficient progresele științei și tehnologiei, în scopul creșterii calității vieții, dar și pentru a fi factori activi în procesul de schimbare continuă a societății.

În acest context apare ca o necesitate regândirea întregului sistem de educație și formarea profesională pentru cetățenii viitoarei societăți cognitive, de la vârsta de trei ani la vârsta de 90 de ani. Pentru fiecare etapă formativă se impune stabilirea unor obiective materializate în competențe și activități, în concordanță cu evoluția științei și tehnologiei. Selecția și promovarea formatorilor, a dascălilor și profesorilor reprezintă în esență factorul decisiv pentru a realiza un sistem de educație adaptiv și flexibil centrat pe abilități și capacitate cognitivă a fiecărui participant în proces. Rolul instructorului este de a identifica potențialul, dorința tânărului de a învăța, de a progresa intelectual, stimulând capacitatea creativă a acestuia. Noua generație de dascăli va trebui pregătită pentru noile cerințe ale sistemului de educație în contextul utilizării eficiente a mijloacelor avansate de comunicare și procesare a informațiilor și

cunoștințelor. Pregătirea profesională însoțită de pasiune și dragoste pentru profesia nobilă de dascăl reprezintă condiții esențiale pentru formarea unei elite intelectuale dedicate și devotate sistemului de educație

Utilizarea tehnologiei în procesul instructiv joacă un rol important, însă aceasta nu poate înlocui adevăratul dascăl chemat să descopere în fiecare elev (student) talente, valențe, capacități creative, să le stimuleze și să contribuie la formarea de personalități.

Mediul academic susținut printr-un climat colaborativ, cu o infrastructură educațională atractivă reprezintă, de asemenea, elemente cruciale în procesul educativ/formativ al tinerilor. Învățarea centrată pe elev/student presupune un efort deosebit din partea dascălilor de a identifica potențialul real al elevilor și de a orienta activitatea fiecăruia în funcție de potențial, pasiune și dorință pentru o anumită carieră profesională. În acest context sistemul de educație trebuie să fie flexibil, să ofere variante curriculare și adaptate cerințelor elevilor/studentilor, dar și cerințelor societale și economice.

Iată de ce la acest început de secol credem că sistemul de educație trebuie regândit și reprojecțat pentru a fi flexibil, adaptiv și transparent, motivațional și credibil. Școala trebuie să devină o a doua casă pentru elevi, care vin cu plăcere, cu bucurie și cu satisfacția de a se pregăti într-un mediu prietenos pentru societatea viitorului. Școala ne asigură adaptare la prezent, dar ne pregătește să gândim pentru viitor.

Numai printr-o abordare sistemică cu includerea tuturor factorilor interesați în educație, guvernanți, dascăli, elevi (studenți), părinți și societatea în întregul ei se poate realiza un sistem educativ performant, atractiv și competitiv internațional.

Educația cetățenilor unei țări dă măsura capacității acesteia de a fi competitivă social și economic, de a participa și contribui la dezvoltarea globală a umanității.

Muzică și poezie în unitatea formelor artei

Acad. Alexandru Boboc

1. Prin forța lucrurilor, cele puse mai sus ca titlu ne îndeamnă să asociem întreaga dezbatere a temei cu poziția omului în univers: „...omul se manifestă cu înalta măreție cu care l-a hărăzit Creatorul. Cele șapte sunete sălășluiesc într-adevăr și în gâttelejul păsărilor. Ce a făcut însă omul din aceste șapte sunete! El imită cu ele susurul adierii de primăvară, precum și urletul vântului de noapte și furtuna ce înconvoaie pădurile. El iubește, muștră, se tânguie, se zbuciumă, se înfurie, se cutremură, blestemă, râde, plânge, cântă contopindu-se cu îngerescul aleluia, ca și cu mugetul înăbușit al harfelor morții dezbinată de sunet – și toate acestea doar cu șapte sunete! Dumnezeiescul artei sunetelor e de netăgăduit. Omul se naște cu geniu muzical. Limita evoluției acestuia depinde doar de cultură...”¹.

„După ce am examinat, în cele precedente, toate artele frumoase din punctul de vedere general, pe care l-am adoptat... aflăm acum – scria Schopenhauer (în *Lumea ca Voință și Reprezentare*, cartea III, 52) – că a fost lăsat ceva în afara considerațiilor noastre – și așa și trebuia, în mod fatal să se întâmple –, deoarece uneia dintre artele cele mai frumoase nu i-am dat locul cuvenit în contextul sistematic al expunerii noastre: aceasta este *muzica*, situată cu totul separat de toate celelalte arte”².

În concepția lui Schopenhauer, trebuie să-i recunoaștem muzicii „o semnificație mult mai temeinică, mai adâncă, ce se referă la ființa cea mai intimă a lumii și a sinelui nostru, în privința cărora raporturile numerice în care ea se lasă cuprinsă nu constituie *desemnatul* (das *Bezeichnete*), ci numai semnul. Că ea trebuie să se raporteze într-un fel la lume... aceasta o putem deduce din analogie cu restul artelor... Chiar și relația ei limitativă la lume trebuie să fie una

foarte intimă, infinit adevărată și adecvată; aceasta întrucât ea este inteligibilă momentan și oferă cunoașterii o incontestabilă siguranță prin faptul că forma ei se poate reduce la reguli determinate, exprimabile în numere, de la care nu se poate abate, fără a înceta cu totul de a fi muzică”³.

Nu trebuie să se uite, în „adeverirea” acestor analogii, „că muzica nu are cu ele un raport direct, ci numai unul mediator; aceasta întrucât ea nu exprimă fenomenele, ci numai esența internă, în „sinele oricărui fenomen, Voința însăși”; „căci pretutindeni muzica exprimă numai chintesenta vieții și a evenimentelor ei [...] Tocmai această *universalitate* proprie în exclusivitatea ei îi conferă, la o determinare mai exactă, înalta valoare pe care o are ca *panakeion* (panaceu) al tuturor suferințelor noastre”⁴.

Așadar, spune Schopenhauer, *muzica* „este un limbaj universal în cel mai înalt grad, care se raportează la universalitatea conceptelor cam în același fel în care se raportează acestea la lucrurile luate în parte”; „muzica se deosebește de toate celelalte arte prin aceea că nu este o imagine (*Abbild*) a fenomenului, ori a obiectivității concrete adecvate Voinței, ci imaginea nemijlocită a Voinței însăși, și astfel, față de fizic, ea reprezintă *metafizicul*, iar față de fenomen, lucrul în sine”⁵.

Ducând mai departe definiția lui Leibniz (în maxima redată mai sus), autorul spune: „Am putea să parodiem în sensul concepției noastre despre muzică în felul următor: «*Musica est exercitium metaphysices occultam nescientis se philosophari animi*»”⁶.

2. După aceste considerații, fără să intenționăm a rezuma aici liniamentele unei teorii a muzicii, vom face apel, totuși, la elementele principale ale muzicii (ritmul, melodia și armonia), fără de care,

evident, nu putem spune nimic inteligibil despre esența și statutul creației muzicale (în formele și genurile muzicale).

Din vasta literatură de specialitate (de teoria și istoria muzicii) vom reține atenția îndeosebi asupra poziției centrale a melodiei, asupra veșmântului ei armonic sau polifonic, alcătuit după anumite reguli, deși ea survine întotdeauna numai împreună cu ritmul și armonia.

Poate nu întâmplător a devenit de certă notorietate ideea că melodia este însăși viața în muzică, ceea ce corespunde faptului că muzica este o formă de manifestare culturală (ca și toate artele, de altfel). „Trei sunt principalele elemente ale graiului muzical: *melodia*, *ritmul* și *armonia*. Melodia este ideea sau gândirea muzicală exprimată la o singură voce, constând dintr-o succesiune de sunete muzicale organizate din punct de vedere intonațional și ritmic”; „marii maeștri au conceput melodia ca *mijlocul de expresie cel mai puternic al artei muzicale*, dându-i o atare importanță în operele lor”, așa cum o întâlnim, de pildă, la Haydn, „maestru vestit al melodiei”, care spunea: «Melodia este aceea care face farmecul muzicii. Ea este cel mai greu de realizat. Răbdarea și studiul sunt suficiente pentru a așeza laolaltă sunete plăcute, inventarea unei melodii frumoase este însă apanajul geniului»⁷.

Așadar, deși istoricește apare în urma ritmului (sprijină prezentarea melodiei și devine element creator numai însoțit de melodie), adevărata muzică începe odată cu melodia, ceea ce autorii citați ilustrează (preluând din cercetarea de specialitate) prin cuvintele *Le rythme a la priorité, mais la mélodie a la primauté*, justificând teza: „Prin melodie, ca principal mijloc de expresie al artei muzicale, pot fi rediate ideile cele mai mărețe și sentimentele cele mai nobile, de aceea melodia trebuie cultivată până la un înalt grad de măiestrie”⁸.

3. Ar fi de reținut aici opinia lui Hegel: „Elementul poetic al muzicii, limbajul sufletului care revărsă plăcerea și durerea interioară a acestuia în tonuri, înălțându-se prin această revărsare deasupra puterii naturale a sentimentului, temperând-o, întrucât acest element transformă emoția prezentă a interiorului într-o percepere a sa însăși, într-o liberă zăbovire la sine însăși, producând tocmai

prin aceasta liberarea inimii de presiunea bucuriilor și durerilor, vibrare sonoră a sufletului în câmpul muzicii este *numai melodia*, întrucât constituie latura superioară, poetică a muzicii, domeniul invențiilor ei propriu-zis artistice”⁹.

Important este însă să reținem câteva considerații privind *creația muzicală*, relevând aici poziția tonalității, de fapt a *sistemului tonal*, cel mai utilizat în creația muzicală dintre toate sistemele tonale.

Dar aici trebuie să avem în vedere finalitatea creației muzicale: producerea operei de artă muzicală. Căci „tonalitățile, modurile și scările au o reprezentare vie, capătă viață numai în compoziție, unde, în ambianță cu ritmul, armonia, forma, precum și celelalte mijloace de expresie (dinamica, agogica etc.), dau naștere operei de artă muzicală”¹⁰.

Hegel spunea că „în orice melodie, melodicul propriu-zis, cantabilul, oricare ar fi genul de muzică, trebuie să se dovedească [...] a fi elementul dominant și independent, care nu uită de sine și nu se pierde în bogăția proprie exprimării sale. Sub acest aspect, *melodia* este, desigur, determinabilitatea și posibilitatea infinită, în dezvoltarea tonurilor, dar care trebuie realizată în așa fel, încât să se prezinte totdeauna în fața simțului nostru muzical ca un întreg în sine total și încheiat”¹¹.

De fapt, într-o fenomenologie a muzicii (demersul cel mai adecvat, credem), se poate releva specificul muzical cu deplină claritate: „Nu «opera muzicală» este obiectul de cercetare al fenomenologiei muzicale, ci *actul* sub forma sa realizată, prin participarea obligatorie a celor ce redau muzica, întrucât altfel muzica nu duce la actul de trăire”¹².

În alți termeni, muzica este ca atare prin prezența (deci, fenomenologic) actului muzical. Este cuprins aici esențialul din ceea ce trebuie să avem în vedere într-un discurs corect despre muzică și ne trimite la perspectiva filosofică, despre poziția muzicii în sistemul formelor artei (așa cum au subliniat mari gânditori, precum Hegel, Schopenhauer, Nietzsche ș.a.).

4. Iată aici un punct de vedere de referință: „Cu tonul, muzica părăsește elementul figurativ exterior și *vizibilitatea* intuitivă a acestuia. Din această cauză, ea și are nevoie pentru sesizarea

creațiilor sale de un alt organ subiectiv, de auz, care, ca și vederea, nu aparține simțurilor practice, ci celor *teoretice*, și este de natură mai mult ideală decât vederea. Căci contemplarea calmă, lipsită de dorințe a operelor de artă, lasă, desigur, obiectele să subziste liniștite, așa cum sunt prezente, fără să le nimicească în vreun fel oarecare, dar ceea ce prinde ea nu este ceea ce este afirmat în mod ideal în sine însuși, ci este, dimpotrivă, ceea ce este păstrat ca existent în chip sensibil. În schimb, urechea aude, fără a se îndrepta practic spre obiecte, rezultatul acelei vibrații interioare a corpului prin care nu mai apare figura materială, calmă, ci primul mod mai ideal de a fi al sufletescului”¹³.

Hegel arată apoi cum „negativitatea în care intră aici materialul ce vibrează” și care este, pe de o parte, „o suprimare a stării spațiale”, care, la rândul ei, este ea însăși suprimată prin reacția corpului, face ca „exteriorizarea acestei duble negări, adică *tonul*” să fie „o exterioritate care se nimicește din nou pe sine în nașterea sa prin însăși existența sa și dispăre în sine însuși”¹⁴.

Prin această „dublă negare a exteriorității care rezidă în *principiul tonului*”, acesta „corespunde subiectivității interioare, întrucât sunetul – care este în sine și pentru sine deja ceva de natură mai ideală decât corporalitatea subzistentă pentru sine în mod real – renunță și la această existență de natură mai ideală, devenind în felul acesta mod de exteriorizare adecvat interiorului”¹⁵.

Și aici încep comparațiile (pe fondul întrebării privind „natura interiorului”): „Tonul, luat pentru sine, ca obiectivitate reală, este în comparație cu materialul artelor plastice ceva cu totul abstract [...] De aceea exprimării muzicale i se potrivește numai interiorul cu totul lipsit de obiect, subiectivitatea abstractă ca atare. Acesta este eul nostru cu totul gol, eul fără vreun alt conținut. Din această cauză, principala sarcină a muzicii va fi să lase să răsunе nu obiectivitatea însăși, ci dimpotrivă, felul în care este mișcat în sine eul cel mai intim potrivit subiectivității sale și sufletului ideal al lui”¹⁶.

În esență, deci „felul în care este mișcat în sine eul” și niciun fel de exterioritate, având a se adresa „interiorității subiective cele mai intime” ca atare: muzica este astfel „*arta obiectivității care acționează nemijlocit asupra sentimentului*

însuși”; în muzică „exteriorizarea” nu duce la o obiectivitate care să rămână spațială, ci „prin plutirea ei liberă și lipsită de consistență se arată a fi o comunicare care, în loc să aibă subzistență pentru sine însăși, trebuie să fie susținută numai de interiorul subiectiv și nu trebuie să existe decât pentru interiorul subiectiv. Astfel, *tonul* este, fără îndoială, o exteriorizare și o exterioritate, dar o exteriorizare care, tocmai prin faptul că este exterioritate, se suprimă îndată pe sine”¹⁷.

Este adevărat, această „interioritate lipsită de obiect” constituie „natura formală a muzicii”. Fără îndoială, muzica „are și ea un conținut, dar nu în sensul artelor plastice și nici în cel al poeziei, căci ceea ce-i lipsește este tocmai concretizarea ei în exterior în figuri obiective, fie în formele unor fenomene exterioare, reale, fie în obiectivitatea proprie reprezentărilor și concepțiilor spirituale”¹⁸.

Așadar, muzica se deosebește de toate celelalte arte (arhitectura, sculptura, pictura, poezia) atât în privința materialului, cât și în privința formei „pe care o îmbracă conținutul spiritual”; se deosebește încă și prin aceea că „muzica păstrează un anumit raport față de conținutul pe care îl exprimă”, asociindu-se „la sentimente, reprezentări, considerații exprimate deja verbal”¹⁹.

Într-o formulare sintetică, Hegel prezintă „caracterul general al muzicii”: [...] „dacă în arta clăditului conținutul care trebuie să se exprime în forme arhitectonice nu se încorporează integral în figură ca în operele sculpturii și ale picturii, ci rămâne distinct de ea ca de un mediu exterior înconjurător, tot astfel și în muzică, ca artă cu adevărat romantică, identitatea clasică dintre interior și existența lui exterioară este iarăși dizolvată într-un fel asemănător, deși invers, în care arhitectura, ca mod simbolic de reprezentare artistică, nu fusese în stare să realizeze acea unitate. Căci interiorul spiritual trece de la simpla concentrare a sufletului la intuiții și reprezentări și la formele acestora elaborate de imaginație, în timp ce muzica rămâne mai mult aptă să exprime numai elementul afectivității, învelind reprezentările spiritului exprimate pentru sine în sunetele melodice ale sentimentului întocmai cum arhitectura, în domeniul său, împrejmuiește – se înțelege, închis rigid – statuia zeului cu formele inteligibile ale coloanelor, pereților și grinzilor sale”²⁰.

5. Cea mai mare înrudire există între *muzică* și *poezie*, „întrucât ambele se folosesc de același material sensibil, de ton”, existând, totuși, „o foarte mare deosebire atât în privința modului de tratare a tonurilor, cât și în ceea ce privește modul de exprimare”²¹.

Este însă de reținut că „preponderența uneia dintre aceste arte o dezavantajează pe cealaltă. De aceea, când textul, ca operă de artă poetică, are pentru sine o valoare absolut de sine stătătoare, el nu trebuie să aștepte decât un sprijin neînsemnat din partea muzicii. Astfel de exemplu, în corurile dramelor antice muzica nu era decât un acompaniament secundar. Dimpotrivă, când muzica obține poziția a ceva independent, pentru sine, textul, în ceea ce privește realizarea lui poetică, poate fi ceva numai superficial și trebuie să se oprească la sentimente generale și la reprezentări rămase pe plan general”²².

În acest context ar fi încă de adăugat unele considerații privind „efectul subiectiv al tonurilor”, element care „rezidă în modul în care ajunge la noi opera de artă muzicală spre deosebire de alte opere de artă”, anume: „Întrucât tonurile nu posedă pentru sine o subzistență obiectivă, durabilă, cum posedă clădirile, statuile și tablourile, ci ele dispar deja odată cu răsunetul lor fugitiv, opera de artă muzicală are nevoie, în parte din cauza acestei existențe momentane a tonurilor, de *reproducție* mereu repetată. Dar necesitatea unei astfel de îmbieri reînnoite are și o semnificație mai adâncă”²³.

Este astfel delimitată poziția muzicii în sistemul artelor, subliniindu-i specificul și capacitatea de intrare în prezență prin particularitățile actului muzical.

6. *Poezia*, ca formă a artei, „este arta vorbirii, este – scrie Hegel – al treilea ce, este *totalitatea* care unește în sine cele două extreme, adică *artele plastice* și *muzica*, pe un plan superior, în domeniul interiorității spirituale însuși”²⁴.

Ca totalitate însă, continuă Hegel, poezia „trebuie, pe de altă parte, deosebită iarăși în chip esențial de artele determinate ale căror caractere le unește în sine”; „cum am văzut, *muzica* are în comun cu poezia sunetul ca material exterior... Deoarece cu toate că sufletul în desfășurarea melodiei și în raporturile ei fundamentale simte

interiorul obiectelor sau propriul său interior, totuși nu interiorul ca atare este ceea ce conferă muzicii caracterul ei specific, ci sufletul împletit în chipul cel mai strâns cu *sunetul* ei și elaborarea acestei expresii *muzicale*. Acesta este cazul în măsură atât de mare, încât muzica devine cu atât mai mult muzică și artă de sine stătătoare, cu cât precumpănește mai mult în ea încorporarea vie a interiorului în sfera tonurilor și nu spiritualul ca atare”²⁵.

Specificul poeziei „constă simplu în degradarea menționată mai sus a modului sensibil de apariție și în elaborarea întregului conținut poetic”; „dată fiind această retragere a conținutului spiritual din materialul sensibil, se pune întrebarea: ce va forma oare în poezie adevărata exterioritate și obiectivitate, dacă nu tonul este ceea ce o constituie? Putem răspunde simplu la această întrebare: însăși *reprezentarea* și *intuiția interioară*. Formele *spirituale* sunt acelea care iau locul sensibilului și care oferă materialul ce trebuie să fie elaborat, după cum mai înainte am avut marmura, metalul, culoarea și tonurile muzicale”²⁶.

Imaginația poetică „trebuie să țină în primul rând calea de mijloc între generalitatea abstractă a gândirii și corporalitatea sensibilă și concretă, așa cum am învățat s-o cunoaștem pe aceasta în reprezentările realizate în artele plastice”; „imaginația poetică trebuie să satisfacă cerințele pe care le-am stabilit... referitor la orice creație artistică, adică, în ceea ce privește conținutul său, acesta trebuie să fie scop pentru sine și, oricare ar fi acest conținut, să fie elaborat în interes pur teoretic, ca o lume în sine independentă și încheiată în sine... numai în acest caz, prin felul în care este înfățișat, conținutul este un întreg organic, așa cum cere arta”²⁷.

Poezia trebuie „să-și exprime plăsmuirile prin mijlocirea *limbajului*. După aceea poezia trebuie să-și mai asume o dublă obligație. Anume, pe de o parte, trebuie să-și organizeze munca interioară în așa fel încât aceasta să se poată supune complet comunicării prin limbaj; pe de altă parte, nu-i este îngăduit să lase acest element al limbii așa cum este întrebuițat în conștiința obișnuită, ci trebuie să-l trateze poetic”²⁸.

Se poate vorbi de o unitate a formelor artei prin „modul exterior în care *apare* un conținut

oarecare, conform regulilor artei”, „ceea ce în artele plastice este *figura* perceptibilă cu simțurile și exprimată în piatră și culoare, ceea ce este în muzică armonia însuflețită și melodia”, „pentru expresia poetică” poate fi „numai reprezentarea însăși”, căci *poezia* „își plămăiește în interior un conținut fără să recurgă la figuri exterioare reale și la dezvoltări melodice”²⁹.

7. Ideea unității formelor artei conduce, prin chiar formele diferite de modelare în acestea, la fundamentul acestora în „spiritul absolut” (arta este, pentru Hegel, forma centrală a acestei etape a spiritului) și permite, credem, și următoarea „latură”: așa cum sunt unitare într-un moment al afirmării specifice în istoria culturii (concepția lui Hegel este edificatoare în acest sens), aceste forme suportă solidar (deși în modalități diferite) și dezarmonizarea, ruperea unității în culturile în criză (ca dereglare, dar și ca semn de creștere), așa cum o arată și arta în ceea ce se numește „postmodern”, mediu în care părăsirea canoanelor clasice și căutarea unor căi noi este în derulare, oricum greu de cuprins în generalizări sub schema: ce e bine și ce e rău.

De aceea, poate că este mai adecvat să se înlocuiască nerăbdarea, radicalismul schimbărilor cu un sentiment al așteptării (cultivat cu patos cândva de romantici, însingurat și secăt de trăire valorică în zilele noastre), ca o condiție a anunțării unui nou început. Este de reținut că anunțaseră cândva aceasta: Hegel pentru secolul XIX, Nietzsche pentru secolul XX³⁰.

Nu se vede momentan un „vestitor” al unei alte ordonări valorice în epoca (de cultură și civilizație) în care a intrat omenirea contemporană (cam după cel de al Doilea Război Mondial, când au început disputele în jurul modelelor metodologice și de concepție), într-o susținută pledoarie pentru pluralism și poliperspectivă.

Încă nu s-a „definit” timpul în care trăim. „Wozu Dichter in dürftiger Zeit” („La ce bun poeți în timpuri de restriște?”)³¹ este o întrebare ce privește și cultura vremii noastre! Ceea ce nu motivează nicicum pierderea speranței: „Je crois que l’espoir fait partie de l’homme”, scria Jean Paul Sartre („Le Nouvel Observateur”, nr. 800, 1980); nu-i de uitat nici darul de a vorbi și *limba*

ca „mod de a locui în lume”, ceea ce pune ca temă (și sarcină a comportamentului uman) recondiționarea discursului, în al cărui limbaj să domine latura semantică, nu cea magică (însoțitoare, totuși, în orice discurs bine constituit). Poate că vorbitorii ar trebui să învețe să utilizeze, la valoarea ei reală, melodia vorbirii, cumva, ca grecii de odinioară, să reușească în același timp să vorbească și să cânte! Oricum, cântul (cu regulile lui stricte) nu tolerează derapaje, și dacă nu-l reușești, ești pierdut! Șansa pe care o dă limbajul (forma de „a locui” în lume) a dispărut!

În cultură acționează, „ca un prim element”, „ideea de voință culturală”, dar „pe lângă acest element volitiv, în voința culturală mai există un element, în același timp intelectual și sentimental, care constă dintr-un postulat optimist, din credința că temele culturale ale omenirii nu sunt istovite, că omenirea mai are încă sarcini mari înaintea ei și că sufletul omenesc stăpânește mijloacele de a se apropia de aceste țeluri”³².

Mai încurajator încă sună cuvintele: „Forma estetică a creației în om este superioară tuturor celorlalte reforme de creație [...] Aceasta este marea, unica libertate, în felul ei, a celui ce intuiește și creează artistic”³³.

Note

¹ Ch. Fr. Daniel Schubart, *O istorie a muzicii universale*, București, Editura Muzicală, 1983, p. 42. „Niciun proverb nu este mai adevărat și mai pe măsura naturii lucrurilor ca acest vechi proverb: «*Poezii și muzicienii se nasc*» [...] La baza graiului muzical se află *inima*, iar impresiile ei sunt recepționate cu ajutorul urechii...” (*Ibidem*, p. 316).

² A. Schopenhauer, *Lumea ca Voință și Reprezentare* (selecția textelor, traducere, note, postfață și bibliografie de Alexandru Boboc), ediția a II-a, Editura Grinta, Cluj-Napoca, 2014, p. 48–49.

Și iată argumentarea: „În ea nu mai putem recunoaște copia, reproducerea unei idei a ființei în lume: cu toate acestea, ea este o artă așa de elevată și de minunată, atât de proprie în a mișca sentimentele cele mai intime ale omului, atât de profund inteligibile lui, încât poate fi luată ca o *limbă universală*, a cărei claritate depășește chiar pe aceea a lumii intuite – astfel încât ne îndreptățeste să vedem în ea ceva în genul unui «*exercitium arithmeticae occultum nescientis se numerare animi*» («un exercițiu inconștient în aritmetică, în care spiritul nu știe că el socotește»), tocmai faptul pentru care Leibniz a luat-o în considerare, și

avea în întregime dreptate, întrucât el a examinat numai semnificația ei nemijlocită și exterioară, învelișul ei...” (*Ibidem*, p. 49).

³ *Ibidem*, p. 50.

⁴ *Ibidem*, p. 58, 59.

⁵ *Ibidem*, p. 60, 61.

⁶ *Ibidem*, p. 64: „Muzica este un exercițiu inconștient în metafizică de care spiritul nu știe că el filosofează”.

⁷ V. Giuleanu – V. Iușceanu, *Tratat de teorie a muzicii*, I, Editura Muzicală, București, 1962, p. 16, 17.

⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁹ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de estetică*, vol. II, București, Editura Academiei, 1966, p. 327. Este de menționat că Hegel acordă temei „Melodiei” un spațiu considerabil (p. 327–331), caz rar în lucrările de estetică, precizând că „armonia cuprinde numai raporturile esențiale care constituie legea necesității pentru lumea tonurilor, dar nu este deja ea însăși muzică propriu-zisă, după cum tot atât de puțin sunt muzică tactul și ritmul, ci ele nu sunt decât baza substanțială, terenul adecvat legilor pe care se mișcă suflul liber” (*Ibidem*).

¹⁰ V. Giuleanu, V. Iușceanu, *Op. cit.*, vol. II, p. 6.

¹¹ G.W.F. Hegel, *Op. cit.*, p. 331.

¹² C. Bugeanu, *Fenomenologia muzicii*, în: *Dicționar de termeni muzicali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 180.

¹³ G.W.F. Hegel, *Prelegeri de estetică*, vol. II, București, Editura Academiei, 1966, p. 286.

¹⁴ *Ibidem*, p. 287.

¹⁵ *Ibidem*, p. 287.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Idem*, p. 287–288. „Abia a prins-o cu urechea și deja această exterioritate a amuțit: impresia care trebuie să aibă loc aici se interiorizează îndată; tonurile răsună numai în străfundul sufletului, a cărui subiectivitate ideală este cuprinsă și pusă în mișcare” (*Ibidem*, p. 288).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 289–290. Comparția cu arhitectura este motivată prin faptul că „nu-și ia formele sale din ceea ce este dat, ci din invenția spirituală”; „același lucru îl face muzica în domeniul său, întrucât, pe de o parte, ea ascultă de legile armoniei tonurilor, independent de expresia sentimentului, legi care se bazează pe raporturi cantitative, iar pe de altă parte, ea se supune adesea formelor regularității și simetriei atât în revenirea tactului și a ritmului, cât și în privitynța altor formații ale tonurilor [...], astfel încât ea îmbină în sine două extreme, care devin ușor independente una față de cealaltă. Mai ales prin această autonomizare dobândește muzica un caracter arhitectonic, când, liberată de funcțiunea de a exprima sufletul, își construiește, plină de invenție și potrivit legilor muzicale, un edificiu de tonuri pe seama ei însăși” (*Ibidem*, p. 290).

²¹ *Ibidem*, p. 294.

²² *Ibidem*, p. 296. Este de precizat „că dintre toate artele, muzica are cea mai mare posibilitate să se elibereze nu numai de orice text real, ci și de exprimarea oricărui conținut determinat”; dar muzica se înalță „la nivelul adevăratei arte” numai atunci „când în elementul sensibil al tonurilor și

în figurația lor variată este exprimat ceva de natură spirituală în mod adecvat” (*Ibidem*, p. 297, 298).

²³ *Ibidem*, p. 305–306.

²⁴ *Ibidem*, p. 358. Motivarea este semnificativă pentru a înțelege unitar complexul formelor artei: „Deoarece, pe de o parte, asemenea muzicii, poezia conține principiul percepției de sine a interiorului ca interior – ceea ce lipsește arhitecturii, sculpturii și picturii –, pe de altă parte ea se desfășoară în câmpul reprezentării, intuiției interioare și al sentimentului însuși ca o lume obiectivă care nu-i lipsește cu totul modulul determinat al sculpturii și al picturii și este capabilă să exprime mai complet decât orice artă totalitatea unui eveniment, o succesiune și o variație de mișcări ale sufletului, de pasiuni, reprezentări și desfășurarea încheiată a unei acțiuni” (*Ibidem*, p. 358–359).

²⁵ *Ibidem*, p. 260–261. Explicația raporturilor cu poezia este de-a dreptul ingenioasă, „spiritul își retracează conținutul din lumea tonului ca atare, revelându-se în cuvinte, care, desigur, nu părăsesc cu totul elementul sunetului, dar îl coboară la nivelul unor simple semne exterioare ale comunicării. Anume, datorită acestei împliniri cu reprezentări spirituale, tonul devine sunet vorbit și cuvântul, la rândul său, devine din scop în sine un mijloc lipsit de autonomie, de exprimare spirituală [...] acest fapt determină deosebirea esențială dintre muzică și poezie. Conținutul artei cuvântului este întreaga lume a reprezentărilor elaborate cu o bogată imaginație... Odată cu muzica *arta* renunță la încorporarea spiritualului într-o *figură* prezentă, perceptibilă cu simțul văzului; în poezie ea părăsește și elementul opus al sunetului și al percepției lui”... (*Ibidem*, p. 361).

²⁶ *Ibidem*, p. 362. Materialul (oricât de divers este) „nu devine poetic prin simplul fapt că este încorporat în general în reprezentare [...] reprezentarea nu este decât *materialul* și elementul care numai întrucât îmbracă o nouă formă prin mijlocirea artei devine o formă adecvată poeziei... nu *reprezentarea ca atare*, ci *imaginația* artistică este aceea care face ca un conținut oarecare să fie poetic” (*Ibidem*, p. 363).

²⁷ *Ibidem*, p. 364.

²⁸ *Ibidem*, p. 368. Și atunci când folosește conceptele curente, poetul „le modifică în înțelesul lor, scoate la lumină originile lor plastice intuitive și pune în ele, prin legătura în care le așază, accente pe care altfel noi nu le cunoaștem în ele. Aceasta tocmai însă nu-l împiedică pe poet să exprime ceea ce în vorbirea uzuală de fiecare zi nu știm să exprimăm” (N. Hartmann, *Estetica*, București, 1974, p. 195).

În felul acesta, poezia aduce „un fel de mărturisire de sine. Ea dezvăluie singură principiul constructiv al produsului ei, al operei poetice. Și limba ei în imagini îi este complet suficientă esteticianului”; „darul de a pătrunde cu privirea până la ceea ce este cu adevărat semnificativ și de a-l spune în limbajul vieții – adică al faptelor și al suferințelor, al urii și al iubirii – este și rămâne un dar rar” (*Ibidem*, p. 195, 204).

²⁹ G.W.F. Hegel, *Op. cit.*, p. 399. Dar, fără îndoială, în poezie „pretenția la adevăr este ridicată cu cea mai mare insistență. «Poeții mint prea mult», zicea Nietzsche, și el avea în vedere efectul de dezorientare, de colorare în frumos

care face obstacol intuirii vieții în adevărul ei. Dacă lucrurile stau astfel, întrebarea aceasta poate fi lăsată aici la o parte. Că poezia însă este lesne expusă acestui pericol, nu se poate nega” (N. Hartmann, *Estetica*, p. 316).

Materialul unei poezii „nu pretinde totuși, chiar în limitele naturalului, la adevăr în sensul existenței reale [...] Numai copiii citesc poveștile însoțindu-le de reprezentări ale realității. Adultul are știință de irealitatea lucrului povestit, sau, mai corect: de indiferența poeziei față de realitate și irealitate” (*Ibidem*).

³⁰ „Să salutăm împreună (se adresa Hegel auditoriului în 1816 la Heidelberg) aurora unor timpuri frumoase, timpuri când spiritul acoperit până acum de cele exterioare poate reveni la sine însuși”... (*Prelegeri de istoria filosofiei*, I, 1963, p. 6).

„Nihilismul – scria Nietzsche – se află în fața ușii”. „Ce înseamnă nihilism? Că valorile supreme *se devalorizează* (*entwerten*). Lipsește scopul, lipsește întrebarea «de ce»”; „într-un fel, ne sunt necesare noi valori” (*Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwertung aller Werte*, în: *Werke. Auswahl II*, p. 314, 315, 316, 318).

³¹ În: Fr. Hölderlin, *Brot und Wein*, în: *Gedichte* (Reclam, 1978, p. 127), reluare (ca temă de dezbateră filosofică) de M. Heidegger (*Wozu Dichter?*, 1936, *Holzwege*, 5. Aufl., 1972).

³² T. Vianu, *Filosofia culturii*, în: *Opere*, 8, București, Editura Minerva, 1979, p. 154–155.

³³ N. Hartmann, *Estetica*, București, Editura Univers, 1974, p. 524.

Gândirea meditativă în contextul crizei culturii

Marin Aiftincă*

Tematizarea crizei culturii în contextul existenței umane o regăsim expusă, într-o formă foarte bine articulată și complexă, în opera unui remarcabil filosof din veacul trecut, Martin Heidegger. Problema apare în ansamblul gândirii filosofului, nu tratată într-o modalitate de sine stătătoare, ca la Husserl ori alți gânditori. Elaborând conceptele de *Ființă și ființare*, Heidegger consideră că, în fond, criza culturii este determinată de faptul că omul, mai ales cel contemporan, *a uitat* Ființa și astfel se plasează în afara ei¹. Ce vrea să însemne aceasta?

După cum se știe, una dintre cele mai abstracte idei, ființa, a reținut meditația filosofică încă de la presocratici și continuă să o rețină, preocupată să-i descopere determinările confluente în concept² și să-i descifreze esența. Trecând peste etimologiile cuvântului și semnificațiile noțiunii în sine, ca și peste momentele istorice de referință în devenirea conceptului de ființă, întrucât exced tema de față, definirea și comprehensiunea ființei ridică mari dificultăți din cauza profunzimii și complexității sale. Desigur, ne vom referi aici numai la câteva aspecte esențiale, constrânși fiind de limitările temei pe care o tratăm.

În viziunea lui Heidegger, *ființa* este conceptul „cel mai general”, care îmbrățișează orice ființare³. Orizontul ei de validitate se întinde peste totul și toate, încât dincolo de marginile „acestui cel mai general concept nu mai există, riguros vorbind, nimic de la care pornindu-se, «ființa» să poată căpăta o determinare în plus (...)”. Așadar, conceptul de ființă este „un termen ultim”⁴.

În efortul laborios de a descrie ființa însăși, Heidegger nu scapă din vedere posibilele însușiri ale acesteia și, ca atare, se simte obligat să adauge: „caracterul general” al ființei „depășește” orice caracter general de tipul genului. „Ființa” este, potrivit terminologiei din ontologia medievală, un *transcendens*⁵. Într-o lucrare mai târzie, Heidegger întărește această idee, afirmând: „Ființa este transcendentul însuși”, ceea ce înseamnă că, prin esența ei, ființa este „mai cuprinzătoare decât orice ființare, deoarece ea este deschiderea-luminatoare însăși”⁶. În perspectivă metafizică, ființa este gândită aici „pornind de la ființare”, fără ca aceasta să semnifice ideea că ființa „este ceva de ordinul ființării”⁷; că ființa consistă în acel „ceva” care determină ființarea ca ființare. Este reliefată astfel diferența ontologică între ființă și ființare sau între ființă ce semnifică „acel ceva care determină ființarea ca ființare” și, totodată, „acel ceva pe baza căruia ființarea, indiferent de felul în care ar fi lămurită, este de fiecare dată deja înțeleasă”. Se poate spune că ființarea este o lume a lucrurilor, a existențelor. Conceptul de lume, însă, ajunge mai întâi la semnificația conform căreia lumea „caracterizează felul-de-a-fi al ființării în întregul ei” (*Despre esența temeiului*, p. 82). Rezultă că ființa ființării nu „este” ea însăși „o ființare”⁸. Ni se dezvăluie totuși ideea că ființa consistă în „ceva ce este” (*das Dasein*) și felul în care acest „ceva este”, precum și faptul că ea rezidă în realitate, în simpla-prezență (*Vorhandenheit*), în subzistență, în valabilitate, în existență (*Dasein*), în „există” („es gibt”)⁹.

*Profesor universitar dr.; secretarul științific al Secției de filosofie, teologie, psihologie și pedagogie a Academiei Române; președintele Comisiei de filosofia valorii

„Ființa” nu este nici Dumnezeu, nici vreun temei al lumii. Ființa este, prin esența ei, mai departe decât orice ființare, fie aceasta o stâncă, un animal, o operă de artă, o mașină, fie ea înger sau Dumnezeu. Ființa este „ceea-ce-este-cel-mai-aproape” (*Scrisoare despre umanism*, în vol. *Repere pe drumul cunoașterii*, p. 312). Și totuși, ea rămâne cea mai departe pentru om.

Reluând sintetic, în continuare, ideile lui Heidegger referitoare la ființă și ființare, reținem, așadar, că, având o maximă generalitate și bogăție, *ființa* este totuna cu existența totală. În absoluta sa nemărginire, ea cuprinde tot ceea ce există la nivel sensibil și inteligibil. De la lucrul concret, pe care simțurile ni-l impun atenției, la ideile cele mai înalte, la care ajungem prin gândire, orice obiect este parte a ființei, după cum ființa, la rândul ei, se reflectă în fiecare obiect individual. Integrând varietatea infinită a formelor de existență, ființa nu se confundă cu acestea, dar nici nu le precedă. Emergentă în multiplicitatea ființărilor, fără să li se adauge, ființa este totuși altceva. Ea constituie temeiul diversității ființărilor, ceea ce determină unitatea existenței în universalitatea ei. Din acest unghi de vedere, ființa înseamnă, așa cum s-a mai spus, o „prezență absolută” (Louis Lavelle).

Păstrându-și o aură de mister, întrucât rămâne mereu închisă în sine, provocând astfel neîncetat relațiile cu „lucrurile” ce alcătuiesc lumea, cunoașterea și sensibilitatea, ființa ni se dezvăluie, într-o anumită măsură, prin formele multiple de existență (Seiende). În consecință, se poate spune că orice ființare este, la nivel ontic, un mod particular de existență a ființei și, ca atare, se manifestă prin însușiri exterioare individualizante, fiind dominată în exterior de structuri, procese și relații specifice, care îi asigură identitatea și devenirea, întreținând dinamismul existenței sau al ființei în ansamblu. Prin esența ei, ființa este mai cuprinzătoare decât orice ființare, întrucât ea este „deschiderea-luminatoare însăși”. Așa cum subliniază, în *Sein und Zeit*, „ființa este transcendentul însuși”. În atare ipostază, ea „i se luminează omului în proiectul extatic”¹⁰.

Orice ființare înseamnă la fel de mult pentru Ființă ca întreg și, prin urmare, este îndreptățită la existență. Dintre toate ființările, însă, una singură

se distinge pregnant de celelalte fiind exemplară și totodată privilegiată, întrucât prin ea „pătrunde și se realizează ființarea” și, totodată, își pune problema sensului ființei. Această ființare privilegiată „suntem de fiecare dată noi înșine”, care deținem, printre altele, posibilitatea interogării și constituim „locul pe care ființa îl revendică, în vederea deschiderii sale”. Tocmai această ființare, Heidegger o numește prin termenul *Dasein*, care desemnează omul înțeles ca „locul privilegiat (*das Da*), care în sine este deschidere”¹¹. Altfel spus, *Dasein*-ul este modul de a ființa al omului. Dar acest *mod* nu se distinge numai prin sine, cât mai ales în contextul lumii. Ca urmare, Heidegger afirmă că „ființa omului constă în faptul-de-a fi-în-lume”¹². În această ipostază, *Dasein*-ul este o ființare ce se mișcă și trăiește într-o lume circumscrisă unei întreite raportări permanente: 1) la ființările diferite de el însuși, întâlnite în viața cotidiană, ca obiecte diferite ale preocupării sale; 2) ființările care sunt de aceeași natură cu mine și totuși deosebite de mine (*Dasein*-ul ca ceilalți); 3) ființarea în raport cu sinele (*Selbst*) sau „ființarea care sunt eu însumi”¹³.

Prin urmare, diferită de înțelesul comun, în viziunea lui Heidegger, lumea este o totalitate, nu ca însumare de bunuri, obiecte, ci una în care și din care se determină modul de a exista al *Dasein*-ului¹⁴, adică al omului, dar și al ființării în ansamblul ei. În afară de posibilitățile arătate mai sus, modul de a ființa al omului în lume este ek-sistența. Din punct de vedere al conținutului, ec-sistența înseamnă situare în afară (*Hinaus-stehen*), în adevărul ființei. Să reținem că pentru Heidegger, ec-sistența „numește determinarea a ceea ce este omul în destinul adevărului, caracterizată în chip esențial de transcendență, de trecerea dincolo de capacitatea omului de a se situa, dincolo de el însuși, către lume. De aceea, omul este definit prin „a-fi-în-lume”. În această situație, lumea înseamnă „jocul” existenței cotidiene sau, mai exact, înseamnă chiar această existență. Ea se constituie în orizontul proiectelor și al acțiunilor omului, locul „în care el își făurește o relație concretă cu lucrurile – folosindu-le, înțelegându-le, interpretându-le – și cu ceilalți oameni. Ca urmare, el poate alege o formă inautentică, anonimă de existență sau, dimpotrivă, poate opta pentru o modalitate autentică, originară

de ființare, prin care coexistă împreună cu ceilalți. În consecință, el decide asupra posibilităților proprii de a fi, îndeosebi asupra aceleia „necondiționate”, „insurmontabile”, „certe”, cum este posibilitatea morții, în fața căreia omul este cuprins de „angoasă” (Angst), se simte abandonat nimicului. Toate aceste posibilități de existență ale omului sunt determinate fundamental prin ceea ce Heidegger numește „grijă” și, totodată, printr-o seamă de caracteristici constitutive numite „existențiali”, un tip de „situație afectivă” ce desemnează starea în care *Dasein*-ul se raportează la sine și alteritate.

Trăind într-o relație concretă cu lucrurile și semenii săi, omul, aflat în atare ipostază, este cumva absorbit de ființare, ceea ce atestă faptul că are în vedere numai ființarea, încât se exercită doar asupra ei. De aici, Heidegger concludă că „manevrând și hărțuind” permanent ființarea, el și în genere popoarele cuprinse de agitația și intrigile „cele mai mai de seamă au căzut” pe neașteptate și de multă vreme „în afara ființei”¹⁵. Este o „cădere” ce a determinat „uitarea ființei” în favoarea „invaziei ființării”, ceea ce înseamnă că „adevărul ființei rămâne negândit”. Ca urmare, trăim în „neautenticitate”, în banalitate, într-o superficialitate pe deplin străină de esența omului – esență ce consistă în ec-sistența sa, adică „situarea în afară, în deschisul său, către esenția sau adevărul ființei”. Pe acest fond, Heidegger distinge clar între *a fi și a exista*, postulând ideea că „omul este în măsura în care există”¹⁶. În consecință, modul de trăire conturat mai sus reprezintă „motivul cel mai intim și cel mai puternic al decăderii”¹⁷ persoanei și comunității umane. Astfel, survine pe Pământ o „întunecare a lumii” confirmată de unele „evenimente esențiale”, ca abandonarea valorilor supreme (fuga zeilor), „distrugerea Pământului, gregarizarea omului”, prioritatea mediocrității (*Introducere în metafizică*, p. 67). Aici lumea înseamnă lumea spiritului, iar „întunecarea lumii” se traduce prin „depotențarea spiritului”¹⁸.

Semnul relevant al acestei „decăderi” este, potrivit viziunii lui Heidegger, „depotențarea spiritului”, în sensul „răstălmăcirii lui”, care se produce la patru nivele:

1) Primul și cel mai semnificativ este interpretarea spiritului ca inteligență, „ca simplă com-

prehensibilitate, situată în sfera chibzuirii, evaluării și considerării lucrurilor date”, dar și a „modificării și reproducerii lor”.

2) Falsificat astfel, spiritul devine *intelență* și „decade la nivelul unei unelte, pentru realizarea unui altceva”.

3) În cazul unei asemenea răstălmăciri instrumentale a spiritului, energiile oricărei surveniri spirituale în forma artelor, religiei, creării statului se rează într-un orizont în care acționează „administrarea și planificarea *conștiente*”. Astfel, „lumea spiritului devine cultură prin care individul urmărește o împlinire de sine”¹⁹. La rândul ei, știința, în forma „cunoașterii profesionale tehnico-practice” și în forma teoretică, ca valoare culturală în sine, rămân în același orizont al decăderii proprii depotențării spirituale.

4) În fine, ultima răstălmăcire a spiritului se constituie din falsificările menționate anterior – spiritul ca inteligență, pusă în serviciul unui scop, și „spiritul în calitate de cultură”. Aceste două forme devin „piese de lux și decor”. Luate împreună cu altele „sunt prezentate în public” și sunt propuse ca dovadă a faptului că „nu se urmărește anihilarea culturii și că nu se vrea instaurarea barbariei”²⁰.

Ceea ce Heidegger numește metaforic „întunecarea lumii” este urmarea directă a „depotențării spiritului”, care se manifestă prin „dizolvarea, sleirea, dislocarea și răstălmăcirea lui”²¹. Pentru spiritul ajuns în această stare, lucrurile apar toate în același plan, situate la același nivel, fără niciun reflex de profunzime. Extensia și numărul sunt dominantele acestei realități post-metafizice, prin care ne vorbește ființarea. Orice interogație originară privind temeiurile și legătura noastră cu acestea este neglijată sau chiar respinsă²². Apare evident că gândirea, al cărei obiect îl constituie adevărul ființei, s-a îndepărtat de rostul său esențial, alunecând în facticitate și exaltarea vieții cotidiene subordonate, între altele, imperativelor *urgenței și actualității*. În consecință, „gândirea meditativă” cedează treptat locul „gândirii calculatoare”, într-un timp marcat de dominația tehnicii și a informaticii. Firește, prin aceasta nu pledăm pentru eliminarea din viața socială a acestor izbânzi ale gândirii creatoare; ele fac parte deja din destinul omului. Susținem, însă, ideea că

ele nu pot fi considerate decât ceea ce sunt: instrumente de lucru la îndemâna noastră, căutători ai sensului existenței și al adevărului ființei.

Deturnarea gândirii de la sensul ei original, ca angajare prin și pentru adevărul ființei (*Scrisoare despre umanism*) și orientarea cu precădere către gândirea calculatoare, acaparată prioritar de evaluarea vieții cotidiene, a existenței epidermice este vinovată de „uitarea ființei”, care a determinat actuala criză a culturii, așa cum am arătat mai sus. Decuplând numai o secvență, dar poate cea mai semnificativă, din ansamblul crizei globale a culturii, Heidegger avertizează că pericolul evident în care este „împinsă Europa de până acum constă probabil în faptul că tocmai gândirea ei, odinioară măreție a ei, nu ține pasul cu mersul esențial al destinului lumii”²³, destin „care abia începe”, fiind marcat de clare influențe europene.

Tematizând problema crizei culturii umanității, îndeosebi a celei europene, Heidegger nu o face cuprins de scepticism. El se arată încrezător că „uitarea ființei” și rezultatul ei, criza culturii, poate fi depășită prin resuscitarea gândirii profunde, care, din păcate, este împinsă în umbră, dacă nu chiar copleșită de gândirea pragmatică, calculatoare ce înțelege omul și cultura preponderent în termeni de eficiență și profit economic. Gândirea profundă, meditativă este chemată să reflecteze asupra „adevărului ființei” și prin aceasta „să determine sălașul esenței omului, pornind de la ființă” și totodată „vizând-o”. Revenind cu o formulă mai sintetică, Heidegger precizează că această gândire este „evocatoare a ființei și nimic altceva”²⁴. Filosoful proiectează astfel misiunea gândirii meditative, chemată să caute sensul epocii actuale dominate de tehnologie și informatică; să reprezinte esența umană a omului și totodată să ofere „îndrumări destinate să ne ajute în viața practică”²⁵. Investită cu acest rol, gândirea meditativă trebuie să determine o modificare esențială referitor la poziția omului în

lume și, evident, în raporturile sale cu lumea. Așa cum am subliniat deja, pentru Heidegger, lumea înseamnă „întotdeauna lumea spiritului”²⁶. Ca atare, gândirea meditativă este solicitată să „trezească” și să reforceze spiritul, care se identifică cu o nouă conștiință a Europei și, în genere, a umanității menite să ajute omul să-și domine neliniștile și să transgreseze pericolul generat de „întunecarea lumii”, redând omului demnitatea și valoarea sa dobândită prin cultură.

Note

¹ Martin Heidegger, *Scrisoare despre umanism*, în vol. *Repere pe drumul gândirii*, București, Editura Politică, 1988, p. 320.

² Vezi: Marin Aiftincă, *Perspective filosofice*, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 44.

³ Martin Heidegger, *Ființă și timp (Sein und Zeit)*, traducere Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, București, Editura Humanitas, 2003, p. 6.

⁴ *Idem*, *Introducere în metafizică*, traducere Gabriel Liiceanu și Thomas Kleininger, București, Editura Humanitas, 1999, p. 61.

⁵ *Idem*, *Ființă și timp*, ediția citată, p. 6.

⁶ *Idem*, *Scrisoare despre umanism*, în vol. cit., p. 318.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Idem*, *Ființă și timp*, p. 10.

⁹ *Ibid.*, p. 11.

¹⁰ *Idem*, *Scrisoare despre umanism*, în vol. cit., p. 318.

¹¹ *Idem*, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 267.

¹² *Idem*, *Scrisoare despre umanism*, în vol. cit., p. 326.

¹³ Vezi: *Idem*, *Ființă și timp*, Anexe, p. 597.

¹⁴ *Ibid.*, p. 598.

¹⁵ *Idem*, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 56.

¹⁶ *Idem*, *Scrisoare despre umanism*, în vol. cit., p. 311.

¹⁷ *Idem*, *Introducere în metafizică*, p. 56.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, p. 70.

²⁰ *Ibid.*, p. 72.

²¹ *Ibid.*, p. 67.

²² *Ibid.*, p. 68.

²³ *Idem*, *Scrisoare despre umanism*, în vol. cit., p. 321–322.

²⁴ *Ibid.*, p. 337.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Idem*, *Introducere în metafizică*, p. 67.

Profesorul Grigore Crețu. Documente inedite

Marian Lupașcu*

În vara anului 1999, un prieten mi-a vorbit despre niște pachete cu caiete în care ar fi fost notate versuri din cântece și basme, care zăceau într-un pod. Incitat, am mers într-o după-amiază, în strada Tunari, colț cu Fecioarei, la Anton-Victor Olăvinaru, zis „Toni”¹. Casa, încă în renovare, fusese deja vândută, iar noii proprietari voiau să arunce toate „vechiturile”. Drept care, la etaj, pe un hol și pe scară erau împrăștiate bucăți de mobilă sculptată, oglinzi venețiene sparte, veselă, fotografii sepia, haine, pălării, foi volante și caiete aflate într-o stare avansată de degradare, parte roase de șoareci, parte mucegăite, toate mirosind a urină de motan. Ici-colo se mai zăreau pachete învelite în ziare îngălbenite, legate cu sfoară. Am ridicat o copertă și am rămas înmărmurit. Pe față, grafica punea în evidență portretul Regelui Carol I și al Reginei Elisabeta, în medalioane, grafia textului tipărit era arhaică, iar în centru erau scrise, caligrafic, cu cerneală violetă, numele unui elev, clasa, anul 1892, satul, plasa și un titlu: *Producțiuni populare*. Pe spate era „Charta României și a Căilor-Ferate”, cuprinzând Muntenia, Oltenia, Moldova și Dobrogea, dar erau desenate și Transilvania, Banatul, Basarabia și Bucovina, ca o prefigurare a Marii Uniri. Emoționat, am început să scotocesc și să pun deoparte tot ce era în bună stare, iar Toni, bine „afumat”, mi-a vorbit de bunicul său, Grigore Crețu, născut în 1848, mort în 1919, fost profesor de limba română la Liceul „Matei Basarab”, și mi-a indicat drept sursă bibliografică *Dicționarul Minerva* din 1939.

Folclorist pasionat, Grigore Crețu își punea elevii să culeagă folclor din locurile natale, în

vacanțe. Se pare că ar fi existat un număr uriaș de documente, „un vagon” cum spunea Toni, adunate de Crețu în cursul carierei sale didactice, mare parte donate de soție, după moartea sa, unei biblioteci din Cluj, de unde ar fi fost aruncate și arse de hortyști. Cele mai valoroase, împachetate de profesor, împreună cu câteva manuscrise personale, ar fi rămas în podul casei mai bine de 100 de ani. Dintre acestea, cu o sticlă de țuică și o sumă de bani, am salvat peste 200, urmând ca, după câteva zile, să vin și să cumpăr ce mai rămăsese. Din păcate, Toni a dispărut pur și simplu. L-am mai întâlnit o singură dată, în toamna anului 2002, întâmplător, în tramvai, dar era sub influența alcoolului și atât de amețit încât nu ne-am putut înțelege.

Documentarea bibliografică a confirmat, parțial, informațiile preliminare și a completat imaginea unei personalități despre care avem puține date certe. Grigore Crețu s-a născut la 25 ianuarie 1848 la Ștefănești, județul Botoșani și a murit în 1919, la București. A urmat studiile secundare la Iași și, în 1882, a obținut licența în latină la Universitatea din București. A fost profesor secundar de latină și română la seminarele din Roman și Huși, iar din 1882, profesor de limba română la Liceul „Matei Basarab” din București. Membru, din 1905, al Societății filologice înființate de Ovid Densusianu, a publicat în „Buletinul Societății filologice”, „Columna lui Traian”, „Convorbiri literare”, „Junimea literară”, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie” ș.a. A adunat o colecție impresionantă de folclor prin intermediul elevilor săi. Câteva mii de piese se păstrau în 57 de mape la Biblioteca Națională din București². Întreg fondul a dispărut însă, în vâltoarea evenimentelor din decembrie 1989.

Se pare că numele de familie ar fi fost Robu, Crețu fiind porecla dată de călugării de la Mănăstirea Neamț unui frate mai mare, Constantin. Printre filologii medievaliști, profesorul este recunoscut pentru descoperirea, în 1871, a *Codicelui Voronețean*, cărui îi consacră o ediție critică³. A publicat și alte lucrări, dintre care o menționăm doar pe cea despre etimologia numeralului *o*⁴ și pe cea dedicată primului lexicon românesc scris cu litere latine, publicat integral de el⁵. Pe lângă manuscrisele olografe ale ultimelor două lucrări citate, l-am recuperat pe cel intitulat *Antăiul Praxiu seu Apostol românesc tipărit pe la 1570*, și o amplă documentație, absolut inedită, pentru un lexicon dialectal pe care, probabil, ar fi vrut să-l alcătuiască. Sub titlul *Dialectale: Oltenia Muntenia (după spusele guarzilor comunali din București originari mai ales din Oltenia)* se află, cu siguranță, și informații pe care Crețu le-a folosit în studiul asupra lexiconului lui Mardarie Cozianul⁶. Nu întâmplător, în note, mulțumește unui comandant al „guarzilor comunali” din București pentru înlesnirea cercetărilor asupra graiului celor 400 de subordonați.

Un număr de 905 dintre textele folclorice culese de elevi, selectate și publicate postum într-un volum, ilustrează repertoriile ritual-ceremoniale (colinde, cântece de stea, cântece de nuntă și înmormântare, descântece etc.), lirice (doine, cântece etc.), epice (cântece epice eroice și balade) și provin din județele Argeș, Brăila, Buzău, Constanța, Dâmbovița, Dolj, Gorj, Ialomița, Ilfov, Mehedinți, Olt, Prahova, Teleorman, Vâlcea, Vrancea⁷. De altfel, Crețu a trăit în perioada de afirmare și construire a identității naționale prin cultură, în primul rând prin folclor, a fost contemporan cu marii culegători de folclor literar, G. Dem Teodorescu, Grigore Tocilescu, Atanasie Marian Marienescu, Simion Florea Marian, Arthur Gorovei, dar și cu primii etnomuzicologi: Teodor T. Burada și Dimitrie Vulpian. Cu unii a fost chiar prieten. Cu siguranță, l-a cunoscut pe Bogdan Petriceicu Hasdeu, a fost influențat de chestionarele concepute și lansate de el, *Obiceiurile juridice ale poporului român. Programa* (1878) și *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română* (1884–1885)⁸, probabil și de cel întocmit de Nicolae Densușianu, *Chestionar despre tradițiunile istorice și antichitățile țărilor*

locuite de români (1893–1895). Informații și analize biobibliografice amănunțite despre Grigore Crețu au publicat, printre alții, Constantin Diacovich⁹, Ovidiu Papadima¹⁰, Ionel Opreșan¹¹, Gheorghe Chivu¹².

*

Caietele, pe care le-am adus la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, sunt, în majoritate, tip dictando, cu 10–16 file scrise cu cerneală violetă, rădăcinie sau neagră, toate în perfectă stare¹³. Coperțile au o grafică frumoasă și sugestivă: pe coperta unu, în chenare bogat ornamentate, sunt incluse desene – portretele Regelui și Reginei sau cele ale lui „J. Eliade” și „G. Lazăr”, în medalioane, sau imagini cu copii de țărani care merg spre școală, scriu etc.; pe coperta patru, spate, harta despre care am vorbit este înlocuită, uneori, de chipurile unor domnitori (Vasile Lupu, Mihai Viteazul etc.).

Approape toate caietele includ notații ale unor specimene aparținând diverselor categorii folclorice (basm, legendă, baladă, cântec liric, colindă etc.), câteva au și componente etnografice. Majoritatea provin din Muntenia și Oltenia, dar sunt și din Transilvania, dovadă că și înainte de Marea Unire ardelenii învățau și la București. Spațiul nu ne permite să prezentăm toate documentele. Ne-am propus doar să le semnalăm existența și să subliniem importanța lor excepțională pentru patrimoniul cultural imaterial românesc. După inventarierea, scanarea, catalogarea și ordonarea manuscriselor, vom încerca să le grupăm tematic și să publicăm ediții critice incluzând facsimilele integrale. Deocamdată, am selectat șase caiete ale unui elev de 13 ani, clasa a III-a, anul școlar 1897–1898, originar din „Ciocănești Mărgineni, plasa Borcea de Sus, Județul Ialomița, România”¹⁴.

Satul Ciocănești, situat în sudul Câmpiei Bărăganului pe linia Dunării, între orașele Călărași și Oltenița, aparține astăzi județului Călărași. Populația este eterogenă. Tradiția orală și izvoarele documentare pomenesc trei părți distincte ale satului: Ciocănești-Pământeni, unde erau oamenii locului; Ciocănești-Mărgineni, așezare constituită de românii coborâți din Mărginimea Sibiului¹⁵; Ciocănești-Sârbi, zona satului în care s-au așezat

locuitorii veniți de peste Dunăre, români și bulgari¹⁶, stabiliți aici, probabil, în vremea otomanilor.

Am analizat și am sintetizat în tabele principalele informații, pe care le vom ilustra cu câteva pagini originale și transliterări ale textelor.

Caiet 1

„Obiceiuri de sărbători auzite, văzute și scrise de Popescu A. Ștefan, cl. III, 1898, Ciocănești-Mărgineni, Județul Ialomița”

Nr.	Categorie	Titlu [Perioada]	Subiect	Pagini	Observații
1.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>De lăsatul secului</i>	<i>Urlalia</i>	1-3	Descriere, 3 strigături, 1 incantație, 2 desene
2.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>A doua zi</i>	<i>Cucii</i>	4-8	Descriere, 7 desene
3.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>La Paști</i>	[Leagăne, dulapuri]	9-11	Descriere, 2 desene
4.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>La Florii</i>	[Salcia]	12	1 legendă
5.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>La Boboteză</i>	[Crucea de ghiță] [Botezul cailor]	13-14	Descriere, 1 legendă Descriere
6.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>La sfântu Teodor</i>	[Întrecerea cailor]	15	Descriere
7.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>De sfântu Vasile</i>	[Strănutul]	15	Descriere
8.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>De sfântul Ion</i>	baba Viru	16	Descriere
9.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>De sfântul Ilie</i>	[Merele]	17	1 legendă
10.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>Foca</i>	[Pedepsirea bogatului]	18	1 legendă
11.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>La sfântu Gherghie</i>	[Vrăji]	19	Descriere
12.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>La măcinici</i>	[Mâncare rituală]	20	Descriere
13.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>La Sâmbăta morților</i>	[Rosmarin la pomană]	21	1 legendă
14.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>La Joia moșilor</i>	[Vase și tacâmuri la pomană]	22-23	6 desene
15.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>De sfântu Trifu</i>	[Pedepsirea sf. Trifu]	24	1 legendă
16.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>VARIANTĂ A SĂRBĂTOREI ȘI TRADIȚIEI PRECEDENTE</i>	[Pedepsirea sf. Trifu]	25-26	1 legendă
17.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>De sărbătorile numite Chilipi sau Chilichi [Filipi]</i>	[Pedepsirea fierarului și a nevestei lui]	27-28	Descriere, 1 legendă
18.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>De Chilip schiopu</i>	[Baba mâncată de lup]	29	1 legendă
19.	Ritualuri, tradiții, obiceiuri	<i>De Crăciun</i>	Brezaia [alai de mascați]	30-37	Descriere, 10 desene

Caiet 2

„Textu pentru Prod. populare aparținându lui Popescu Ștefan”¹⁷

Nr.	Categorie	Titlu	Pagini	Performer	Vârstă	Observații
1.	Baladă	<i>Cântecu cu Golea</i>	1	Gheorghe Sederică		Textele sunt scrise pe două coloane.
2.	Baladă	<i>Iancu Viteazu</i>	2-3	Gheorghe Sederică		
3.	Baladă	<i>Buculeiu</i>	4-6	Gheorghe Sederică		
4.	Baladă	<i>Crivăț</i> ¹⁸	7-10	Gheorghe Sederică		Elevul adaugă, grăbit, cu creionul: „Spuse de Gheorghe Sederică. Comuna Cioc. Mărg. Plasa Borcea de Sus Jud. Ialomița”.

Caiet 3

„Textu pentru Balade aparținându lui Popescu A. Ștefan, cl. III, 1897–1898”²⁰

Nr.	Categorie	Titlu	Pagini	Performer	Vârstă	Observații
1.	Baladă	<i>Staicu lui Vioră</i>	1-6 ¹⁹	Alecsandru Popescu	43 a.	
2.	Baladă	<i>Țandură</i>	7-9	Alecsandru Popescu	43 a.	Culegătorul notează: „Sfârșitul celor două balade spuse de tata (Alecsandru Popescu în etate de 43 ani. Nu știe carte, Ciocănești Mărgineni plasa Borcea Județul Ialomița”.

Caiet 4

„Textu pentru Balade, anecdote, basme aparținându lui Popescu Ștefan cl. III”²⁰

Nr.	Categorie	Titlu	Pagini	Performer	Vârsta	Observații
1.	<i>Baladă</i>	<i>Lebegioarele</i>	1-4	Moș Radu lăbosu	82 a.	Elevul notează: „Spusă de Moș Radu lăbosu în etate de 82 ani lăutar nu știe carte comuna Ciocănești Mărgineni plasa Borcea Ialomița”.
2.	<i>Anecdotă</i>	[Bulgarii cuceresc Țarigradul]	5	Popescu A. Ștefan	13 a.	„Știută de mine.”
3.	<i>Basm</i>	<i>Urechiatu</i>	6-8	Ion Cristea	8 a.	„Spus de Ion Cristea în etate de 8 ani clasa I primară com. Ciocănești Mărgineni plasa Borcea Ialomița.”

Caiet 5

„Textu pentru Balade și colinde de brezae aparținându lui Popescu A. Ștefan, cl. III, 1897–1898 Ciocănești-Mărgineni Ialomița”

Nr.	Categorie	Titlu	Pagini	Performer	Vârsta	Observații
1.	Baladă	<i>Jianu</i>	1-4			
2.	<i>Colinde</i>	<i>Cântec de fată</i>	5-6	Filip Dumitrescu	18 a.	
3.	Colindă	<i>Cântec dă băiat</i>	7-9	Filip Dumitrescu	18 a.	
4	Colindă	<i>Cântec dă băiat</i>	10-13	Filip Dumitrescu	18 a.	Culegătorul notează: „Colinde spuse de Filip Dumitrescu în etate de 18 ani nu știe carte Ciocănești - Mărgineni, Plasa Borcea, J. Ialomița”.
5.	Colindă	<i>Cântec de băiat</i>	14-15	Filip Dumitrescu	18 a.	„Spus tot de Filip Dumitrescu.”

Caiet 6

„Text pentru Colinde și descântece aparținându lui Popescu A. Ștefan, cl. III, 1897–1898 Ciocănești-Mărgineni – Plasa Borcea, Ialomița, România”

Nr.	Categorie	Titlu	Pagini	Perfomer	Vârstă	Observații
1.	Colindă	<i>Sus în sbor</i> [Sus în sbor, pe lângă ceru]	1-2			Refren
2.	Colindă	<i>Florleş-dalbe</i> [Câte flori sunt pe pământ]	2			Un vers este adăugat de culegător cu creionul.
3.	Colindă	<i>Prunchiuleț de mare</i>	3			
4.	Colindă	<i>Laș tulpină</i> [La tulpină la doi meri]	3-4			
5.	Descântec	<i>Dăscântecu dă gălci</i>	5			Elevul notează: „Acest dăscântec să repetă dă 3 ori sau dă 9 ori mestecînd cu un cuțit nișce măslina pisate sau trăgând gâtul cu scuipat”.
6.	Descântec	<i>Dăscântec de deochiu</i>	5			„Spunându-se acest dăscântec să ia un cărbune și se stinge în apă care se dă de băut bolnavului.”
7.	Descântec	<i>Dăscântec de bube dulci</i>	6			„Acest dăscântec să zice storcând nișce baligă dă vacă'n mână și să lasă să curgă zema cea într'un hârb în care are scrum dă hârtie apoi să ung bubele.”
8.	Descântec	<i>Dăscântecu dă urât</i>	7-8			„Acest dăscântec să zice mestecând puțină apă ne'ncepută cu un fir dă busuioc și să spală acel căruia i se descântă.” „Auzite și văzute de mine Popescu A. Ștefan.”

Diferite claciori.

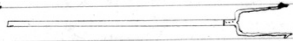
De la satul scului.
Urlobia

În ziua de toamnă scribi toți băieți ambla după
de băieți, tucăgi de untură presăși estii etaj; dar ce să
facă cu acest ea? Nite ce.

Se la moșii de la strămoși noștri a rămas să
olicească de a se face urlobia, căta ce e urlobia:

De zărnica

Se ia o prăjină care are în ea și care din dumăzile
ce se este și în capul ei se lege oștia

care se înfige în dibășita cârbă și se spărt punde

După ce te va aușent se umple dibășita cu apă și
i se da foc.

Când dibășita se aprins line se ia de dibășita și se ține
în mână și se ridică și sus înfășurându-se apoi în picioare, iar
lăcătii strigă cât la în gură:

Urlobia

lătălia

F... 1-0 m e... 2 pe da maria

sau

Bate toba

La moldova

Ca murit mătura Dobra

La să mără f... 10 m bat

Ca miment mălău tot.

sau:

Vine lala de la Rusia

Călare pămagărus

Stăgărușu se în călăre

lăcătii pă lala m...

Bucure mima se ridic

.....

După ce li se urușce strigându-se la 2 și 3
ce urlobia și plia prin est; iar cei lăcătii după
urmă strigă tot în chipul de mas sus și și de
după când un puf și în cap și strige:

dămare, dămar,

și iar dămar

Lore anem

Plie maram

De tu plie

și în săre

să facă lăcătii la usă.

A doua

și.

Cușii.

Șată ce sânt cușii:

Flacăra se dăbăcă cu rochile fetela și din pînă
glugăre cap și rășii la ochi ce să mi eumășca.

Li au diferiți număși așa

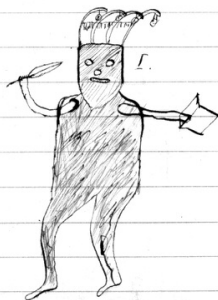
Împărătu

Moșii de turc,

Vrăjitorul.

Are mizeră în mâinile
de lemn una cu o pânză deasă
în degetele cu bolta care
se prind în formă de castel

Acesta 3 mi s'arboră cu ea rochile fetelor.

Soldatii împărații și ei în.

Acii

și fete de acii

Știu ce s'au strâns toți la un loc plăci
ordinea următoare:

Împăratul, moșii de turc, vrăjitorul și
soldatii și pe cine întâi laese împăratul pomuncete
și de loc de figuri moșii de turc aduce sau
nu și vrăjitorul smulge un vîr de fier din sol de de colț
și în mîna lui și cînd e vîr și la un fetel de acii
și dau iar soldatii și dau toți cite o schimbare
sau cum poate ^{cu} ^{loc} ei să mi'l dăre vrăjitorul.

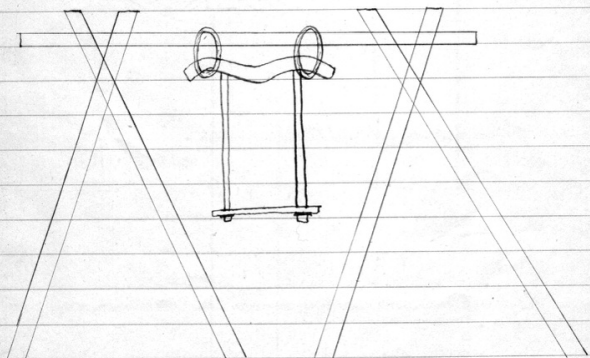
Cînd ajung la o cămin împăratul trimete pe
mulți acii ca să aducă buclari și după ce aduc se
pun și fetele și cînd nu mi găsește oare care să le
seră lea și atunci se tre la alta cămină.

Acii care se fac acii nu se mai pot să se facă
nici la cămină nu se dau și ei trebuie să se facă și
sau și acii dau și o formă de fetele și de la
neastă.

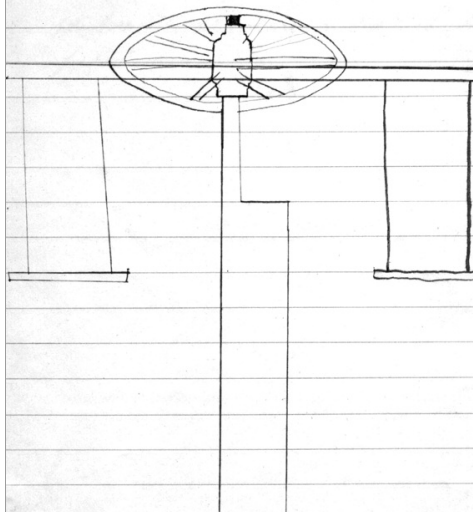
Popuce A Ștefan.

La Paste.

Do pastă copiii fetrec în modal unitor:
Trec legăm în care se făcerea

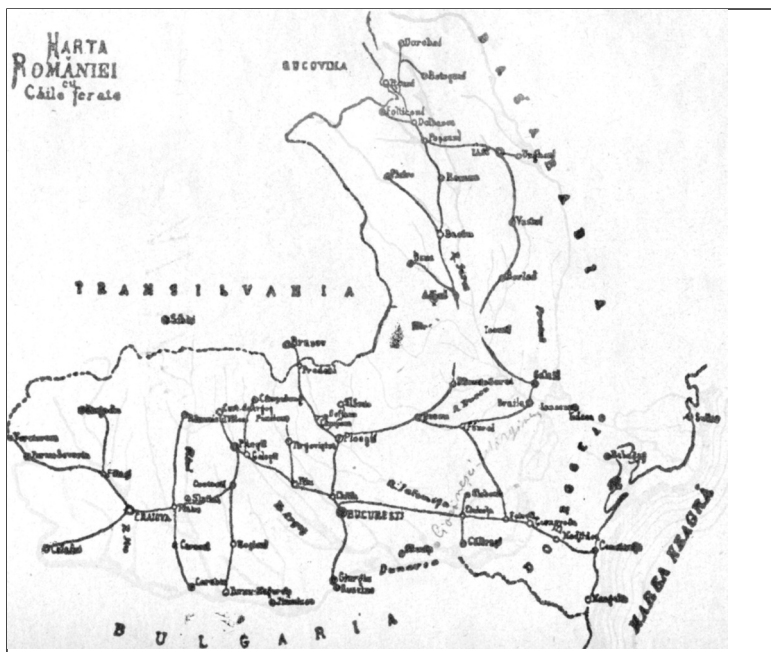
și dulăpuri în care se măcufuse.

Cum mare legăm sau dulăp și duci la cel
care are și oțet sau oțet și el de 2-3 ori după cum
se învârtă.

Când se dă ciorică albul pe la spate și dă cu
o mână și îl dăc'ă pe cine (pe cine iulgeu) și el schimbă
pentru or pe cutare și când e să gâdă și ce să
pizot bun.

Cirivat

Lu cel sat mare răbucă, În luna la călindar
 Fumătate mi-e storceci, Turbulu la Făurac
 Fumătate rumânceci. Când sănt vrenurile țării.
 Murele care este? Da popasu unde li fumea
 Tot Malaeu para hatrân. La români cerului
 În luna la călindar. La fântâna gerului
 Turbulu la făurac. La luciu pământului
 Vânătoare că 'si facea. Unde-i locu ca piftiu
 Tot Malaeu para hatrân. Li carba ca colici.
 Vânătoare din plimbare. Malaeu are să vînea
 În luna la călindar. Înepca astea a umbrăieca
 Turbulu la Făurac. Înbrăca Turci an cămăruca
 Când sănt vrenurile țării. Feste cămăruca la Turci
 Mai nime că nu prindea. După Ghilăvel omuro ca Turci
 Fără căt că se găsea. Peste Lăbunel lu Turci
 Cu hatrânul de brucet. Peste cofacele imbrăca ca Turci
 Furtuca lu Dumnezău. Peste Dulămelle imbrăca ca Turci
 Mare prințare facea. Cismă o fumea
 Ca eu l ca să se lia tu. Cere răbata o la vîntul dulcel
 Căciula o la țapă și coșo

Cere răbata geru uscatu. Fetele în vrenoneca
 P'afacă oie să ducea. Turci o aslo e' apunsea
 Căla fumătate că morgea. La sininu cerului
 Înepca lu tramul decrușat. La fântâna gerului
 Floc cadău par-a nînt. La luciu pământului
 Înepca pe Turci de mîrăieca. Malaeu dinu ceo ca mîjunga
 Li răbăca din Springele. Măna pe palos fumea
 Li ajungea la Dulămelle. În hirtă colului baga
 De la Dulămelle. Nici matelu lu ussea
 Li răbăca la Cofacelle. Mola în vîr nîca
 De la Cofacelle. Ota Turci și tremura
 Li răbăca la Lăbunel. Li din gură și striga
 De la Lăbunel. Hăi Malaeu para hatrân
 Li răbăca la Ghilăcele. Ce timăre ca imbrăca
 Până mi i răbăca la pîle. Ca să ferimnai de nai
 Vă'm cismă și seurgea. Pă Malaeu ce mi striga
 Dă hatrânul de Cirivat. Turci lo aqalito
 Furtuca lu Dumnezău. Fămpeti Moș aracelle
 Înepca, din gură pultea. Vă' melăoțeti poverite
 Li par nare geruica. Vă' uscati p'afacă
 Tot năinte să ducea. Până măm e de dimineață

La eu să mi bat Cu mi bat cu bătrânul de Crivăț
 Cu bătrânul de Crivăț Bătrânul de Crivăț unși malco
 Puterea lu Dumnezeu Pe gem că lu mare murea
 Măzărul frângea E murel că e conțina
 Fecurile le mela dea Până Băhăreți că mi jumflea
 Das bătrânul de Crivăț Până în esimi că o așez a
 Puterea lu Dumnezeu Muri începa din gura de pulbera
 Pe a mare că mi o sufla E pe a mare gerura
 Din gura că pulbera Căsunile ometa
 Luă făcimi stăr-măind Dimineața lui cald că răfărea
 Pământă Turci în lăund Turceli că lucea
 Vinti în gura de lăund Căci aare le pieci
 Hai Malcoiu, pașă bătrân Turc bătrânul oclerina
 E tu mare că ne învete Că un cașar de ză pados
 Că o să perim năi de noi În călăt an lai de ghiață
 Turcelor ay alitor Lu că ciula de ghiață
 Jumflea năi Băhăreți Lu pale de ghiață în murea
 Le nărcăti năi mătale Lu horba pătina de crumă
 Lu nă nărcăti năi pămăre Lu mustăta de chieșă
 Până mâine o diminața Pe la toate cocurile

Nici el mi i mai amoretă
 Nimeni pe Malcoiu în suflă că l.
 Li Malcoiu pașă bătrân
 Năi se pas că năi în pătina năi
 Nu știu ce lărdăre
 Euri înghetăta
 Nimeni năi în tetele
 Pe a mare că mi o sufla
 Lu eșu în tutele
 E de slouiri că lu trântea
 Praș paragina li păcea
 Că Turci augea
 Lu jurământ că lăca
 Trup că i pie a puse
 De Hagea năi puse
 Care o i mare năi lu trântea de Crivăț
 Puterea lu Dumnezeu
 Epuse de Epungeli în
 Comune Că Marg. Glasaboreea
 de sus Jui Salomita

Crivăț

La cel sat mare sârbesc,
 Jumătate mi-e turcescu,
 Jumătate rumănescu.
 Marele care este,
 Tot Malcoiu pașă bătrân.
 În luna lu călindar,
 Ivitul lu făurar,
 Vânătoare că-și făcea
 Tot Malcoiu pașă bătrân,
 Vânătoare din plimbare
 În luna lu Călindar,
 Ivitul lu Făurar,
 Când sânt vremurile tari.
 Mai nimic că nu prindea
 Fără cât că să găsea
 Cu bătrănu dă Crivăț,
 Putere lu Dumnezeu.
 Mare prinsoare făcea
 Ca cu el ca să se bată
 În luna lu Călindar,

Ivitul lu Făurar,
 Când sânt vremurile tari.
 Da popasu unde-lu punea,
 La seninu cerului,
 La fântâna gerului,
 La luci pământului,
 Unde-i locu ca piftia
 Și earba ca coelia.
 Malcoci acasă venea
 Începa oastea a o îmbrăca,
 Îmbrăca Turci cu cămășuțe
 Peste cămășuțe lua Turci Ghislucele,
 După Ghislucele îmbrăca Turci Zăbunele,
 Peste Zăbunele lua Turci cojocel,
 Peste cojocel îmbrăca Turci Dulămele,
 Peste Dulămele-mbrăca Turci Epungele,
 Cismă de junice
 Care rabdă de la vântul dulce,
 Căciulă dă țap în cap
 Care rabdă ger uscatu.
 Ș-apucă de să ducea,
 Calea jumătate că mergea,
 Începa bătrânul de crivăț

Ploae caldă fără vânt.
Începea pă Turci de mi-i răsbea,
Îi răsbea din Epungele
Îi ajungea la Dulămele;
De la Dulămele,
Îi răsbea la Cojocel;
De la Cojocel
Îi răsbea la Zăbunele;
De la Zăbunele
Îi răsbea la Ghislocele,
Până mi-i răsbea la piele,
Apa-n cismă să scurgea.
Dar bătrânul dă Crivăț,
Puterea lu Dumnezeu,
Începea, din gură pulbera
Și p-o nare geruia.
Tot nainte să ducea,
Peticele-ncremenea.
Dacă acolo c-ajungea,
La seninu cerului,
La fântâna gerului,
La luci pământului,
Malcociu din ce ceas că-mi ajungea
Mâna pe paloș punea,
În burta calului băga,
Nici mațele nu le vărsa,
Acolo că să vâra.
Sta Turci[i] și tremura
Și din gură ce striga?
[-] Hai Malcociu, pașă bătrân,
Ce tu, mare, că ne-nveți?
C-o să să perim, vai de noi.
Da Malcociu ce-mi striga[?]
[-] Turcilor, agalilor,
Frângeți Mazaracele,
Vă-nclădiți focurile,
Vă uscați peticile
Până mâine de dimineață,
Ca eu să mă bat
Cu bătrânul de Crivăț,
Puterea lu Dumnezeu.
Mazaracele frângea,
Focurile le-nclădea.
Dar bătrânul de Crivăț,
Puterea lu Dumnezeu
P-o nare că mi-ș sufla,
Din gură că pulbera,
Lua tăciuni sbârânănd,

Rămânea Turci[i] urlând,
Dinți-n gură clănțănind
[-] Hai Malcociu, pașă bătrân,
Ce tu, mare, că ne-nveți?
C-o să să perim, vai de noi!
[-] Turcilor agalilor
Jungheți, voi, Bahameți²¹,
Le vărsați voi mațele
Și vă vârați, voi, pân coșuri
Până mâine de dimineață,
Să mă bat cu bătrânul de Crivăț.
Bătrânul de crivăț unde auzea
Și geru că-lu mai muea
Și vântul că-l continua
Până Bahmuți că-mi junghea,
Până-n coșuri că s-așeza.
Unde începea din gură de pulbera
Și p-o nare geruia,
Coșurile omețea²²
Dimineața bine, caldă că să făcea,
Soarele că lucea,
Streșioarele pica.
Tare bătrânul de Crivăț că venea
C-un cojocel de zăpadă,
Încălțat cu sloi de ghiață,
Cu căciula de ghiață,
Cu paloș de ghiață-n mână,
Cu barba plină de brumă,
Cu mustața de chiciură.
Pe la toate coșurile să plimba,
Nici el nu-i mai cunoștea,
Numa pe Malcoci cu suflet că-l lăsa.
[-] Ai Malcoci, pașă bătrân,
Eși afară să ne batem, să ne isbândim[!]
Nu știu ce borboroja
Gușa-nghețată era,
Nimic nu mi-nțelegea.
P-o nare că mi-ș sufla,
Cu coș cu tot că-l lua
Și de sloiuri că-lu trântea,
Prاف paragină-lu făcea.
Care Turc auzea,
Cu jurământ că lăsa
Trup să-i fie afurisit,
De Hoge nespovedit
Care s-o mai pune cu bătrânul de Crivăț,
Puterea lu Dumnezeu.

Note

¹ Născut la 27.10.1927, pensionar, fost portar la Liceul Pedagogic.

² Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, vol. I, București, Editura Saeculum I.O., p. 200–201.

³ Grigore Crețu, *Codicele Voronețean, cu un vocabulariu și studiu asupra lui de I. al lui G. Sbiera. Critică de...*, *Profesor de limba română la liceul Mateiù Basarab (cursul inferior)*, București, Tip. Academiei Române, Laboratorii Români, 1886.

⁴ Grigore Crețu, *O nouă etimologie a numeralului românesc: 0, de...*, *Profesor de limba română la liceul Mateiu Basarab*, București, Tip. Academiei Române, Laboratorii Români, 1889 (Extras din Revista pentru Istorie, Archeologie și Philologie, vol. VI, anul III).

⁵ Grigore Crețu, *Anonymus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicționar al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universității din Pesta*, în „Tinerimea Română”, I, 1898, p. 320–380.

⁶ Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românesce de Grigore Crețu, profesor la liceul „Matei Basarab”, Edițiunea Academiei Române, București, 1900.

⁷ Grigore Crețu, *Folclor din Oltenia și Muntenia, V*, ediție îngrijită de Aureliu Millea și Ion Stănculescu. Prefață de Ovidiu Papadima, București, Editura Minerva, 1970.

⁸ Biblioteca Academiei Române, mss. 3418–3438.

⁹ Constantin Diaconovich, *Enciclopedia română*, vol. II, Sibiu, 1900, p. 44–45.

¹⁰ Biblioteca Academiei Române, mss. rom. 4545–4561.

¹¹ Ionel Opreșan, *La hotarul dintre lumi. Studii de etnologie românească*, București, Editura Saeculum I.O., 2006, p. 272–275.

¹² *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 10, 13, 14, 20, 63–66.

¹³ Doar la câteva, agrafele din fier care leagă paginile au ruginit.

¹⁴ Citatele și titlurile păstrează ortografia și punctuația din manuscris. De multe ori, culegătorul a încercat să redea particularitățile graiului local.

¹⁵ Probabil oieri veniți cu turmele în transhumanță, la iarnat, în bălțile din zonă și apoi stabiliți aici.

¹⁶ Și astăzi, etnicii români de pe malul drept al Dunării îi numesc pe bulgari „sârbi”. Faptul este atestat de cercetările de teren pe care le-am efectuat în localitățile cu populație majoritar românească din Bulgaria, în perioada 1994–2011.

¹⁷ Pe coperta față, cu creionul, este adăugat: „Balade”; „1893”; „vacanța Paștelui”; „Cine e Gheorghe Sederică?” Pe contracopertă scrie: „Popescu Ștefan născut și crescut în Comuna Ciocănești Mărgineni, plasa Borcea de Sus, Județul Ialomița”.

¹⁸ Vezi textul scanat și varianta transliterată.

¹⁹ Primele două pagini sunt scrise pe două coloane, apoi doar pe una.

²⁰ Pe coperta față, sub numărul clasei este adăugat, cu cerneală neagră, numărul 982, iar în colțul din dreapta, jos, cu creionul, este scrisă cifra 5. Pe coperta spate, elevul a notat numele satului și l-a poziționat pe hartă, la jumătatea distanței dintre Oltenița și Călărași.

²¹ Cai.

²² Troienca, îngropa în omăt.

Despre „internaționalismul” cultural al Europei răsăritene la 1400

Acad. Răzvan Theodorescu

Vicepreședinte al Academiei Române

Cu patruzeci de ani în urmă, redactând partea ce îmi revenea din marele raport *Europa de Est, arie de convergență a civilizațiilor*, la al XV-lea Congres de Științe Istorice de la București (august 1980), scris cu acad. Emil Condurachi – și la care printre coraportori se aflau Vasilka Tăpkova-Zaimova din Bulgaria, Z.V. Udaltova din Uniunea Sovietică, Edward C. Thaden din Statele Unite – aveam prilejul să prezint opiniile mele în legătură cu ceea ce savantul rus Dimitrie Sergheevici Lihačov crezuse că poate identifica, pentru zonele orientale ale continentului nostru către 1400, drept o „Prerenăștere” („Predvoztrojdenie”). Neacceptând această formulare am arătat că ultimele două secole de istorie bizantină, al XIV-lea și al XV-lea, au reprezentat o epocă de superioară uniformizare culturală. Era etapa culminantă a „elenismului” bizantin cu premise în epoca anterioară, aceea a unei „anabiosis” ce nu se poate confunda cu o Renaștere propriu-zisă (absența unei burghezii în Bizanț și în spațiile slave din jur este aici o rațiune majoră).

În realitate avem de a face cu o standardizare a iconografiei și a literaturii care va sta și la temeiul creației culturale postbizantine. Cât despre cultura bizantină a epocii paleologe, ea atinge zenitul în primele decenii după 1300 grație unor istorici ca Pachymeres, unor personalități ca Metochites, ctitorul acelei capodopere care este biserica mănăstirii Chora din Constantinopol.

Eleganța, rafinamentul cromatic, narația, gustul pentru apocrif, angoasa eshatologică, enciclopedismul și melancolia, proprii unui sfârșit de ciclu cultural, constituie acele trăsături ale spațiului constantinopolitan a cărui influență se resimte până la Curtea de Argeș și la Moscova. În același timp, arhitectura bizantină este dominată de pitoresc, de asimetrie, de gust pentru mișcare și pen-

tru policromia paramentelor ilustrate în Bulgaria pontică, la Mesembria, în Macedonia și la bisericile de pe valea Moravei sârbești. În ceea ce privește policromia se poate spune că ea reprezintă o trăsătură „internațională”, căci o găsim și în arta islamică a epocii și în goticul de cărămidă al spațiului polono-baltic.

Am folosit anume termenul de „internațional” spre a sublinia ideea largei unități culturale propriie ariei bizantine în secolele XIV–XV în toată Europa răsăriteană, unitate pe care cucerirea otomană o va rupe introducând la sud și la nord de Dunăre statute politice și culturale diferite (mă refer la statalitatea românească păstrată și la pașalâcurile balcanice acum create). Este vorba, de fapt, de un „internaționalism” medieval târziu al Europei Orientale, comparabil, ca fenomen și perfect contemporan ca perioadă, cu ceea ce a reprezentat în Occident „goticul internațional”, de caracter aristocratic și aulic. Acest „internaționalism” s-a manifestat în cele două subzone ale Europei răsăritene, aceea sud-est europeană și aceea rusească la nivelul unor elite culturale grecești și slave. S-a vorbit chiar, în acest sens, de un „internaționalism monastic”, de un „ascetism internațional”, de o „Internațională isihastă” – termenul aparține savantului român Alexandru Elian –, spiritul lor regăsindu-se în literatură, în arte vizuale, în speculația teologică.

Căderea unor state balcanice sub turci – cazul cel mai notabil este al Bulgariei – a determinat fenomenul unei diaspore sud-dunărene spre țările române și spre Rusia; această emigrație va cuprinde scriitori, oameni ai bisericii, copiiști de manuscrise, meșteri zugrăvi. Este epoca când psaltiri bulgărești ajung în Rusia, când ecouri ale picturii sârbești se vor face simțite la Kovalevo în nordul rusesc, când pictori din Constantinopol

lucrează la Novgorod și la Moscova, când influența bizantino-balcanică ajunge până în sudul Poloniei și în Lituania.

Prima etapă a acestui „internaționalism cultural”, cantonat deocamdată la zona sud-est europeană, va fi marcată de difuzarea în Balcani a doctrinei isihaste a lui Grigore Palamas, grație călătoriilor și învățământului doctrinar al călugărilor. Acest lucru se va petrece la Athos, la Constantinopol, în Bulgaria, prin activitatea unor Grigore Sinaitul, Teodosie din Târnovo și, mai ales, Eftimie din Târnovo, patriarhul bulgar care a dorit revizuirea traducerilor slave după texte grecești și întoarcerea paseistă la gramatica și ortografia epocii chirilo-metodiene.

În noul peisaj intelectual al estului european se înscrie opera de cooperare a erudiților și a oamenilor bisericii de origini diverse și în regiuni diferite, cu scopul salvării patrimoniului cultural bizantino-balcanic amenințat de cuceririle otomane.

Astfel bulgarul Constantin din Kosteneț va fi activ în Serbia, redactând, între altele, biografia unuia dintre despoții de aici; bizantinul sârbizat Dimitrie Cantacuzino va scrie viața celui mai important sfânt bulgar, în timp ce sârbul Pahomie va scrie vieți de sfinți ruși. O personalitate de dimensiune internațională, a cărei activitate a

cuprins întreaga arie sud-est europeană, a fost balcanicul Grigore Țamblac, cel care aduce în Rusia manuscrise sud-slave, păstrător fidel al tradiției efitimiene, stareț al mănăstirii sârbești Dečani, reprezentant al Patriarhatului de Constantinopol în Moldova, mitropolit de Kiev, participant la Conciliul de la Konstanz. Prin călătoriile sale, prin cultura sa el poate fi comparat cu reprezentanții cosmopoliți ai civilizației occidentale evocați cândva într-o carte celebră despre crepusculul Evului Mediu a olandezului Johan Huizinga.

Și pentru a adăuga încă o tușă acestei imagini de cosmopolitism est-european trebuie menționat aici caracterul aulic al picturii murale, așa cum poate fi studiat în câteva zone sud-est europene – țaratul de Târnovo, Serbia nord-orientală, despotatul Peloponezului și voievodatul Țării Românești –, adică la Ivanovo, Manasija, Kalenic, Pantanasa și Peribleptos la Mistra, în fine la Curtea de Argeș, cu fresce de tradiție elenistică, cu un conținut teologic savant, cu grație și eleganță curteană. Toate aceste trăsături trimit și la zona rusească simbolizată de opera esențială, plină de umanitate, finețe și suavitate melodică, opera iconarului Andrei Rubliov, autorul, în cel de al treilea deceniu al secolului al XV-lea, al „Troiei”, care este o capodoperă a sfârșitului de Ev Mediu european.

Introducere în opera *literară* a juristului Valentin Al. Georgescu

Theodor Rogin*

„Nu voi nota aici nimic despre poetul și eseistul, pe care i-am închis pentru totdeauna în mine, de limba maternă și limba franceză. Această dublă personalitate creatoare m-a locuit fără contradicții și fără daune reciproce. [...]. Am convingerea că și poezia mea, cea de limbă franceză publicată și în volume, cea românească, puțină, numai în reviste, nu este nici nulă nici trezită, și își poate aștepta o judecată luminată și dreaptă. Ceea ce am fost împiedicat să creez cu bucurie interioară și folos pentru obște rămâne neființă. Cine va răspunde de această nelegiuire? Închin Academiei Române, cu limpede durere, ceea ce am putut crea bun, valabil, fără ură și invidie.” Mărturisirea aceasta, parcă *rostită* „cu limpede durere” de cel *silit* să renunțe la vocația sa de creator, figurează într-un document de bilanț existențial adresat înaltului for¹ de către juristul **Valentin Al. Georgescu (1908–1995)**, fratele mai mare al lui Paul Alexandru Georgescu², autorul aceluși opuscul eminescologic pe care l-am prezentat într-unul din numerele trecute ale revistei „Academica”³. Amândoi au urmat dreptul, dar și sociologia (Paul), respectiv, filosofia și literele (Valentin), ceea ce învederează două naturi studioase, care au simțit chemarea să-și sporească succesiv, prin Alma Mater, *talantii* dobândiți la naștere. Firește că profilul enciclopedic al școlii românești de odinioară și climatul de emulație intelectuală instaurat în țară după 1918 trebuie să fi contribuit, în mod specific și definitoriu, la stimularea creativității celor doi, care puteau fi întâlniți până și în paginile aceleiași reviste („Arhivele Olteniei”, 1936).

Carierea lui Valentin Al. Georgescu a fost copios „condimentată” de șicanele, piedicile și loviturile provenite din sânul breslei (mediul universitar) iar, după fractura istorică postbelică, de supravegherea și hărțuirea tipice regimului totalitar-comunist. Abia după 1989, alegându-l ca membru al ei, Academia Română a putut recompensa o operă și, implicit, o viață exemplare.

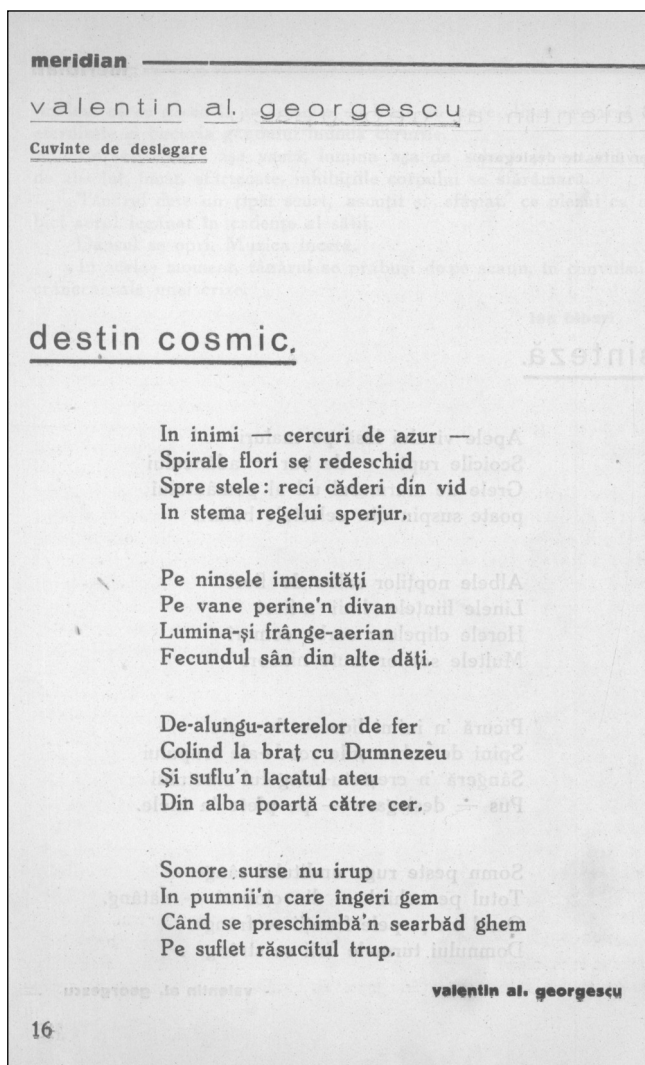
Cea dintâi mare pasiune a lui Valentin Al. Georgescu a fost pentru limba și literatura latină. Traducerile din clasici exersate încă adolescent fiind și, mai apoi, conceptul de „filologie juridică” așezat la temelia monumentalei sale opere de istoria dreptului și a instituțiilor fac dovada unui spirit ales, care a știut să-și prezerve echilibrul și armonia interioare în pofida tuturor vicisitudinilor. Ca atare, preferința pentru limba și literatura franceză a venit ca o consecință firească, exprimată fiind în versuri scrise direct în această limbă, precum și în câteva eseuri consacrate unor mari poeți ai Hexagonului (activități pe care, ca și fratele său, avea să le abandoneze după 1947). O bună parte din ele au fost publicate la Paris, acolo unde a ales să-și continue și studiile juridice, în vederea obținerii doctoratului în domeniu, fapt petrecut în 1932, cu mențiunea „très bien”, pentru lucrarea: *Essai d'une théorie générale des „leges privatae”*⁴.

I. Poetul

Acum, legat de creația literară a lui Valentin Al. Georgescu, să începem cu... începutul: dacă dilema referitoare la debut a fost soluționată în favoarea anilor 1924–1925 (două poezii, *Înviere*

*Eseist, traducător, bibliograf, membru al Uniunii Scriitorilor

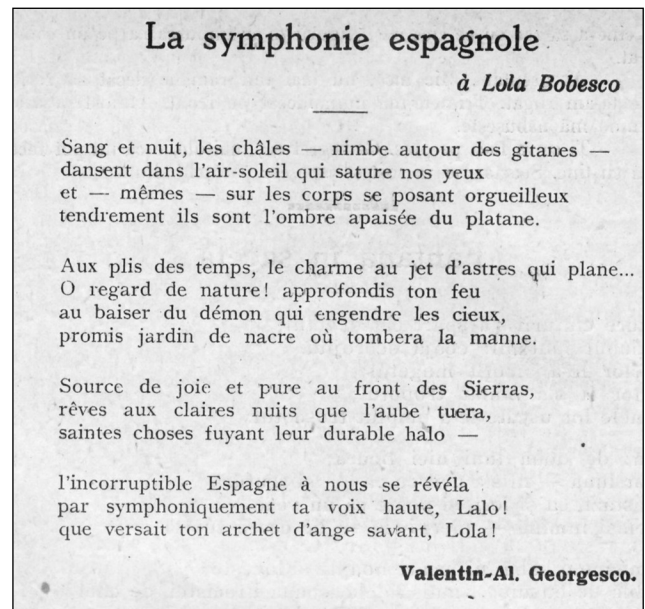
și *Metempsychoză*, purtând supratitlul *Noaptele sufletului*, apărute în revista ieșeană „Gândul nostru”, sub pseudonimul Valentin al Dorian), pe noi ne interesează mai cu seamă, deoarece atestă un câștig de maturitate, ciclul *Cuvinte de deslegare* (*Itinerariu citadin*, *Cuvânt pentru trupurile noastre*, *Destin cosmic*), respectiv, poema *Noapte de cură*, găzduite, zece ani mai târziu, de revista modernistă „Meridian” din Craiova⁵. Să ștergem colbul de pe metafora uitată și să aflăm cum se împlinește, pe aripile fanteziei lirice, *Destin*(ul) *cosmic*.

„Meridian”, *Caetul 9*, 1936

Și iată, din același an, o mostră de sonet „à la française”, pe care o oferim tot „în original”, adică în facsimil și netradusă, dat fiind că tălmăcirea poeziei e, în genere, mult prea susceptibilă de... interpretări. Merită și pentru cea care l-a inspirat – și care, la cei 16–17 ani pe care-i avea

în momentul acestei reverențe versificate, făcea deja furori pe scenele de concert bucureștene și pariziene –, și pentru simpaticul *mariage*, onomastico-muzical, din terțina finală.

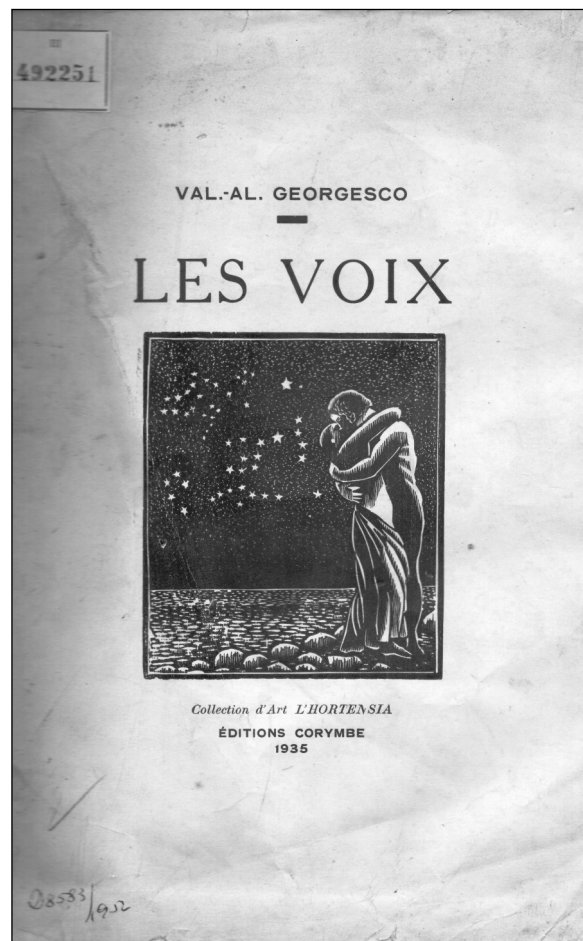
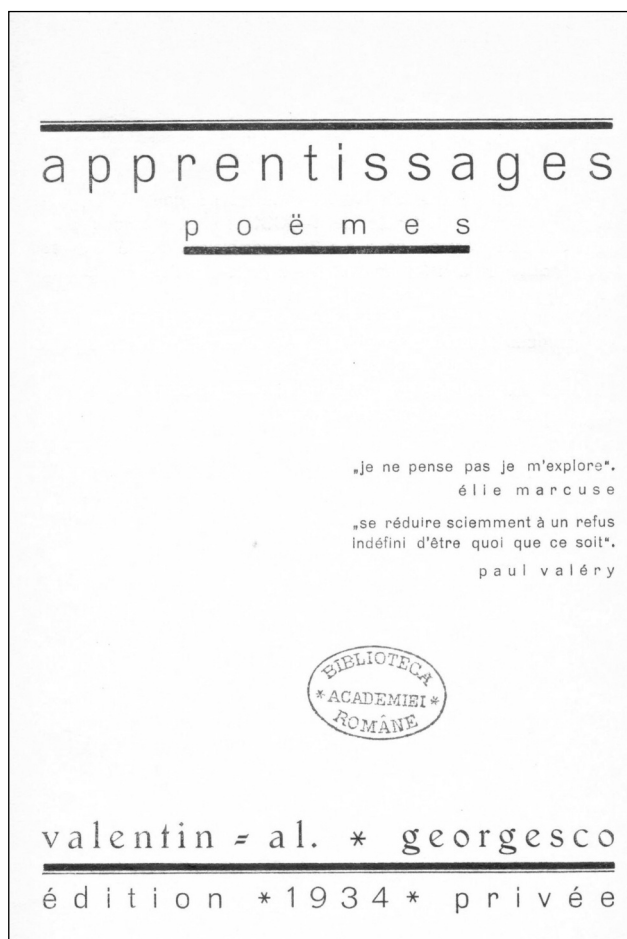

„Arhivele Olteniei”, nr. 83–85, ian.-iun. 1936, p. 192

Apprentissages [Inițieri], „édition privée, achevé[e] d’imprimer le 2 juillet 1934 sur les presses de Glasul Bucovinei à Cernăuți, Roumanie”, este cea mai amplă culegere poematică semnată de Valentin Al. Georgescu și are trei cicluri constitutive: *Les prétextes du coeur* (15 titluri)⁶, *Le Coeur et les heures* (14 titluri) și *Tryptique* (1. La terre, 2. La mer, 3. Le ciel). Calitatea lor stârnește admirația recenzentului: „...ce subtilă poezie, sugestivă și eterată, în cutare din poemele acestui volum de giuvaeruri bizare, dar giuvaeruri totuși!”, „o poezie de incantații sugestive, de o rară intelectualitate”⁷. Majoritatea poemelor din *Les prétextes du coeur* sunt „cu dedicație” – identitatea beneficiarilor (de ambe sexe) fiind deseori protejată prin inițiale. Aceasta, când nu se numesc Ovidiu, Jules Romains ori... Marlene Dietrich, al cărei glas, interpretând pe disc *Ich bin von Kopf bis Fuss auf Liebe eingestellt* [De dragoste-s cuprinsă din creștet până-n tălpi], din filmul care a propulsat-o printre starurile genului⁸, îi răscolește simțurile, „păcat” pe care și-l „ispășește” la finele a cinci strofe care, în varianta

apărută în „Arhivele Olteniei”, păstrau titlul original în limba germană. Din poezie rezultă, însă, că e posedat mai degrabă vizual și că încearcă să se vindece de „viciul blond” precum anahoretul abstinent și penitent: *Et quand le jour grésille au carreau du taudis, / je me tords, face à ton ricane-ment maudit, / n'emportant qu'un regard où les péchés brillèrent, / mais je saigne pour nous, le soir, dans mes prières.* În *Apprentissages*, acest vers „al izbăvirii” a fost reformulat ca subtilă invitație la pocăință împărtășită: *et quelqu'un saignera pour nous dans ses prières.* Pauvre Ange-Marlène!

de câte o „exégèse” merită a înlesni înțelegerea fiecăruia în parte. „Dacă-i ceri unui păr să-și justifice perele, fie se usucă, fie îl lovește trăznetul”, decreta apoftegmatic un clasic al picturii spaniole. Chiar necunoscând adagiul cu pricina, Valentin Al. Georgescu a sesizat caracterul superfluu al explicării poeziei și, de aceea, în „coda” prefetei, se dezice de așa-numitele exegeze: „...însă cititorul împătimit, singurul care contează cu adevărat, nu se va sfii să îndepărteze vâlul banal și inutil al comentariului, pentru a-și împleti, semeț, propria voce cu infinitele voci ale poemului”.¹¹

Anul 1935 aduce „intrarea” lui Valentin Al. Georgescu pe „piața” literară franceză, printr-un atractiv produs editorial: *Les Voix* (Vocile), poème symphonique en dix parties⁹, [avec] onze bois originaux dessinés et gravés par Noël Santon¹⁰. Conține prefața autorului – *Indiscrétion au lecteur* – și zece poeme „tematice” însoțite

C. D. Fortunescu, fostul său profesor de franceză din liceu, director al „Arhivelor Olteniei”, revistă la care Valentin Al. Georgescu funcționase ca secretar general de redacție, îi scrie o cronică într-atât de justă și de elocventă pentru creația poetică, în ansamblu, încât o reproducem în fotocopie.

Les voix

Poème symphonique par Val -Al. Georgesco Collection d'Art: L'hortensia, Paris Editions Corymbe, 1935.

După „Apprentissages”, despre care am scris ceva în nr. anterior (A. O., XIV, p. 476-78), autorul ne dă, într'o eleganță tipăritură, cu copertă și 11 gravuri în lemn originale, desenate și săpate de Noël Santon, poemul simfonic — *Les voix* — în 10 cânturi: vocea mării, a stelelor, a vântului, a sângelui, a florilor, a cărnii, a lacrimilor, a lutului, a Isoldei și a lui Tristan. El spune povestea eternă a chemării imperioase a dragostei care mână bărbat spre femeie și femeie spre bărbat, întru plinirea legii firii, cu durerosu-i „a doua zi”. Căci niciodată creatura omenească nu poate fi pe măsura idealei perfecțiuni cu care sufletul nostru se complace a drapa așteptatul partener; și orce vis, odată devenit tangibil și întruchipat, încetează de a mai fi o dulce năzuință generatoare de noi eforturi. De aci desamăgire și suferință pentru Poetul care a vrut să-și trăiască o dragoste potrivit unui trup de vis gigantic. E în poemul acesta ceva care — cum foarte bine a văzut d-l Toma Vlădescu în ale sale însemnări din „Porunca Vremii” — aduce a-minte de tragedia din *Lucaefărul*, minus clasică limpezime din desenul și culoarea poemului lui Eminescu. Căci Val-Al. Georgesco, poet prin temperament și adânc pătruns în arcanele poeziei moderne franceze, dela diabolicul Baudelaire și hermeticul Rimbaud până la Claudel și Paul Valéry, concepe actul poetic ca un joc intelectual, creațiune laborioasă a artistului sculptând într'un material brut — vocabul și sintaxă —, dar pe care el se trudește a-l spiritualiza, a-i da rezonanțe și cuprins nou prin mijlocirea imaginilor, a simbolului și prin transpoziția, arbitrară chiar, a sensului obișnuit al cuvintelor din dicționarul care le mărginește specificându-le. Și totuși nu ceva absolut artificial, dacă trebuie să credem poetul pe cuvânt, când ne spune că: „au-dessus de l'homme et du poète une voix étrange a dicté son discours, où l'âme de l'auteur a maintes fois senti le choc de la grande présence, le goût du long mystère et tous les scintillements du pur esprit”.

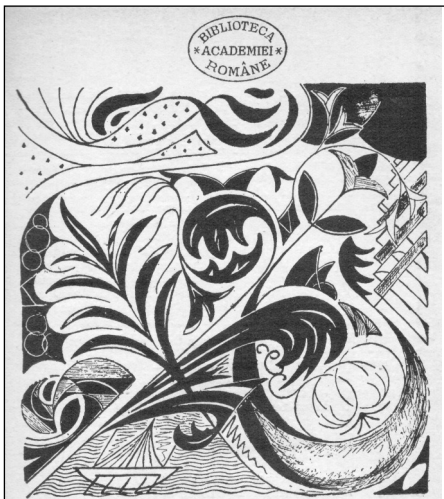
Textul celor 10 voci e scris într'o formă liberă de versificare, uneori apropiindu-se mai mult, alteori mai puțin, de ceea ce obișnuim a numi vers, rima lipsind adesea cu totul, or fiind înlocuită doar cu o aliterațiune. Punctuația — o ciudățenie în uzul multora din moderniști — înlătură cu totul virgula pe care cititorul rămâne să o pună el unde trebuie pentru a organiza fraza, lucru ce îngreiază înțelesul multor versuri din text la o primă lectură. De altfel poetul nostru însuși recunoaște că hermetismul acestor compuneri poetice este o piedică pusă înțelegerei, și deci prețuirei lor, întru cât singur a crezut necesar a le însoți de câte o explicație.

Autorul stăpânește surprinzător de bine limba de împrumut în care scrie, având un vocabular bogat și fin nuanțat cu o măiestrie pe care i-au recunoscut-o și criticii francezi.

195

„Arhivele Olteniei”, nr. 83-85, ian.-iun. 1936

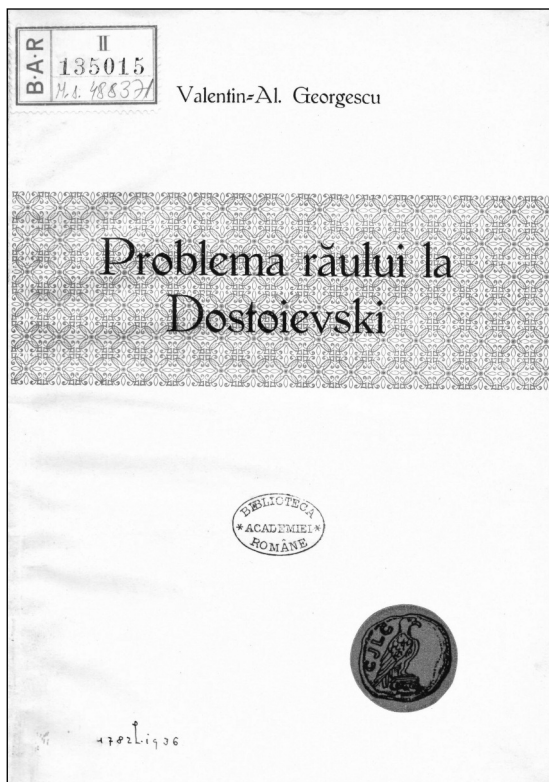
Placheta va cunoaște și o ediție autohtonă (Craiova, Scrisul Românesc, 1936), cu „onze gravures originales dessinées par l'auteur” — acest „detaliu” revelându-ne, iată, o altă fațetă a creativității lui Valentin Al. Georgesco.

În 1937, aceeași editură Corymbe îi tipărește, în colecția „Le Sorbier”, *Les dix stations d'une vierge*, poème. Frontispice de l'auteur, 10 bois originaux de Noël Santon, 21 p. Definite drept „poétiques historiettes”, în *Prologul* care le anticipează și (iarăși!) motivează, „cele zece popasuri ale unei fecioare” se petrec ori se numesc: Sur la route, À la fontaine, Le fruit, La nuit, Le rêve, Le poète, L'amant, Fécondité, Solitude și... Christ. Așadar, un fel de traseu ori de scală a inițierilor... mântuitoare — dacă putem admite așa ceva —, la capătul căreia „o” fecioară devine Fecioara (în sensul purității îndumnezeite). Exemplarul din BAR îi este dedicat olograf: „Domnului Pompiliu Constantinescu, atentului și pătrunzătorului cercetător al fenomenului liric, omagiul acestor *poème inutile*”. Ciudată reclamă!

II. Eseistul

Întâiul titlu la care ne-am oprit are șanse să pară și cel mai incitant: *Problema răului la Dostoievski*¹². În cele (numai) 28 de pagini ale eseului garnisit cu numeroase comentarii și trimiteri bibliografice de subsol, de la Plotin și Sf. Augustin la André Gide și Nichifor Crainic, trecând, obligatoriu!, prin Berdiaev, autorul și-a asumat o multiplă — și, pe undeva, riscantă — deschidere perspectivală: „1. Raportul dintre rău și libertate; 2. Geneza psihologică a răului la Dostoievski; 3. Treptele răului dostoievskian; 4. Technica răului; 5. Esența răului; 6. Dostoievski este un metafizician, nu pedagog al mântuirii; 7. Poziția față de creștinism; 8. Actualitatea lui Dostoievski; 9. Doi eroi dostoievskieni; 10. O interpretare dostoievskiană a lumii moderne”. După cum se poate constata, un demers teoretic ambițios, posibil inaugural în eseistica și critica românească, insuficient antrenate — și în absența unor traduceri pertinente, la acea vreme — pentru „plonjoane” metafizice în psihologia „spiritelor tenebroase” din proza acestui colos al literaturii universale.

Atragem atenția asupra capitolului al nouălea, în care Valentin Al. Georgescu conexează ficțiunea romanescă și realitatea contemporană lui dând două exemple de „eroi (tipic) dostoievskieni”, protagoniști ai unor procese de crimă care polarizaseră presa și opinia publică în anii imediat premergători scrierii textului: Pavel Gorgulov (1895–1932), asasinul președintelui francez Paul Doumer, respectiv, Violette Nozière (1915–1966), acuzată că și-a otrăvit tatăl. Intenția autorului este, evident, aceea de a arăta că, din moment ce firea umană nu se schimbă fundamental, continuând să producă „suflete damnate” – indivizi care aleg soluția lui Cain –, psihopatologia personajelor scriitorului rus primește, fie și numai prin cele două cazuri aduse în discuție, confirmarea validității sale (fiindcă „răul face parte din viață”, ca să-l cităm pe Smerdiakov din *Frații Karamazov*).

Următorul text este, în fapt, o recenzie: *Philippe Meylan: Jean Barbeyrac*¹³. Subiectul ales denotă receptivitate sincronă față de evenimentul cultural european: aniversarea a patru secole de la fondarea Universității din Lausanne, care i-a oferit profesorului Philippe Meylan¹⁴ contextul omagierii unui precursor al învățământului juridic elvețian¹⁵, îi dă și comentatorului român prilejul de a elogia „à l’instant” valoroasa contri-

buție monografică: „Evocarea acestei interesante figuri și a unei gândiri atât de nobile, d-l Meylan a făcut-o într’un stil sobru, într’o limbă concentrată, dar nu mai puțin elocventă, cu o erudiție impresionantă, culeasă în mare parte din archive publice și particulare, din culegeri de scrisori inedite sau din opusculă uitată. Și totuși, cartea d-sale, de o perfectă tradiție universitară, se citește ca un roman... de aventuri spirituale, mai ales dacă lectorul are puțină înclinație pentru arguțiile teologice, al căror ecou puternic nu puteau lipsi din acest studiu.”

Scrise într-o franceză pe cât de natural fluentă, pe atât de suplu adaptată temei alese, microeseurile consacrate lui Charles Baudelaire¹⁶, Paul Verlaine și Léon-Paul Fargue¹⁷ sunt, dacă precizarea mai era necesară, expresia analitică a unei certe afinități cu universurile și artele lor poetice. Dar, cum opera fiecăruia dintre ei ar putea forma obiectul unei exegeze vaste și pururi... deschise, Valentin Al. Georgescu procedează (s)electiv, ceea ce nu înseamnă forțamente facil. Mai exact, se oprește asupra diferitelor „chipuri” ale Parisului în versurile și în proza – de factură lirică și ea, cum e cazul lui Baudelaire, cu *Petits poèmes en prose* – acestor trei poeți. De aici, titulatura generică: *Visages de Paris*. Și... călătoria începe, presărată cu imagini și trăiri întunecate, pe măsura destinului mai mereu frânte ale oamenilor întâlniți pe străzile sau în parcurile și tavernele capitalei franceze. Baudelaire, pentru care „jouir de la foule est un art”, se simte iremediabil copleșit de mizeria și nefericirea celor mai mulți dintre concitadinii săi: „*horrible vie, horrible ville*”.

„Puțini poeți au fost atât de intim legați, precum Verlaine, de viața Parisului, viață de dezmaț, de viciu, de mizerie. [...] Cu toate acestea, Parisul nu are, la el, vizibilitatea concretă pe care o întâlnim la Baudelaire”, opinează Valentin Al. Georgescu și continuă seria argumentelor: „Cu excepția câtorva aluzii răzlețe, cum ar fi celebrul vers «*il pleut dans mon coeur comme il pleut sur la ville*», inspirat, fără doar și poate, de surele ploii specifice toamnelor pariziene, nu multe sunt poeziile în care să se vorbească explicit despre Paris”, care „și lui Verlaine i se înfățișează tot ca o urbe monstruoasă, ca un călău de suflete”, în care nici „îndrăgita Senă nu mai este acel fluviu plin de

farmec pitoresc și inocente desfătări, ci un «bătrân șarpe noroios, ce spre mărunte porturi duce grămezi de cherestea, huilă și putride hoituri».¹⁸

Pentru Léon-Paul Fargue (1876–1947), „a trăi înseamnă să visezi un vis”. Prin urmare, și Parisul „lui” este „visul unui vis de adolescent abia ieșit din copilărie”. Astfel debutează cel de-al treilea și ultimul eseu despre „chipurile Parisului”, recom-puse de Valentin Al. Georgescu *via* Baudelaire, Verlaine și, acum, Léon-Paul Fargue: acesta retrăiește Parisul copilăriei și adolescenței sale prin amintirile lăsate de călătoriile cu birja (*fiacre*), cu tramvaiul și, suprem „festin” vizual, cu omnibu-zul, pentru că „de pe imperiala lui puteai «răsfoi» bulevardul ca pe un album”.¹⁹

Alte titluri semnate și menționate ca edite de către Valentin Al. Georgescu însuși, pe care am încercat să le identificăm – deocamdată, fără succes – în cataloagele marilor biblioteci, sunt *Hommage à Victor Hugo*, poème, Cernăuți, 1935, respectiv, *Trei eseuri despre iubire, poezie și Dumnezeu*, idem, 1936, și încă vreo două aflate „sous presse”, dar cu apariție neconfirmată (de exemplu: *Chez nos amis de Bucovine*, sketch en 2 tableaux).

În loc de concluzie – provizorie, oricare ar fi ea –, reluăm citatul de la început, în care Valentin Al. Georgescu își afirmă „convingerea că și poezia mea, cea de limbă franceză publicată și în volume, cea românească, puțină, numai în reviste, nu este nici nulă nici trezită, și își poate aștepta o judecată luminată și dreaptă”. (Desigur, și eseistica.)

Dincolo de ce-și va fi propus și, să sperăm, reușit studiul nostru introductiv – măcar declicul unui act recuperator –, ar fi păcat ca el să rămână doar ecoul stingher și pasager al unei opere care, slujită de „o judecată luminată și dreaptă”, ar îmbogăți, grație caracterului ei bilingv, două literaturi.

Note

¹ Citat în: *Valentin Al. Georgescu. Repere biografice*, de Valeriu-Iulian Brădățanu, Editura Pim, Iași, 2015, p. 69–70. Amendabilă sub aspect (cel puțin) stilistic, această micromonografie e singura de care dispunem și e creditabilă tocmai pentru că a avut ca principală sursă documentară arhiva eminentului jurist, depusă la Academia Română. Reconstituind biografia intelectuală – dar nu exclusiv – a

subiectului, ea retrasează etapele grație cărora o personalitate s-a făurit pe sine prin pasiune pentru carte, pentru lectură, pentru cultură, în manifestările ei esențiale.

² Este limpede că ambii frați și-au asociat, sub o formă sau alta, prenumele tatălui lor, Alexandru: mezinul a semnat când Paul Al., când Paul Alexandru, în timp ce „l’ainé” a optat, alternativ, pentru Val.-Al. și Valentin Al. Georgescu.

³ *Naționalismul lui Eminescu – de Paul Georgescu*, în: „Academica”, 2019, nr. 6–7, iun.-iul., p. 160–164.

⁴ Dorina N. Rusu: *Membrii Academiei Române*. Dicționar, 1866–2016, București, 2016, Partea I (A-L), p. 650.

⁵ Caetul 7, 1935, p. 8, Caetul 8, 1935, p. 17; Caetul 9, 1936, p. 16 și Caetul 10, 1936, p. 18. În anii tinereții, Valentin Al. Georgescu a mai colaborat, cu texte originale și traduceri, la: „Favonius”, „Revista clasică”, „Curentul literar” și Universul literar” (apud Valeriu-Iulian Brădățanu: *Repere biografice*).

⁶ Nouă dintre ele apăruseră deja în: „Arhivele Olteniei” (nr. 73–74, 1934) și, ulterior, în extras, la *Scrisul Românesc*.

⁷ C.D. Fort.[unescu], în: „Arhivele Olteniei”, Craiova, 1935, nr. 79–82, mai-dec., p. 476–478 (Note pe marginea cărților).

⁸ În volum, chiar cu titlul: *L’Ange bleu* (Îngerul albastru).

⁹ Prefața și patru din acestea au avut „avanpremieră” în: „Arhivele Olteniei”, nr. 77–78, ian.-apr. 1935, p. 152–156.

¹⁰ Paris, Éditions Corymbe (Collection d’Art l’Hortensia). **Noël Santon** este unul și cel mai cunoscut dintre pseudonimele scriitoarei și plasticienei franceze **Noëla Le Guiastrenec (1900–1958)**, fondatoarea editurii Corymbe, instituție activă în intervalul 1931–1940. Spirit liber, avangardist, lipsit de prejudecăți, Noël Santon va cădea, prematur, victimă unuia din *hobby*-urile sale: șofatul.

¹¹ *Les Voix*, p. 6 (trad. Th. R.)

¹² Colecția revistei *Junimea Literară*, Cernăuți, Tiparul Glasul Bucovinei, septembrie 1936.

¹³ *Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului*, Imprimeria Națională, Buc., 1937, 7 p. (Extras din „Pandectele Române”, nr. 10, 1937).

¹⁴ Philippe Meylan (1893–1972) îl va ajuta, la rândul-i, pe Valentin Al. Georgescu, în anii anevoiosului interludiu elvețian, 1943–1947 (apud Valeriu-Iulian Brădățanu: *Repere biografice*).

¹⁵ *Jean Barbeyrac (1674–1744) et les débuts de l’enseignement du droit dans l’ancienne Académie de Lausanne*. Contribution à l’histoire du droit naturel... F. Rouge [éditeur], Lausanne, 1937, 260 pages. (N.B. Jean Barbeyrac, hughenot, se refugiase în Țara Cantoanelor după revocarea Edictului de la Nantes, în 1685.)

¹⁶ *Visages de Paris: Baudelaire*. Collection „Le Sorbier”, Éditions Corymbe, [Paris], 1937, 15 p.

¹⁷ *Visages de Paris: Verlaine – L.-P. Fargue*. Collection „Le Sorbier”, Éditions Corymbe, [Paris], 1939, 15 p. Exemplarul din BAR conservă o dedicație nedată, în creion albastru: „Doamnei și domnului Mircea Vulcănescu, omagiul autorului”.

¹⁸ *Verlaine*, p. 5, 8 (trad. Th. R.).

¹⁹ *Léon-Paul Fargue*, p. 9, 13 (trad. Th. R.).

Experiențe israeliene: stagiul de cercetare la Biblioteca Centrală Sourasky din cadrul Universității din Tel Aviv, Israel

*Maria Carmen Nadia Petre**

Introducere

De-a lungul existenței sale, Academia Română a dezvoltat relații interacademice bilaterale cu academii naționale din Europa, cu academii de profil din alte state, dar și cu alte instituții științifice ce desfășoară activități de cercetare, în cadrul unor acorduri bilaterale de cooperare la nivel științific și tehnologic. O astfel de colaborare, inițiată acum aproape șapte decenii, se desfășoară în prezent și cu Academia de Științe și Umanistică din Israel.¹

În acest context, în iunie 2019, a fost desfășurat un stagiul de cercetare, având ca scop identificarea scriitorilor români în bibliotecile din Israel. Academia de Științe și Umanistică din Israel neavând o bibliotecă centrală, instituția aleasă pentru desfășurarea stagiului a fost Biblioteca Centrală Sourasky din cadrul Universității din Tel Aviv, aici existând posibilitatea de a fi descoperite lucrări științifice, critică literară, inclusiv opere de mare valoare ale unor scriitori români cunoscuți și ale unor personalități românești din diaspora, lucrări care pot completa colecțiile Bibliotecii Academiei Române, în acest fel aducându-se completări Bibliografiei Române Retrospective.

Biblioteca Centrală Sourasky

Biblioteca Centrală Sourasky a fost înființată în anul 1954, când universitatea era încă amplasată în campusul Abu Kabir, în sudul orașului. Extinderea universității și înființarea Institutului Academic de Studii Ebraice au dus la fondarea bibliotecii care, ulterior, a devenit cunoscută sub

numele de Biblioteca Centrală Sourasky. În 1968, biblioteca s-a mutat în locația sa actuală din centrul campusului, creat începând cu 1960, fiind prima bibliotecă din cadrul Universității din Tel Aviv.

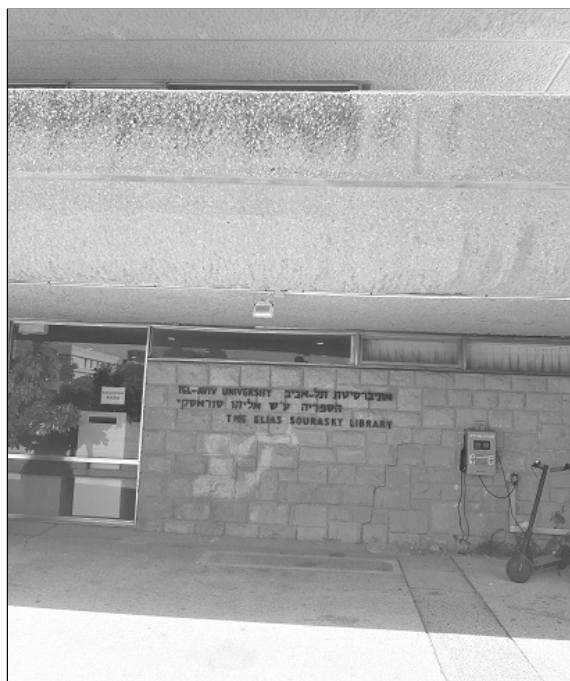
Eliyahu (Elias) Sourasky (1899–1986) s-a născut la Bialystok, Polonia, și s-a mutat în Mexic la o vârstă fragedă, unde s-a stabilit și a devenit un om de afaceri de succes. În tinerețe, el a devenit activ în mișcarea sionistă și sprijinul său puternic în timpul Războiului de Independență israelian a avut un impact notabil asupra statului Israel. A fost cunoscut pentru susținerea cercetării, științei și educației atât în Mexic, cât și în Israel.

Biblioteca este găzduită în două structuri – clădirea Sourasky și clădirea Gruss (Biblioteca Wiener), aceasta din urmă construită în 1984. Clădirea cu trei etaje a Bibliotecii Sourasky este

Biblioteca Centrală Sourasky
Sursa foto: arhiva personală a autoarei

**Dr., bibliograf, Biblioteca Academiei Române*

Biblioteca Centrală Sourasky
Sursa foto: arhiva personală a autoarei

Biblioteca Centrală Sourasky
Sursa foto: arhiva personală a autoarei

situată în partea centrală a campusului, vizavi de clădirea Gilman și în apropierea Muzeului Diaspora. Biblioteca oferă suport tehnic (achiziție, clasificare, catalogare) filialelor sale, precum și mai multor instituții de cercetare și unități din campus.

Colecțiile sale însumează aproximativ 1 000 000 de unități de bibliotecă din domenii variate, precum literatură, științe sociale, artă, muzică, cinematografie etc., acestea putând fi regăsite în catalogul tradițional (alfabetic și sistematic), precum și în catalogul unificat al Israelului. Peste 30% din colecțiile bibliotecii sunt în limba engleză, 15% în limba ebraică, 14% în limba germană, 6% în limba arabă, iar restul regăsindu-se în diferite limbi, precum franceză, rusă, chineză etc.²

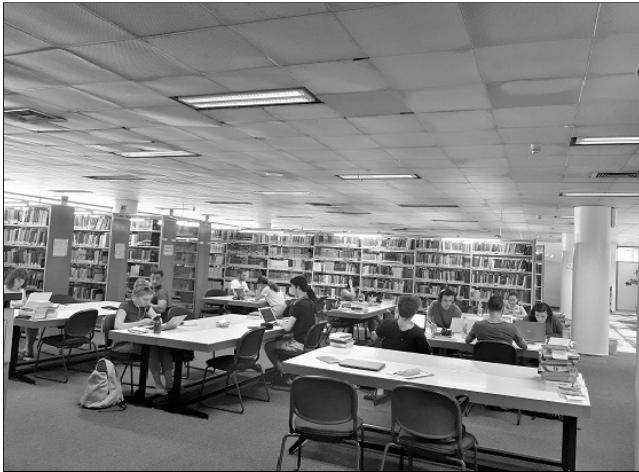
Biblioteca dispune de spații generoase de studiu cu aproximativ 700 de locuri, având zone de studiu personale sau de grup (patru săli de studiu de grup), dintre care trei echipate cu sisteme de proiecție interactive, ce pot găzdui grupuri de treiszeci studenți.³

Prelucrarea cărților se realizează cu ajutorul sistemului integrat de bibliotecă Aleph, iar formatul bibliografic este UNIMARC. Din anul 2018,

sistemul Aleph a fost îmbunătățit prin introducerea unei noi generații de aplicații, Alma (o platformă unificată de servicii de bibliotecă, bazată pe *cloud*). Personalul bibliotecii nu este foarte numeros, fiind compus din 47 angajați.

Colecția Wiener a fost înființată în anul 1933 de către dr. Alfred Wiener, un savant evreu german care a părăsit Germania mutându-se la Amsterdam, imediat după preluarea puterii politice de către partidul nazist. Acolo, el a înființat Oficiul Central de Informații Evreiești (JCIO), prin care a atras atenția comunității internaționale asupra pericolelor antisemitismului nazist și a exacerbării politicilor antievreiești din Europa anilor '30. În 1939, dr. Wiener a transferat colecția la Londra și a ajutat guvernul britanic să colecteze informații despre nazisti.

La sfârșitul anilor '70, conducerea Bibliotecii Wiener din Londra a decis să transfere întreaga colecție la Universitatea din Tel Aviv, înființându-se Biblioteca Wiener ca bibliotecă de cercetare afiliată Bibliotecii Centrale Sourasky. Colecția conține o mare varietate de documente de arhivă, broșuri, jurnale și cărți de referință. Arhiva cuprinde mii de documente despre Holocaust și

*Biblioteca Centrală Sourasky
Sursa foto: arhiva personală a autoarei*

epoca nazistă, precum și relatări ale martorilor oculari și documente din procesele de la Nürnberg.⁴

Stagiul de cercetare

Stagiul de cercetare la Biblioteca Centrală Sourasky din cadrul Universității din Tel Aviv, având tema „Scriitori români în bibliotecile din Israel”, s-a desfășurat în iunie 2019, în cadrul schimbului interacademic dintre Academia Română și Academia de Științe și Umanistică din Israel.

Obiectivele stagiului

1. Identificarea și valorificarea prezenței unor personalități de origine evreiască născute în România, a lucrărilor unor autori români care se găsesc în bibliotecile israeliene, dar care lipsesc din colecțiile Bibliotecii Academiei Române, în acest fel aducându-se completări Bibliografiei Române Retrospective.

2. Lansarea unor propuneri de proiecte comune (de exemplu, inițierea unui proiect privind digitizarea unor lucrări de referință aparținând unor autori români, lucrări ce nu se găsesc în colecțiile Bibliotecii Academiei Române și care, astfel, vor putea fi consultate local de utilizatorii noștri).

3. Schimb de experiență.

Etapizarea stagiului de cercetare

1. Prospectarea în fișierele electronice ale Bibliotecii Centrale Elias Sourasky (au fost pros-

pectate 230 de fișe cu descrieri bibliografice din catalogul național partajat).

2. Organizarea informațiilor obținute pe cinci criterii.

3. Verificarea în colecțiile Bibliotecii Academiei Române a lucrărilor autorilor găsiți care se pot încadra în Bibliografia Română Retrospectivă (lucrări publicate în perioada 1919–1952 de autori români în limba română sau în alte limbi, publicate pe teritoriul țării sau în străinătate).

4. Completarea Bibliografiei Române Retrospective, în cazul în care lucrările găsite lipsesc din colecțiile Bibliotecii Academiei Române.

5. Valorificarea lucrărilor printr-un catalog sau o expoziție.

Rezultatele stagiului

Au fost identificate lucrări ale unor personalități de origine evreiască născute în România, din domeniul literaturii, teoriei literare, filosofiei etc., în limba română, ebraică, engleză, franceză.

Au fost prospectate aproximativ 230 de fișe cu descrieri bibliografice din catalogul electronic, acestea fiind împărțite, ulterior, după următoarele criterii: tematic lingvistic, modul de intrare în colecții, lucrări care se referă la români și la operele acestora, lucrări ce pot fi incluse în Bibliografia Națională Retrospectivă.

Cele 230 de cărți care pot fi incluse în Bibliografia Națională Retrospectivă au fost căutate în colecțiile Bibliotecii Academiei Române. A fost identificat un număr de **54** de cărți care au fost scrise de **11** autori de origine evreiască născuți în România. Aceste lucrări au fost scrise în mai multe limbi și aparțin unor domenii variate, astfel:

1. Aurel Baranga – o carte în limba română de literatură română;

2. Konrad Bercovici – **zece cărți, dintre care nouă în limba engleză, una în limba franceză, au ca subiect literatura americană;**

3. Matatias Carp – o carte în **limba maghiară despre Holocaust;**

4. A. Ebion – o carte în limba română de literatură română;

5. Benjamin Fundoianu – două cărți, dintre care una în limba franceză și una în limba germană, au ca subiect literatura franceză, sionismul;

6. Moses Gaster – 21 de cărți, dintre care 16 în limba engleză, patru în limba germană, una în limba ebraică de literatură ebraică, povești, legende;

7. Lucien Goldmann – **două cărți în limba franceză, din domeniile sociologie, filosofie;**

8. Joseph Moses Juran – o carte în limba engleză despre managementul calității;

9. Isac Ludo – o carte în limba română despre antisemitism;

10. Tristan Tzara – 12 cărți în limba franceză de literatură franceză, dadaism;

11. Avram Leiba Zissu – o carte în limba franceză de literatură română.

Lucrările menționate mai sus lipsesc din colecțiile Bibliotecii Academiei Române și urmează să fie completate Bibliografiei Române Retrospective.

Autorii menționați s-au născut în România, aici au început să se formeze urmând școli și au dus practic cultura noastră românească peste tot în lume, în țări, precum Israel, Statele Unite ale Americii, Franța, Marea Britanie. Dintre aceștia, atât la nivel național, cât și la nivel internațional, au avut rezultate excepționale în domeniile în care au activat, fiind recunoscuți de Academia Română: Moses Gaster și Joseph Moses Juran.

Moses Gaster s-a născut pe 17 septembrie 1856 la București, România, și a decedat pe 5 martie 1939 la Appleton, Marea Britanie. A fost filolog, istoric literar, **folclorist român** de origine evreiască. El a urmat școala primară evreiască la Gimnaziul „Gh. Lazăr” și la Liceul „Matei Basarab” din București. A continuat să studieze în Germania la Seminarul Teologic Evreiesc din Breslau (astăzi Wrocław, Polonia) din dorința de a cunoaște mai bine istoria poporului evreu, urmând totodată și cursuri de lingvistică și filologie la Universitatea din Leipzig. În anul 1877 a obținut doctoratul, având la bază o temă lingvistică românească *Zur rumänischen Lautgeschichte*, publicată la Halle, în 1878. În anul 1880, revenit în țară, a susținut la Universitatea din București prelegeri de literatură română și mitologie comparată (1881–1885), la care au asistat nume celebre ale momentului, precum Titu Maiorescu, B.P. Hasdeu. Este acceptat ca membru al Junimii din București, în cadrul căreia prezintă părți din *Literatura populară română* (1883).

Printre prietenii săi pot fi enumerați: Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ioan Slavici, Petre Ispirescu. Între 1884–1885, la Ateneul Român, a ținut două conferințe faimoase: *Apocrifele în literatura română* și *Originea alfabetului și ortografia română*. În anul 1885, după rostirea conferinței *Nomenclatura utopică a județului Vâlcea*, după ce a intrat în polemică cu D.A. Sturdza, a fost expulzat la Londra. A devenit rabin-șef al comunității evreiești de rit spaniol (1898), a susținut prelegeri la Universitatea din Oxford, a fost președinte la The Folklore Society of London și membru în The Royal Society of London.⁵

A elaborat studii despre literatura populară română și ebraică în lucrări, cum sunt: *Basme și istorii talmudice*, *Tratatul talmudic*, *Legende talmudice și legende românești*, *Literatura populară română*. A fost ales membru de onoare al Academiei Române la data de 5 martie 1929. În anul 1936 a donat Bibliotecii Academiei Române întreaga sa colecție de cărți vechi și manuscrise românești.⁶ În operele sale sunt abordate subiecte, precum legendele ebraice, folclorul evreiesc, tradiții vechi, drept oral samaritean, rugăciuni, sărbători evreiești (Purim, Paștele Ebraic și Hanuka), literatură idiș.

Joseph Moses Juran s-a născut pe 24 decembrie 1904 la Brăila, România, și a decedat pe 28 februarie 2008 la New York, SUA. A fost un **inginer româno-american** de origine evreiască din România, membru de onoare al Academiei Române din 1991. La vârsta de opt ani s-a mutat cu familia în SUA în căutarea unui trai mai bun. Iată câteva dintre reperele îndelungatei și prodigioasei sale activități: licențiat în inginerie electrică al Universității Minnesota, doctor în științe juridice al Universității din Loyola, profesor de inginerie industrială al Universității din New York, consultant și/sau expert al mai multor companii, inclusiv al Administrației SUA pentru economia mondială, fondator al Institutului Juran din SUA. Cele 18 cărți pe care le-a publicat, traduse în 16 limbi străine, și sutele de articole (publicate în special în revista „ASQ – Quality Progress”) marchează tot atâtea trepte ale dezvoltării științei calității prin care dr. J.M. Juran a jalonat trecerea de la controlul pasiv al calității la managementul calității, a subliniat importanța planificării calității și a fundamentat

ideea că implementarea calității trebuie să fie efectul unui efort colectiv.⁷

Cea mai mare realizare practică a academicianului prof. dr. ing. a fost programul de instruire în domeniul managementului calității, controlul statistic al calității, pe care l-a întocmit și l-a condus, alături de marele specialist W.E. Deming, în Japonia distrusă economic după cel de al Doilea Război Mondial. A fost considerat drept unul dintre autorii și inițiatorii „miracolului japonez” și, ca recunoaștere a acestor merite, împăratul Japoniei i-a acordat Ordinul Sacrei Comori, cel mai înalt ordin acordat străinilor. Lucrarea găsită se referă la managementul inspecției și controlul calității.

O contribuție deosebită în domeniul literaturii române a avut Tristan Tzara, care a fost unul dintre cofondatorii mișcării culturale dadaiste, care a condus la o revoluție majoră în artele plastice și literatură.

Tristan Tzara s-a născut pe 16 aprilie 1896 la Moinești, România, și a decedat pe 24 decembrie 1963 la Paris, Franța.

A urmat cursurile școlii israelito-române în orașul natal, apoi pe cele gimnaziale la un institut particular de limba franceză din București. În perioada în care era elev la Secția modernă a Liceului „Mihai Viteazul” îl cunoaște pe I. Iovanachi, viitorul poet Ion Vinea, cu care leagă o prietenie durabilă. Ei, împreună cu Marcel Iancu, vor edita revista „Simbolul” (1912), unde va publica sub pseudonimul S. Samyro prima lui poezie, *Pe râul vieții*. Pe parcursul anului universitar 1914–1915 frecventează atât cursurile Facultății de Matematică, cât și pe cele ale Facultății de Litere și Filosofie din cadrul Universității din București. A publicat în revista „Chemarea”, în anul 1915, împreună cu Ion Vinea, versuri care creionează direcția ulterioară a poeziei sale, semnată Tristan Tzara. Tot în același an, 1915, pleacă în Elveția, la Zürich, unde se înscrie la Facultatea de Litere și Filosofie, dar în scurt timp renunță la studii și se orientează spre viața artistică. Din acest moment va scrie numai în limba franceză, în timp ce în țară, în anul 1934, Sașa Pană va strânge operele lui rămase în manuscris și le va publica într-un volum.

Împreună cu Hugo Ball, Hans Arp și Marcel Iancu inițiază mișcarea Dada, lansată în februa-

rie 1916 la cabaretul Voltaire din Zürich. Conduce revista „Dada” în perioada 1917–1920, redactată în limbile franceză și germană, și va deveni o figură marcantă a avangardei artistice europene. Tipărește placheta „La Première aventure céleste de Monsieur Antipyrine” în 1916, urmată de „Vingt-cinq poèmes” în 1918. Anul 1920 îl găsește la Paris, unde se înscrie la Facultatea de Științe (specialitatea chimie generală), unde își formează legături puternice cu marii artiști moderniști ai epocii. În Franța va publica majoritatea volumelor de versuri și eseuri, printre care *L’homme approximatif* în 1931 și continuă cu *Parler seul* în 1950 și *La Face intérieure* în 1953.⁸ Lucrările sale tratează literatura și poezia franceză și, bineînțeles, dadaismul.

Concluzii

Din analiza celor 54 de fișe cu descrieri bibliografice inventariate reiese că cele mai multe cărți sunt din domeniul literaturii 47, un număr de 51 reprezintă achiziții (traduceri), iar cele mai multe dintre cărți (27) sunt în limba engleză.

Importanța literaturii române este confirmată de prezența unor nume relevante din domeniu: Moses Gaster, Tristan Tzara, Avram Leiba Zissu, Isac Ludo, multe dintre operele acestora reprezentând traduceri în engleză, franceză, germană. De asemenea, trebuie amintite numele unor personalități evreiești născute în România, precum Joseph Moses Juran și Lucien Goldmann.

Putem confirma existența autorilor români în colecțiile bibliotecilor din Israel, a unor ilustre personalități literare, a românilor din diaspora și, nu în ultimul rând, a românilor de origine evreiască. Astfel, Israel oferă un exemplu de societate multiculturală prin prezența diferitelor etnii în societate, educație și cultură, această prezență fiind reflectată inclusiv în colecțiile bibliotecilor.

În concluzie, consider că stagiul de cercetare la Biblioteca Centrală Sourasky din cadrul Universității din Tel Aviv mi-a oferit nu doar noi oportunități de dezvoltare profesională, dar și posibilitatea cunoașterii realității și evoluțiilor din domeniul biblioteconomic. De asemenea, au fost stabilite contacte cu specialiști israelieni, au

fost deschise noi legături profesionale, fiind astfel făcuți noi pași în ceea ce privește deschiderea Bibliotecii Academiei Române spre colaborare, în noul context bilateral.

Obiectivele propuse au fost îndeplinite, vizita fiind foarte importantă prin contribuțiile aduse în urma cercetării, precum și prin consolidarea relațiilor de colaborare între cele două biblioteci. Contribuția mea la cercetarea științifică este identificarea unui număr de 54 de cărți elaborate de autori evrei originari din România, lucrări ce lipsesc din colecțiile Bibliotecii Academiei Române și care aduc completări Bibliografiei Române Retrospective.

Prin amabilitatea conducerii Bibliotecii Centrale Sourasky, a doamnei dr. Naama Scheftelowitz, directorul general, și a colegilor din bibliotecă, în special a doamnei Monica Rashish, mi-a fost oferită asistență științifică pe tot parcursul șederii mele.

Doresc să folosesc acest prilej pentru a mulțumi Academiei de Științe și Umanistică din Israel pentru sprijinul acordat, precum și Acade-

miei Române și Bibliotecii Academiei Române pentru oportunitatea oferită de a cerceta în Israel.

Note

¹ *Analele Academiei Române*, anul 1951, 2017, Seria a V-a, Volumul XXVIII, Editura Academiei Române, București, 2019, p. 487.

² *Biblioteca Centrală Sourasky*, disponibil la: <https://en-cenlib.tau.ac.il/about-sourasky>. Accesat: 24.09.2019.

³ *Ibidem*.

⁴ *Biblioteca Wiener pentru studierea epocii naziste și a Holocaustului*, disponibil la: <https://en-cenlib.tau.ac.il/Wiener/history>. Accesat: 24.09.2019

⁵ Dorina N. Rusu, Moses Gaster. În: *Membrii Academiei Române 1866–2016*. Dicționar Partea I (A-B), București, Editura Academiei Române, 2016, p. 640–641.

⁶ Eugen Simion (coord.), Moses Gaster. În: *Dicționarul General al Literaturii Române (E-K)*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2007 p. 249–251.

⁷ Dorina N. Rusu, Juran Joseph Moses. În: *Membrii Academiei Române 1866–2016*. Dicționar Partea I (A-B), București, Editura Academiei Române, 2016, p. 872.

⁸ Eugen Simion (coord.), Tzara Tristan. În: *Dicționarul General al Literaturii Române (S-T)*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2007, p. 820–825.

Un aristocrat al spiritului, Mihai Dim. Sturdza (17 septembrie 1934–25 aprilie 2020)

*Narcis Dorin Ion**

Din Parisul izolat am primit vestea tristă că, în noaptea de 25 aprilie 2020, a încetat din viață Mihai Dim. Sturdza, prințul genealog, cu pregătire de filolog și operă de erudit istoric. O mare durere pentru familie și prieteni, dublată de o pierdere pentru cultura și istoriografia noastră!

Prin moartea lui Mihai Dim. Sturdza lumea românească pierde un aristocrat de cea mai aleasă stirpe, cu o ascendență care înregistra, în familia tatălui său, Dimitrie M. Sturdza (1908–1938), toate neamurile importante ale Moldovei: Sturdza (stră-străbunicul său era însuși Mihail Vodă Sturdza), Rosetti, Mavrocordat, Cantacuzino-Pașcanu, Racoviță, Soutzo, Schina, Dimachi ori Costandachi. Din partea mamei, Ileana (Elena) Manu (1915–2006), fiică și nepoată de general, Mihai Dim. Sturdza se înrudea cu marile familii ale Țării Românești (Manu, Văcărescu, Ghica, Cantacuzino, Slătineanu), la care trebuie să adăugăm cele două Elene, Greceanu și Mavrodi, bunica și străbunica din Moldova, doamne de onoare la Curtea regală a României. Cu o astfel de ascendență, Mihai Dim. Sturdza nu putea să nu iubească țara natală și istoria ei, cu toate că a avut de suferit, încă din fragedă tinerețe, doi ani de detenție (1952–1954), din cauza implicării în ceea ce Domnia Sa numea, cu fină ironie, „Pătratul Roșu – o periculoasă organizație”.

În Bucureștiul natal a urmat cursurile Liceului „Dimitrie Cantemir” (1944–1952) și apoi studii superioare la Facultatea de Filologie (1954–1959), devenind învățător și traducător tehnic, până în 1963, când s-a stabilit în Franța.

Aici, la castelul din Limésy (Normandia), Mihai Dim. Sturdza s-a căsătorit, în 1969, cu Isabelle, fiica marchizului Pierre de Bagneux și a prințesei Anne-Marie de Polignac, care i-a dăruit doi fii: Dimitri și Adrien-Vandrille.

Aducându-ne aminte de Mihai Dim. Sturdza, deplângem totodată dispariția unui adevărat „boier al minții”, cum îi plăcea Domniei Sale să spună, având conștiința că, prin munca și opera sa, se integra perfect în această categorie de intelectuali din ce în ce mai rară. În fond, aici istoricul respecta deviza familiei sale – *Utroque clarescere pulchrum (Ambele strălucesc frumos)* –, adăugând la noblețea numelui său merite personale care l-au înscris definitiv în istoriografia noastră.

*Dr., istoric

De aceea, prin trecerea în lumea de dincolo a acestui împătimit și neobosit cercetător în arhive și biblioteci, care a revenit în România imediat după 1990, cu gândul de a continua o pasiune de tinerețe (studiile genealogice), știința istorică și genealogică de la noi devine mai săracă.

În țară, la București sau Iași, de care era atât de legat sufletește, Mihai Dim. Sturdza și-a dedicat ultimele trei decenii din viață coordonării, redactării și publicării, în admirabile condiții tipografice, a monumentalei lucrări *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, din care au apărut cinci volume (2004, 2011, 2014, 2017, 2018), ce acoperă literele A-E. Este o operă de pionierat pe meleagurile noastre, care a venit în continuarea firească a primei sale lucrări genealogice apărute la Paris în 1983, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*. Pentru importanța sa formidabilă, *Enciclopedia* dedicată marilor familii boierești va trebui să fie continuată, în amintirea neuitatului său inițiator și coordonator. Ca un omagiu postum, volumul al IV-lea al acestei lucrări, pregătit pentru tipar, sperăm să apară în acest an, completând o operă unică în peisajul nostru istoriografic.

Un alt volum, dedicat chiar familiei Sturdza, se afla într-un stadiu avansat de redactare în momentul decesului celui care strânsese cu patimă, timp de decenii, documente, arbori genealogici și fotografii relevante despre înaintașii săi moldoveni și ctitoriile lor.

Lucrările publicate în România de Mihai Dim. Sturdza (care debutase în exil, la Roma, încă din 1968, cu studii istorice dedicate familiei Negri, apoi Junimii, văzute ca o „societate secretă” sau, mai târziu, relațiilor ruso-române în zorii modernității) au pus în valoare nu numai viața și rolul politic, social și cultural al boierimii române, atât de vitregită în deceniile regimului comunist, dar și aspecte variate ale istoriei noastre moderne și contemporane, tratate în ample studii, reunite în volumele *Românii între frica de Rusia și dragostea de Franța* (2006), *Rușii, masonii, Mareșalul și alte răscruci ale istoriografiei românești* (2013) sau *Aristocrații români în lumea lui Proust: Anton Bibescu,*

Martha Bibescu, Anna de Noailles, Elena Bibescu (2016).

Cum orice evocare, la ceasul despărțirii, are și o latură inerent subiectivă, trebuie să mărturisesc că l-am cunoscut pe Mihai Dim. Sturdza în anul 1997 și am avut bucuria și onoarea să colaborez îndeaproape cu Domnia Sa, timp de peste două decenii. Fascinat de povestea vieții sale, am reușit să public, în 2015, în anuarul „Cercetări Istorice” de la Iași, un amplu interviu biografic, *Istorie și genealogie. Convorbiri cu domnul Mihai Dim. Sturdza*, realizat pe baza unor înregistrări din anul 2004, reluate și îmbogățite în anii următori, pe parcursul atâtor discuții de neuitat pentru mine. Sunt peste o sută de pagini în care domnul Mihai Dim. Sturdza povestește, cu farmec și rigoare de istoric, istoria familiei sale, care a dat Moldovei și României importante figuri politice și culturale. Iubitorii de istorie și genealogie vor regăsi în acest studiu (parte a unui viitor volum de dialoguri) o poveste de viață cu totul aparte. Destinul i-a hărăzit lui Mihai Dim. Sturdza pendularea între două lumi, România și Franța, unde s-a împlinit pe tărâm diplomatic, în tinerețe (când a fost traducător, pentru limba română, al președinților Charles de Gaulle și Valéry Giscard d'Estaing), și cultural-istoric, în anii maturității creatoare.

Cu altă ocazie, l-am invitat pe Mihai Dim. Sturdza la Castelul Peleş, în 23 martie 2017, unde – în ciclul „Conferințele Muzeului Național Peleş” – Domnia Sa a încântat auditoriul conferențiind despre *Familia Sturdza. Pagini din istoria și cultura Moldovei moderne*. Am ascultat atunci, povestită cu har și erudiție, o emoționantă evocare a figurilor remarcabile ale familiei sale (domnitori, oameni politici, cărturari și artiști), a cărei înregistrare filmată o păstrez ca o mărturie devenită, acum, istorică.

În 28 septembrie 2019, ne-am revăzut cu un trist prilej, la conacul Miculescu din Călinești (județul Botoșani), pentru înmormântarea prietenului din tinerețe Radu Alexandru Miculescu, cel care reușise să restaureze și să readucă la viață o reședință boierească unică în România. Astfel, marii boieri ai vechii României trec, inevitabil, într-o lume mai bună. Ultima dată m-am întâlnit cu Mihai Dim. Sturdza la Iași, în octombrie

2019, la simpozionul *Monumentul. Tradiție și viitor*, atât de drag celor pasionați de viața vechilor zidiri, la care Domnia Sa venea întotdeauna cu contribuții științifice originale și riguros documentate, așa cum făcea și la sesiunile Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, al cărui președinte a fost timp de un deceniu (2001–2011).

Asemenea înaintașilor săi, Mihai Dim. Sturdza a făcut pentru viața culturală a Iașiului un gest de filantrop pașoptist, donând o sumă importantă în scopul construirii unui nou sediu pentru Institutul

de Istorie „A.D. Xenopol”, al cărui membru de onoare a fost.

Mihai Dim. Sturdza a iubit plener capitala Moldovei, în care a copilărit și a făcut studiile primare (1940–1944), și tot aici a dorit să își găsească odihna veșnică, în cimitirul „Eternitatea”, alături de neuitatul său părinte, Dimitrie Sturdza, gândind probabil, aidoma lui Vilfredo Pareto, că „istoria este un cimitir de aristocrații”.

Cei care l-au cunoscut și au colaborat cu Domnia Sa îi vor păstra o amintire ce cu greu se va șterge. Dumnezeu să îl odihnească în lumină!

Iunie

19 iunie: În fața sediului Filialei Iași a Academiei Române, din Bulevardul Carol I nr. 8, a avut loc dezvelirea bustului academicianului Cristofor I. Simionescu. Evenimentul a fost deschis și moderat de domnul academician Viorel Barbu, președintele Filialei Iași a Academiei Române. Au urmat cuvinte elogioase rostite de domnul Mihai Chirica, primarul municipiului Iași, domnul prof. univ. dr. ing. Dan Cașcaval, rectorul Universității Tehnice „Gheorghe Asachi”, domnul academician Victor Spinei, vicepreședinte al Academiei Române, domnul academician Bogdan Simionescu, vicepreședinte al Academiei Române. La dezvelirea bustului au participat oficialități locale, membri ai Academiei Române, cercetători, colaboratori, oameni de cultură și sculptorul Ilie Bos-

tan, artistul care a realizat bustul academicianului Cristofor I. Simionescu.

„Am ținut prin această scurtă ceremonie să evocăm figura academicianului Cristofor I. Simionescu de la a cărei naștere se împlinesc în curând o sută de ani. După părerea noastră și a întregii comunității academice ieșene, a fost o renumită personalitate pentru oraș, a fost fondator de instituții culturale și de învățământ, este un om care a construit, nu numai a vorbit. A sprijinit școala și Academia în condiții foarte grele și pentru aceasta noi toți îi suntem recunoscători, atât ieșenii, cât și comunitatea academică în ansamblul său”, a declarat academicianul Viorel Barbu, președintele Filialei Iași a Academiei Române.

La data de 17 iulie se împlinesc o sută de ani de la nașterea academicianului Cristofor I. Simionescu. Amplasarea bustului constituie un eveniment de o importanță aleasă pentru comunitatea academică locală în semn de omagiu adus memoriei renumitului academician.

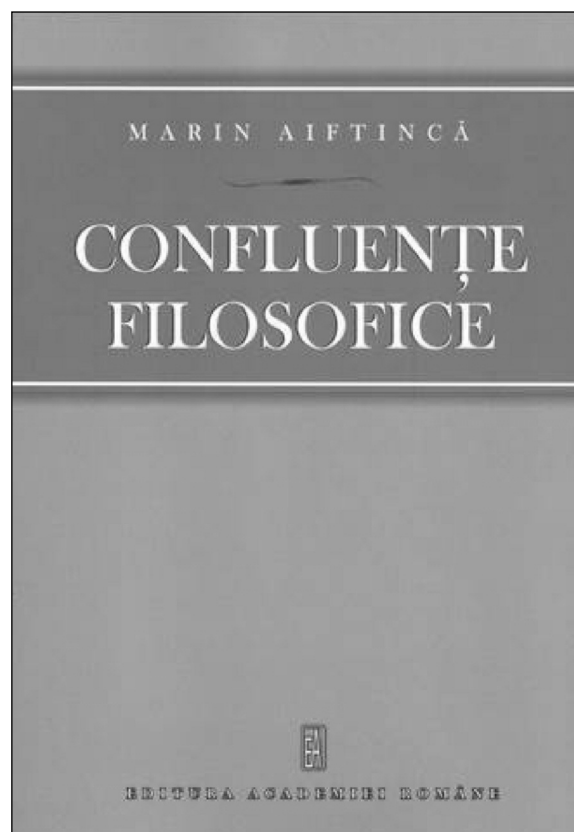
Acad. Viorel Barbu, președintele Filialei Iași, ing. Mihai Chirica, primarul municipiului Iași, acad. Victor Spinei, vicepreședinte al Academiei Române, acad. Bogdan C. Simionescu, vicepreședinte al Academiei Române, prof. univ. dr. ing. Dan Cașcaval, rectorul Universității Tehnice „Gheorghe Asachi” din Iași

CONFLUENȚE FILOSOFICE

Marin AIFTINCĂ

Lucrarea reunește câteva studii pe probleme esențiale, interrelate, din sfera filosofiei valorii și a culturii, care constituie teme majore asupra cărora se orientează constant preocupările teoretice ale autorului. De la antecedentele istorice, cunoașterea valorii și raporturile sale de ființare, la religia ca formă a culturii și, în fine, dimensiunea metafizică și criza culturii contemporane, studiile incluse în volum reprezintă capitole distincte ale acestei cărți. Ele se remarcă printr-un ambitus ideatic semnificativ, în care se întâlnesc teme recurente, interogații teoretice prezente în meditațiile filosofice actuale.

Volumul aduce în atenția cititorului adevărul, poate intruvabil în altă parte, potrivit căruia filosofia și, implicit, cultura alcătuiesc un posibil îndrumător fidel, în zbuciumata lume în care ni s-a dat să trăim.

DINAMICI SOCIALE ȘI TRANSFERURI CULTURALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEAN

(secolele al XVI-lea–al XIX-lea)

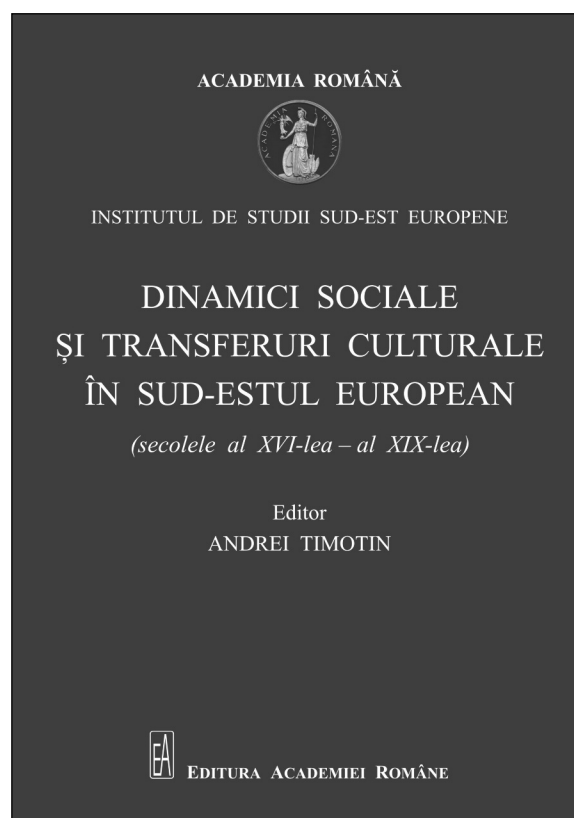
Editor: Andrei TIMOTIN

Lucrarea reunește Actele Colocviului anual al Institutului de Studii Sud-Est Europene care a avut loc la 23–24 octombrie 2017.

În deschiderea volumului se află studiul lui Andrei Pippidi *Imperiul unui nou institut românesc în perspectivă națională și internațională*.

Cele șapte secțiuni ale lucrării sunt: Impactul otoman în propaganda venețiană; Diplomați și călători despre Imperiul otoman; Convertirile în sud-estul european, la creștinism și islam; Negustori, ierarhi și misionari în sud-estul european; Moștenirea bizantină în sud-estul european; Elenismul în spațiul românesc; Chestiunea Dunării. Istorie și actualitate.

Volumul este de un real folos pentru studenți, cercetători, istorici și toți cei interesați de problema sud-estului european.

GHID PENTRU AUTORI

Propunerile de articole se predau la redacție în format electronic (CD, stick) sau se trimit prin e-mail, ca fișiere atașate.

Sunt returnate autorilor propunerile de articole care nu corespund indicațiilor din prezentul ghid, care nu sunt culese cu toate semnele diacritice pentru limba română sau franceză și care nu sunt corect scrise în limba română sau străină.

Sunt respinse propunerile de articole care au fost publicate (parțial sau integral), care nu au conținut științific pertinent, elemente originale, resurse bibliografice relevante și de actualitate.

Consiliul editorial decide acceptarea sau respingerea manuscrisului. Autorii sunt singurii responsabili asupra opiniilor și ideilor exprimate.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază!

Din cauza volumului mare de lucru, nu se primesc materiale dactilografiate sau scrise de mână care necesită culegere.

Pentru a scurta timpul de pregătire editorială, lucrările trebuie redactate, după cum urmează:

- Redactarea manuscriselor va respecta standardele precizate de Dicționarul explicativ al limbii române – DEX (ediția 2007, Editura Univers Enciclopedic sau <http://dexonline.ro/>), Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române – DOOM (ediția 2005, Editura Univers Enciclopedic), Hotărârea Adunării generale a Academiei Române din 17.02.1993 privind revenirea la grafia cu „â”, și „sunt”, în grafia limbii române (www.acad.ro/alte-Info/pag_norme_orto.htm).

- Cuvintele străine inserate în textul în limba română se vor culege italic.

- Se menționează referințele despre autori: titlul științific, prenumele și numele de familie ale autorilor, funcția, locul de muncă, localitatea, țara și datele de contact (telefon, e-mail etc.).

- Referințele bibliografice se scriu la sfârșitul articolului, în ordinea citării în text, numerotându-se cu cifre arabe, urmate de punct.

- Citările se scriu cu caractere italice. Fiecare citare trebuie să fie însoțită de sursa bibliografică, obligatoriu, menționată în lista de referințe bibliografice.

- Materialul ilustrativ se va prezenta separat de textul articolului, scanat cu rezoluția de 300 dpi, alb-negru cu extensia TIFF, sau se vor prezenta originalele ilustrațiilor, care vor fi scanate și prelucrate la redacție, după care se vor înapoia sub semnătură, autorului.

- În cuprinsul articolului se va menționa locul unde se va plasa figura sau tabelul, precum și legenda figurilor sau titlul tabelului.

- Tabelele trebuie să fie alb-negru fără coloane evidențiate cu alte culori.

De asemenea, dacă există scheme nu trebuie să aibă evidențieri în alte culori.

Dimensiunile unui articol trebuie să fie 5–6 pagini calculator, corp 12 și 3–4 ilustrații.

Redacția revistei „Academica“
Casa Academiei – Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București,
tel: 021.318.81.06/2712, 2713

**Abonamentele la revista „Academica“ se pot face prin mandat poștal pe adresa
revistei „Academica“, serviciul difuzare (Ioana Tălpeanu)
sau cu ordin de plată în contul RO64TREZ7055005XXX006462,
Trezoreria sector 5, București.**
Prețul unui abonament pentru 12 luni este 36 lei.

ISSN 1220-5737 84 PAGINI

PREȚUL 3 lei